

100 **χρόνια** **PCI**

**Συζητώντας
για την ιστορία
του Ιταλικού
Κομμουνιστικού
Κόμματος**

**Επιμέλεια:
Αργύρης Παναγόπουλος**

**Η ΑΥΓΗ
2021**

Φωτογραφία εξωφύλλου:

22 Μαΐου 1971: Πλατεία Δημοκρατίας, Ρώμη. Προεκλογική συγκέντρωση. Στο καπό του ειδικά διαμορφωμένου αυτοκινήτου διακρίνονται αφίσες του PCI και η επιγραφή «Ψήφισε Κ.Κ.». Όρθιο στο κέντρο, ένα παιδί με τη γροθιά υψωμένη. (Φωτογραφία: Fabrizio Ferri).

Πηγή φωτογραφίας εξωφύλλου: Από το φωτογραφικό αρχείο του PCI. Fondazione Gramsci, *Immagini del Novecento*: (<https://immaginidelnovecento.fondazionegramsci.org/photo/detail/IT-GRAMSCI-FT0001-0035031/un-giovane-manifestante>)

Για την εικονογράφηση του βιβλίου χρησιμοποιήθηκε υλικό από το προσωπικό αρχείο του Αργύρη Παναγόπουλου και φωτογραφικά τεκμήρια από τις ακόλουθες πηγές:

Fondazione Gramsci Emilia-Romagna (<http://www.iger.org/archivio/>)

<http://archivioresistenza.fondazionegramsci.org/resistenza-gramsci/fotografie#n>

<http://www.rifondazione.it/primapagina/?p=41323>

<https://www.rivoluzione.red/tag/pcdi/>

Fondazione Gramsci onlus

Fondazione Amadeo Bordiga (fondazionebordiga.org)

Επιμέλεια έκδοσης : Μαρίνα Κόντη

Σελιδοποίηση: L•Press

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	σελ. 7
Ο παππούς μου, Αντόνιο Γκράμισι <i>Συνέντευξη του Αντόνιο Γκράμισι νεότερου</i>	σελ. 28
«Το γονιδίωμα Γκράμισι» <i>Συνέντευξη του Γκουίντο Λιγκουόρι</i>	σελ. 38
«Μια κομματική οργάνωση για κάθε καμπαναριό» <i>Συνέντευξη του Φάμπιο Μούσι</i>	σελ. 68
«Να βάλουμε κλειδαριά, να σώσουμε το κόμμα» <i>Συνέντευξη του Άλντο Τορτορέλα</i>	σελ. 90
Λουσιάνα Καστελίνα, Οι συνέπειες της «στροφής» τού Ακίλε Οκέτο και το μάθημα του Λούτσιο Μάγκρι στην Αριστερά	σελ. 120
Χρονολόγιο (21/1/1921-3/2/1991)	σελ.136
Αριθμός μελών του PCI (1921-1990)	σελ. 143

100 χρόνια από την ίδρυση του **Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος**

Εισαγωγή

ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ, στις 21 Ιανουαρίου του 1921, στο Λιβόρνο (ένα από τα σημαντικότερα ιταλικά λιμάνια, δυτικά της Τοσκάνης), γεννήθηκε το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ιταλίας (PCd'I - Partito Comunista d'Italia). Μέσα στις φλόγες του πολέμου και το τέλος της Κομμουνιστικής Διεθνούς μετονομάστηκε σε Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (PCI - Partito Comunista Italiano), σπάζοντας τα δεσμά της παράδοσης που ήθελε τα κομμουνιστικά κόμματα απλά τμήματα του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος με κέντρο τη Μόσχα, το Κρεμλίνο και τον Στάλιν.

Ήδη από τον Ιούνιο του 1943, το νέο PCI του Παλμίρο Τολιάτι (Palmiro Togliatti) ήξερε ότι μετά την αναμενόμενη πτώση του φασισμού στην Ιταλία από τους αντάρτες και τους Συμμάχους θα έπρεπε να αποτελέσει τον πυρήνα για την αναζήτηση του ιταλικού δημοκρατικού δρόμου για τον σοσιαλισμό, διαμέσου της διαρκούς διεύρυνσης της δημοκρατίας και των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών κατακτήσεων των εργαζομένων. Μια πολιτική που αποτέλεσε τον καρπό της διαφορετικής πορείας που είχε πάρει το μικρό Κ.Κ. της Ιταλίας το 1921 για να ξεφύγει από την σεχταριστική πορεία των περισσότερων κομμουνιστικών κομμάτων. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι ξεκινώντας από τη μελέτη της πολιτικής πραγματείας του Νικολό Μακιαβέλι *Ο Ηγεμόνας*, ένας επαναστάτης κομμουνιστής, ο Αντόνιο Γκράμσι (Antonio Gramsci), προσπάθησε μέσα από τις φασιστικές φυλακές να δώσει τη δική του έννοια στο «κόμμα νέου τύπου» στο οποίο αναφερόταν ο Λένιν, αποφεύγοντας τη μετατροπή του σε μια σχετικά κλειστή ομάδα επαγγελματιών επαναστατών που θα προετοιμάζονταν για να

εκμεταλλευτούν την κατάλληλη στιγμή αδυναμίας των καπιταλιστών και να κάνουν την έφοδο για την κατάληψη των Χειμερινών Ανακτόρων.

Για τον Αντόνιο Γκράμσι, οι κομμουνιστές χρειάζονταν ένα κόμμα νέου τύπου που θα μπορούσε να ηγεμονεύσει στην κοινωνία και όχι να της επιβληθεί, προσφέροντας μια διαφορετική εκδοχή από τα ξεπερασμένα σοσιαλδημοκρατικά και σοσιαλιστικά κόμματα και σε διαμετρική αντίθεση με τα κόμματα του σταλινικού και γραφειοκρατικού μοντέλου, τα οποία δεν μπόρεσαν ποτέ να κατανοήσουν την ταξική δυναμική του κόμματος ως «συλλογικού διανοούμενου» μιας σύνθετης και πολυδιαρθρωμένης κοινωνίας στον σύγχρονο κόσμο. Με την απαραίτητη συνωμοτικότητα και κωδικοποίηση των γραπτών του στα *Τετράδια της Φυλακής*, ο Γκράμσι ανέδειξε την έννοια του «οργανικού διανοούμενου»¹ που θα βοηθούσε τις κατατρεγμένες κοινωνικές τάξεις να συνειδητοποιήσουν τα συμφέροντά τους και να προχωρήσουν στην απελευθέρωσή τους. Για τον Γκράμσι, ο συλλογικός διανοούμενος θα πρέπει να λειτουργεί με σημείο αναφοράς τη δημιουργία του «ιστορικού μπλόκ» δυνάμεων που θα έπρεπε να εκφράζει κάθε φορά την ευρύτερη δυνατή πολιτική και κοινωνική συμμαχία για την επίτευξη βασικών στόχων. Αυτός ο συλλογικός διανοούμενος-κόμμα θα έπρεπε να αποτελεί την ηγεμονική δύναμη ή, καλύτερα, ένα είδος οργανωτή της στρατηγικής του «ιστορικού μπλόκ» με έναν δυναμικό ρόλο συνδιαπαιδαγώγησης και συνδιαμόρφωσης με τις λαϊκές μάζες.

Έχοντας μελετήσει τα *Τετράδια της Φυλακής* και έχοντας αποτελέσει έναν από τους βασικούς πρωταγωνιστές του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, ο Τολιάτι συνέδεσε την ανάπτυξη του συλλογικού διανοούμενου με την οργάνωση της κοινωνίας και την ενεργή και μαζική

¹ Σ.τ.Ε.: Για το έργο του Γκράμσι, όπως και για κομβικές έννοιες στη σκέψη του και την πολιτική πράξη, βλ. και τα αφιερώματα του περιοδικού *Ο Πολίτης*, τχ. 78, Απρίλιος 1987, τχ. 79, Μάιος 1987, τχ. 160, Νοέμβριος 2007, όπως και το κείμενο του Massimo Salvadori, «Η επικαιρότητα του Γκράμσι», μτφρ. Χρίστος Βέλτας, *Ο Πολίτης*, τχ. 11, Ιούνιος-Ιούλιος 1977, σελ. 62-69. [για ψηφιακό ξεφύλλισμα: www.askiweb.eu/index.php/el/2-uncategorised/235-2015-09-17-09-57-19].

συμμετοχή των πολιτών όχι μόνο στο κόμμα, αλλά και στις ενδιάμεσες αντιπροσωπευτικές δημοκρατικές οργανώσεις: τα συνδικάτα, τους συλλόγους, τις συλλογικότητες και τις οργανωμένες εκφράσεις της κοινωνίας. Διευρύνοντας την έμπνευση του Γκράμισι, ο Τολιάτι κατόνοσε ότι το επίμαχο σημείο θα ήταν ο σεβασμός της αυτονομίας των μαζικών χώρων και κινήματων από έναν πολιτικό οργανισμό που μπορεί να νόμιζε, λανθασμένα, ότι εκφράζει τους πάντες και τα πάντα.

Το ιδρυτικό συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ιταλίας πραγματοποιείται στο Λιβόρνο, στο Θέατρο Goldoni, 15 - 21 Ιανουαρίου 1921.

Ο συλλογικός διανοούμενος του Γκράμισι, του Τολιάτι και του Μπερλινγκουέρ (Enrico Berlinguer) δεν υπάρχει εδώ και τριάντα χρόνια, αλλά η ιταλική κοινωνία διατηρεί ακόμη και σήμερα τις μεγάλες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές, συνδικαλιστικές οργανώσεις και ορισμένες από τις δεξαμενές σκέψης που είχε δημιουργήσει.

Το μεγαλύτερο Κομμουνιστικό Κόμμα της Δύσης, που είχε φθάσει να έχει πάνω από 2,25 εκατομμύρια μέλη το 1947, στη χειρότερη στιγμή της ιστορίας του, όταν ο Ακίλε Οκέτο (Achille Occhetto) αποφάσι-

σε τη διάλυση του [στροφή του Οκέτο], είχε πάνω από 1,2 εκατομύρια μέλη, παρ' όλο που εκατοντάδες χιλιάδες κομμουνιστές αρνήθηκαν να ανανεώσουν τις κομματικές τους ταυτότητες την περίοδο που ακολούθησε την ανακοίνωση της διάλυσής του, το 1989, έως την φυσική διάλυση του κόμματος το 1991. Παράλληλα, η Ομοσπονδία Ιταλικής Κομμουνιστικής Νεολαίας (FGCI), από την οποία περνούσαμε όλοι πριν γίνουμε μέλη του PCI, και αποτελούσε το μεγάλο σχολείο του κόμματος, αφού γραμματείς της είχαν αναδειχθεί οι Λόνγκο (Luigi Longo), Μπερλινγκουέρ, Οκέτο, Ιμπένι (Renzo Imbeni) και Ντ'Αλέμα (Massimo D'Alema), όταν διαλύθηκε, το 1990, είχε 55.000 μέλη.

Η πρώτη σελίδα της Νέας Τάξης (L'Ordine Nuovo), 22 Ιανουαρίου 1921, αναγγέλλει την ίδρυση του νέου κόμματος.

100 χρόνια από την ίδρυση του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος

Ο Αντόνιο Γκράμισι το 1922.
(Άλεις της Σαρδηνίας, 22 Ιανουαρίου 1891 – Ρώμη, 27 Απριλίου 1937)

Τα στοιχεία αυτά είναι πολύ χρήσιμα γιατί με τη συγκριτική τους εξέταση γίνεται κατανοητή η επιτυχία της πολιτικής ηγεμονίας και της εμβέλειας των αξιών και της πρακτικής των κομμουνιστών στην κοινωνία, τόσο στο PCI όσο και στη «μικρή» FGCI, γιατί οι κομματικές οργανώσεις τους απέιχαν πολύ από το να αποτελούν απλές εκλογικές επιτροπές. Ήταν ένα αναπόσπαστο τμήμα μεταξύ δεκάδων εκατομμυρίων πολιτών που συμμετείχαν στην κομμουνιστική ουτοπία για την αλλαγή της συμβατικής καθημερινότητας με στόχο την απελευθέρωση του ανθρώπου από την εργασία και την ανάπτυξη της φαντασίας και των δυνατοτήτων του.

Δεξαμενές σκέψης και επιμόρφωση

Το PCI από την πρώτη μεταπολεμική περίοδο διαμόρφωσε τις δικές του δεξαμενές σκέψης και έρευνας για να διατηρεί άμεση σχέση με τις τάσεις της κοινωνίας σε όλα τα επίπεδα, διασφαλίζοντας τη διαρκή επιμόρφωση και διαπαιδαγώγηση των μελών και στελεχών του και, κυρίως, να κατευθύνει τη δράση τους μέσα στις μεγάλες κοινωνικές, οικονομικές και συνδικαλιστικές οργανώσεις που είχε δημιουργήσει.

Το κόμμα είχε μία σχολή επιμόρφωσης των στελεχών του στη Ρώμη, το «Ινστιτούτο Κομμουνιστικών Σπουδών – Παλμίρο Τογλιάτι» (Istituto di Studi Comunisti «Palmiro Togliatti») που αποκαλείτο «Φρατόκιε», από την τοποθεσία που βρισκόταν (έξω από τη Ρώμη). Παράλληλα, λειτουργούσαν τρεις διαπεριφερειακές σχολές στο Ρέτζιο Εμίλια κοντά στην Μπολόνια, στο Κόμο κοντά στο Μιλάνο, στο Σαλέρνο και αργότερα στη Νάπολη, δύο περιφερειακές σχολές στο Μπάρι και την Πίζα και δύο επαρχιακές σχολές στη Μόντενα και το Λέτσε. Οι κομματικές σχολές του PCI προχωρούσαν σε δεκάδες εκδόσεις κάθε χρόνο, ανάλογα με τις δραστηριότητές τους.

Παράπλευρα, όμως, υπήρχαν οι πραγματικές δεξαμενές σκέψης του κόμματος, τα μεγάλα think tank μιλώντας με σημερινούς όρους, που αποτελούνταν από το Ίδρυμα Αντόνιο Γκράμσι (Istituto Antonio Gramsci) που ιδρύθηκε το 1950 και από το 1959 εκδίδει συνεχώς την τριμηνιαία έκδοση *Ιστορικές Μελέτες (Studi Storici)*, το Κέντρο Οικονομικής Πολιτικής (Centro di Politica Economica – CESPE) που δη-

Κατά τη διάρκεια του XI Συνεδρίου του PCI, ο Παλμίρο Τολιάτι (26/3/1893 – 21/8/1964) μιλά στους συνέδρους. Ακριβώς πίσω του γιγαντοσάφισα με το πορτρέτο του Γκράμσι.

μιουργήθηκε το 1966 από την Κεντρική Επιτροπή του κόμματος με στόχο τη μελέτη της ιταλικής οικονομίας σε συνεργασία με τις κομματικές οργανώσεις. Το CESPE εξέδιδε το δημονιαίο περιοδικό *Πολιτική και Οικονομία (Politica ed Economia)*. Επίσης, το Κέντρο Διεθνούς Πολιτικής (Centro di Politica Internazionale) και το Κέντρο Μεταρρύθμισης του Κράτους (Centro per la Riforma dello Stato – CRS) που ιδρύθηκε το 1972 για να το διευθύνουν προσωπικότητες όπως ο Ουμπέρτο Τερατσίνι (Umberto Terracini), ο Πιέτρο Ινγκράο (Pietro Ingrao), ο Πιέτρο Μπαρτσελόνα (Pietro Barcellona) και ο Μάριο Τρόντι (Mario Tronti).

Δολοφονία του Άλντο Μόρο στις 9 Μαΐου 1978

Ο εκδοτικός χώρος και οι εφημερίδες

Το PCI είχε κατανοήσει την ανάγκη άμεσης επικοινωνίας με τις μάζες, που πέρα από την ενημέρωσή τους αποτελούσαν και το τεράστιο σώμα μιας αμφίδρομης διαπαιδαγώγησης.

Η *L'Unità* είχε μετατραπεί σε μια μεγάλη, καθημερινή, λαϊκή εφημερίδα και είχε φθάσει να πουλά μόνο στην περιοχή του βιομηχανικού Μιλάνου 100.000 φύλλα, αποφεύγοντας να είναι σκληρά κομματική,

ενώ την ίδια στιγμή το κόμμα στήριζε περιφερειακές καθημερινές εφημερίδες, όπως την *Paese Sera* στη Ρώμη και την *L' Ora* στο Παλέρμο.

Η *Αναγέννηση (Rinascita)*, που ιδρύθηκε το 1944 από τον Τολιάτι, αποτέλεσε για πάρα πολλά χρόνια τη μεγαλύτερη σε κυκλοφορία εβδομαδιαία έκδοση στην Ιταλία, πουλώντας πάνω από 100.000 φύλλα και έχοντας πάνω από 30.000 συνδρομητές. Η *Rinascita* αποτέλεσε θεωρητική, κυρίως, έκδοση, ανοικτή στις προκλήσεις της εποχής, φιλοξένησε κείμενα μεγάλων διανοούμενων από όλο τον κόσμο και ηγετικών στελεχών του κόμματος, στοχεύοντας, επίσης, στην επιμόρφωση των στελεχών.

Οι εκδόσεις Riuniti (Editori Riuniti) δημιουργήθηκαν το 1953, με τη στήριξη του PCI, και στόχο την κυκλοφορία βιβλίων που αφορούσαν την αριστερή σκέψη και προβληματισμό, όπως και τις επανεκδόσεις κλασικών έργων των Ιταλών στοχαστών.

Αφίσα της Ομοσπονδίας Ιταλικής Κομμουνιστικής Νεολαίας (FGCI) το 1977

Οι περιοδικές εκδόσεις

Η *Μαρξιστική Κριτική* (*Critica Marxista*) αποτέλεσε από το 1963 το θεωρητικό περιοδικό του PCI, είχε την έδρα του στα κεντρικά γραφεία του κόμματος, με τον Άλντο Τορτορέλα (Aldo Tortorella) να αποτελεί τον ιστορικό διευθυντή του. Υπεύθυνος της έκδοσης είναι σήμερα ο Γκουίντο Λιγκουόρι (Guido Liguori).

Οι *Γυναίκες και Πολιτική* (*Donne e Politica*) αποτέλεσε από το 1969 το διμηνιαίο περιοδικό που -κάτω από τον έλεγχο του γυναικείου τμήματος της διεύθυνσης του κόμματος- εστίαζε την προσοχή του σε έρευνες, αναλύσεις και βιβλιογραφία για τα φεμινιστικά ζητήματα.

Η *Δημοκρατία Σήμερα* (*Democrazia Oggi*) αποτέλεσε το μηνιαίο περιοδικό του κόμματος που ασχολείτο με τη συζήτηση και την πορεία της δημόσιας διοίκησης και τον δημόσιο τομέα.

Η *Δημοκρατική Δικαιοσύνη* (*Magistratura Democratica*) ασχολείτο με τα θέματα της δικαιοσύνης και αποτελούσε ένα από το πλέον σοβαρά νομικά περιοδικά.

Η *Μεταρρύθμιση του Σχολείου* (*Riforma della Scuola*) ήταν το μηνιαίο περιοδικό του κόμματος που από το 1955 ασχολείτο με τα προβλήματα της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης.

Η *Δημοκρατία και Δίκαιο* (*Democrazia e Diritto*), αποτέλεσε το περιοδικό των Δημοκρατικών Νομικών (Giuristi Democratici) που εκδόθηκε το 1960 για να μετατραπεί σε διμηνιαία έκδοση του Κέντρου Μεταρρύθμισης του Κράτους (CRS).

Το *Νέο Διεθνές Περιοδικό* (*Nuova Rivista Internazionale*) ασχολείτο από τη δεκαετία του '50 με τη διεθνή κατάσταση· κυρίως με μελέτες και έρευνες για την πορεία των εργατικών, κομμουνιστικών, σοσιαλιστικών και αριστερών κομμάτων και κινημάτων. Αποτελούσε την ιταλική έκδοση των *Προβλημάτων της Ειρήνης και του Σοσιαλισμού* (*Problemi della Pace e del Socialismo*) που εκδιδόταν σε 34 γλώσσες και κυκλοφορούσε σε 145 χώρες.

Ο *Κινηματογράφος του '60* (*Cinemasessanta*), διμηνιαίο περιοδικό που εκδιδόταν από τον κομματικό οίκο Editori Riuniti, αποτέλεσε μία από τις καλύτερες περιοδικές εκδόσεις για τον κινηματογράφο και συνέχισε την έκδοσή του έως το 2017.

cinema

60

La mostra-mercato
di Venezia
(disegno di Ugo Attardi)

n. **3** settembre 1960
mensile lire 150

Εξώφυλλο του 3ου τεύχους του περιοδικού κινηματογραφικής κριτικής *Cinema 60*, γνωστό και ως *Cinemasessanta*, που πρωτοκυκλοφόρησε τον Ιούλιο του 1960.

Τα οικονομικά του κόμματος

Τα PCI είχε μια διαφανή οικονομική διαχείριση δημοσιεύοντας κάθε χρόνο τόσο τον ισολογισμό του κόμματος όσο και αυτούς των περιφερειακών του οργανώσεων, όπως και τον αναλυτικό -κατά επαρχία- αριθμό των μελών του, τα οποία είχαν όλα κομματική ταυτότητα.

Οι αιρετοί του κόμματος σε όλες τις βαθμίδες των θεσμών λάμβαναν από το κόμμα την αποζημίωσή τους, που καθοριζόταν από τα συνέδρια και την Οικονομική Επιτροπή. Με τον ίδιο τρόπο, καθοριζόνταν και οι αποζημιώσεις των επαγγελματιών στελεχών.

Με το σκάνδαλο των Καθαρών Χεριών και τη «Μιζούπολη» του Μιλάνου, το 1991, έγινε μια μάταιη προσπάθεια να εμπλέξουν και το PCI στο συνδικάτο της διαφθοράς της Χριστιανικής Δημοκρατίας και του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος. Οι δικαστικές έρευνες επιβεβαίωσαν ότι το PCI δεν είχε ανάμειξη στο διεφθαρμένο πολιτικό σύστημα, ενώ διαψεύστηκε και η αντικομμουνιστική ρητορική για τη χρηματοδότησή του από τη Μόσχα.

Οι μαζικές οργανώσεις

Στόχος του «συλλογικού διανοούμενου» - κόμματος ήταν η αλληλεπίδρασή του με τους εργαζόμενους, τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα, τους μικρομεσαίους, τους αγρότες, τους νέους, τις γυναίκες· εν ολίγοις, με όλες τις εκφράσεις της κοινωνίας που διατύπωναν ένα απελευθερωτικό μήνυμα.

Για το PCI, τα μέλη του αποτελούσαν απλώς τη μαγιά ενός ακόμη μεγαλύτερου μαζικού, πολιτικού, πολιτιστικού, κοινωνικού, οικονομικού και συνδικαλιστικού κινήματος, που είχε ως στόχο όχι μόνο την προάσπιση των συμφερόντων των αδύναμων αλλά και την αλλαγή της κοινωνίας «από τα κάτω», με ένα δίκτυο μαζικών οργανώσεων που συμμερίζονταν πολλές από τις αρχές της κομμουνιστικής -και όχι μόνο- ιδεολογίας: αλληλεγγύη, αλληλοβοήθεια, συλλογική αντιμετώπιση των προβλημάτων, κατανάλωση του ελεύθερου χρόνου, ψυχαγωγία, αθλητισμός.

Το PCI στήριξε και διεύρυνε σε πρωτοφανή επίπεδα την εμπειρία των ενδιάμεσων οργανωμένων εκφράσεων της κοινωνίας, καταφέρ-

νοντας όσο κανένα άλλο κομμουνιστικό και ίσως όσο κανένα άλλο σοσιαλιστικό ή σοσιαλδημοκρατικό κόμμα να διευρύνει την εμπειρία του εργατικού κινήματος και των οργανώσεων αλληλοβοήθειας -από τις καταβολές του έως την προπολεμική περίοδο- σε μια μαζική, πολύπλευρη και ενεργή συμμετοχή των πολιτών στην καθημερινή ζωή της κοινωνίας.

Η Ένωση των Συνεταιρισμών (Lega delle Cooperative) που ιδρύθηκε στο Μιλάνο το 1893, χάρη στη διορατική μεταπολεμική πολιτική του PCI να συμπεριλάβει στο ιταλικό σύνταγμα την αναγνώριση της κοινωνικής σημασίας των συνεταιρισμών και της αλληλοβοήθειας εναντίον της ιδιωτικής κερδοσκοπίας, μετατράπηκε με πυρήνα τη μαζική συμμετοχή των κομμουνιστών σε έναν τεράστιο οικονομικό και κοινωνικό οργανισμό που έδωσε τη μάχη για την αξιοπρέπεια των Ιταλών εργαζόμενων.

Ακόμη και σήμερα στην Ένωση των Συνεταιρισμών, της παλιάς «κόκκινης οικονομίας» που είχε βάλει στόχο να διαλύσει ο Σίλβιο Μπερλουσκόνι (Silvio Berlusconi), συμμετέχουν πάνω από 15.000 συνεταιρισμοί, από τους συνεταιρισμούς αγροτών, που μεταποιούν και πωλούν τα εξαιρετικά προϊόντα τους στη μεγάλη αλυσίδα των συνεταιριστικών σούπερ μάρκετ Coop, έως τους συνεταιρισμούς του κατασκευαστικού, τουριστικού, πολιτιστικού και περιβαλλοντικού τομέα, της βιομηχανίας της κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου και της στήριξης ατόμων τρίτης ηλικίας.

Σήμερα οι συνεταιρισμοί απασχολούν περίπου 485.000 εργαζόμενους και έχουν περίπου 8,5 εκατομμύρια μέλη, είναι βαθιά ριζωμένοι στην κοινωνία, παρ' όλο που το PCI δεν υπάρχει και οι υποτιθέμενοι απόγονοί του δεν διέπρεψαν με την παρουσία τους. Η ασφαλιστική εταιρεία Unipol, που είχε ξεκινήσει το 1963, και έχει ακόμη την έδρα της στην οδό Στάλινγκραντ της Μπολόνιας, έχει φθάσει σήμερα να αποτελεί τη δεύτερη σε μέγεθος ιταλική ασφαλιστική εταιρεία.

Στον συνδικαλιστικό τομέα, η CGIL του Μαουρίτσιο Λαντίνι (Mauro Landini) έχει σήμερα πάνω από 5,5 εκατομμύρια μέλη, αποτελώντας μετά από τον πόλεμο το μεγαλύτερο ιταλικό συνδικάτο, ενώ το αδελφό συνδικάτο των συνταξιούχων SPI CGIL έχει σχεδόν 2,8 εκα-

τομμύρια μέλη, αποτελώντας και αυτό το μεγαλύτερο ιταλικό συνδικάτο συνταξιούχων.

Ο τεράστιος πολιτιστικός και κοινωνικός οργανισμός ARCI, που δημιούργησε μεταξύ των άλλων για πολλούς τα σπάργανα του δημοσίου συστήματος υγείας, έχει μέχρι και σήμερα πάνω από 1.000 λέσχες και σχεδόν ένα εκατομμύριο μέλη, ενώ ο αδελφικός οργανισμός αθλητικής οργάνωσης του ελεύθερου χρόνου UISP έχει πάνω από 18.000 αθλητικούς και άλλους συλλόγους στο εσωτερικό του με 1,8 εκατομμύρια μέλη, γιατί ακόμη και σήμερα για πολλούς υπάρχει η αντίληψη ότι η άθληση, τα σπορ, η φυσική ανάπτυξη των σωματικών δραστηριοτήτων και η υγιής κατανάλωση του ελεύθερου χρόνου αποτελούν συλλογική και όχι μια εγωιστική και εγωκεντρική ενασχόληση.

Σε ένα από τα γυμναστήρια της UISP κοντά στο κέντρο του Μιλάνου, που είχε κατασκευάσει το σωματείο της κόκκινης αλληλοβοήθειας στις αρχές του προηγούμενου αιώνα και που είχε κλείσει ο φασισμός, ο Λουκίνο Βισκόντι γύρισε το 1960 την ταινία «Ο Ρόκο και τ' αδέρφια του» με την Κατίνα Παξινού και τον Σπύρο Φωκά. Ενώ, για μια τετραετία, η μεγάλη αίθουσα του παλιού γυμναστηρίου-πалаίstras στα υπόγεια του ARCI της Βία Μπελέτσα («Οδός της Ομορφιάς») φιλοξενούσε τις συνεδριάσεις και τις εκδηλώσεις της «Άλλης Ευρώπης με τον Τσίπρα».

Ο σύλλογος ανταρτών ANPI, που διατηρεί ένα μεγάλο ηθικό βάρος στην ιταλική κοινωνία, έχει ακόμη πάνω από 100.000 μέλη, ανοίγοντας τις πόρτες του στους δημοκράτες και αντιφασίστες πολίτες.

Η Ένωση Περιβάλλοντος (Legambiente), που ξεπήδησε το 1980 από το ARCI, ακόμη και σήμερα έχει 115.000 μέλη και υποστηρικτές.

Η Ένωση Γυναικών (UDI), που δημιουργήθηκε το 1945 και είχε στο εσωτερικό της εκατοντάδες χιλιάδες γυναίκες, έδωσε τεράστιες μάχες για την απελευθέρωση των γυναικών και διακρίθηκε για τη νίκη στο δημοψήφισμα για το διαζύγιο και την ψήφιση του νόμου για τις εκτρώσεις.

Ήταν, λοιπόν, η μαζική και ισχυρή αυτή οργάνωση ενός μεγάλου τμήματος της κοινωνίας πάνω στους στόχους των κομμουνιστών που επέτρεψε στο PCI να ασκεί από την αντιπολίτευση τον έλεγχο της πο-

λιτικής των ιταλικών κυβερνήσεων, καθώς το PCI ήταν για τους Ιταλούς εργαζόμενους το κόμμα των μεγάλων οικονομικών και κοινωνικών κατακτήσεων.

UNIPOL LA BUONA ASSICURAZIONE

UNIPOL ASSICURAZIONI

Ενημερωτικό έντυπο της ασφαλιστικής εταιρείας Unipol

PCI: ένα αντιδογματικό κόμμα

Χρειάζεται, όμως, να σημειώσουμε κάτι εξαιρετικά σημαντικό. Η μεγάλη περίοδος των κατακτήσεων βράφηκε πάντα με το αίμα των Ιταλών εργαζόμενων και των κομμουνιστών, από τα Εργοστασιακά Συμβούλια του Τορίνο, που είχαν ως θεωρητικό τον Γκράμισι, τον μεγάλο αντιφασιστικό αγώνα που μετέτρεψε τους κομμουνιστές σε πρωταγωνιστές της αντίστασης και του αντάρτικου, αλλά και κυρίως με το αίμα που χύθηκε στις δεκαετίες που ακολούθησαν· πρώτα με την ανοικοδόμηση της Ιταλίας από τα ερείπια του πολέμου, με την αποτροπή της νεοφασιστικής απειλής εναντίον του πλειοψηφικού εκλογικού νόμου, έως τους αγώνες για τον αναδασμό της γης, το Καταστατικό των Εργαζομένων, την τιμαριθμική αναπροσαρμογή μισθών και συντάξεων τα χρόνια του πληθωρισμού, τη διεύρυνση των μεγάλων κοινωνικών δικαιωμάτων, από την μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου έως τα δημοψηφίσματα υπέρ του διαζυγίου και κατά της πυρηνικής ενέργειας έως τον νόμο για τις αμβλώσεις.

Όταν τη δεκαετία του '70 το PCI έφθασε με το 34,4% στα πρόθυρα της κυβέρνησης, η αντίδραση έφθασε στο σημείο να οδηγήσει την Ιταλία σε έναν καλυμμένο εμφύλιο πόλεμο, που το PCI του Τολιάτι απέφυγε το 1945 για να μην εξαφανιστεί σαν μεγάλη πολιτική και ηγεμονική δύναμη από τον χάρτη.

Όλες οι σφαγές τα «χρόνια του μολυβιού» και της τρομοκρατίας έγιναν από τους νεοφασίστες, το κράτος, το παρακράτος και τις αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες για να σταματήσουν την άνοδο του PCI — από τη βομβιστική επίθεση στην Πιάτσα Φοντάνα στο Μιλάνου το 1969 έως τη βόμβα στην Μπρέσια, τις ανατινάξεις των τρένων και τη σφαγή στον σιδηροδρομικό σταθμό της «κόκκινης» Μπολόνιας το 1980. Ακόμη και η δολοφονία του Άλντο Μόρο (Aldo Moro) από χέρια των αριστερών Ερυθρών Ταξιαρχιών εξυπηρέτησε τα πιο αντιδραστικά και δεξιά σενάρια. Στη Νότια Ιταλία, το PCI, τα εργατικά και αγροτικά συνδικάτα πλήρωσαν βαρύ φόρο αίματος στις Μαφίες, ενώ συνεχείς πιέσεις ασκούσε το οργανωμένο έγκλημα εναντίον όλων των μεγάλων κοινωνικών οργανώσεων.

Το κόμμα του Μπερλινγκουέρ, όμως, έπρεπε να αντιμετωπίσει και τις παγίδες και το σαμποτάζ της Σοβιετικής Ένωσης, του ΚΚΣΕ και των Ανατολικών χωρών, και κυρίως των μυστικών υπηρεσιών τους, γιατί η καταδίκη της εισβολής στην Τσεχοσλοβακία το 1968, η δημιουργία του Ευρωκομμουνισμού, η καταδίκη της εισβολής της ΕΣΣΔ στο Αφγανιστάν, του πραξικοπήματος στην Πολωνία το 1981, η εκτίμηση του Μπερλινγκουέρ ότι εξαντλήθηκε η ώθηση της Οκτωβριανής Επανάστασης, αλλά και ο πρωταγωνιστικός ρόλος του PCI στο μεγάλο ειρηνιστικό κίνημα των αρχών της δεκαετίας του '80 εναντίον των αμερικανικών πυραύλων Πέρσινγκ και Κρουζ και των σοβιετικών SS-20, ο αγώνας για τον αφοπλισμό και το ξεπέραςμα των δύο μπλοκ, αναγνωρίζοντας την ανάγκη μιας αυτόνομης παρουσίας της Ιταλίας στο ΝΑΤΟ, μετέτρεψαν το PCI -με τη διεθνή ακτινοβολία του- σε έναν κίνδυνο για τον υπαρκτό σοσιαλισμό.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, και προσπαθώντας να υφάνει μια μεγάλη συμμαχία από τη Σκανδιναβία μέχρι τη Μεσόγειο εναντίον των πυρηνικών εξοπλισμών των δύο μπλόκ, ο Μπερλινγκουέρ συναντήθηκε στην Αθήνα (30 Ιανουαρίου 1984) με τον τότε πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου για να συζητήσουν για τον αφοπλισμό και την ειρήνη και πώς θα απέτρεπαν την εγκατάσταση στην Ευρώπη των αμερικανικών Κρουζ και Πέρσινγκ όπως και των σοβιετικών SS-20.

Εντέλει, το PCI αποτέλεσε ένα αντιδογματικό κόμμα και θα ήταν μεγάλο λάθος να αντιμετωπίσει κανείς την ιστορία του με έναν αιοιογραφικό ή νοσταλγικό τρόπο, όπως θα ήταν, επίσης, μεγάλο λάθος να προχωρήσει κανείς στην ισοπεδωτική άρνηση αυτής της πλούσιας εμπειρίας.

Η παρούσα έκδοση φιλοδοξεί να αναδείξει πτυχές αυτής της σπουδαίας ιστορικής διαδρομής, αλλά δηλώνει και το ενδιαφέρον που έχει ιστορικά *Η Αυγή* για την ιταλική εμπειρία. Στο ανά κείρας βιβλίο περιλαμβάνονται συνεντεύξεις που πήρε ο υπογράφων από πρόσωπα κομβικής σημασίας για την ιταλική Αριστερά· κάποιες από αυτές παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο ελληνικό κοινό.

Ενρίκο Μπερλινγκουέρ
(Σάσσαρι Σαρδηνίας, 25 Μαΐου 1922 - Πάντοβα, 11 Ιουνίου 1984).

100 χρόνια από την ίδρυση του **Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος**

Ο **Άλντο Τορτορέλα** (Aldo Tortorella), ιστορικό ηγετικό στέλεχος του PCI από την εποχή του αντιφασιστικού αγώνα έως τη διάλυσή του, που στάθηκε δίπλα στον Τολιάτι, τον Λόνγκο, τον Μπερλινγκουέρ και τον Νάτα και ήταν πολέμιος της «στροφής του Οκέτο», ο **Φάμπιο Μούσι** (Fabio Mussi), πρώην υπουργός Παιδείας και εκφραστής της νέας γενιάς των ηγετικών στελεχών που βγήκαν από το '68 και στήριξαν τον Μπερλινγκουέρ, και ο καθηγητής και εκφραστής της γκραμισιανής κληρονομιάς **Γκουίντο Λιγκουόρι** (Guido Liguori) μάς παρουσιάζουν με τις εξαιρετικά αποκαλυπτικές, αυστηρά κριτικές, αυτοκριτικές -ακόμα και αντιφατικές καμιά φορά- συνεντεύξεις τους πολλές από τις ιδιαίτερες πτυχές της ιστορίας του αιρετικού ιταλικού κομμουνισμού και των πρωταγωνιστών του.

Δημοσιεύουμε, επίσης, ένα πρόσφατο κείμενο της σπουδαίας **Λουτσιάνα Καστελίνα** (Luciana Castellina), το οποίο δεν αφορά μόνο τον εξαιρετικό Λούτσιο Μάγκρι (Lucio Magri), που γνωρίσαμε κάποτε και στην Ελλάδα, αλλά την ιδιόμορφη ιστορία των αιρετικών του PCI, που ολοκληρώνοντας τη διαδρομή τους από το *Manifesto* και το PDUP (Partito di Unità Proletaria), επέστρεψαν -χάρη στον Μπερλινγκουέρ- στο μπηρικό τους κόμμα για να μπουν λίγο αργότερα στην πρώτη γραμμή εναντίον της διάλυσής του.

Ακόμα, δημοσιεύουμε ξανά τη συνέντευξη του εγγονού του Γκράμισι, του **Αντόνιο Γκράμισι νεότερου** (Antonio Gramsci Junior), που είχα συναντήσει τον Ιανουάριο του 2018 στο Τορίνο, ο οποίος φωτίζει τις συνθήκες ζωής της οικογένειας Γκράμισι στην ΕΣΣΔ, της ζωής της συζύγου και των παιδιών τού Ιταλού επαναστάτη.

Η έκδοση συμπληρώνεται με ένα χρονολόγιο των κομβικών ιστορικών γεγονότων από το 1921 έως το 1991, καθώς και τον αριθμό των μελών του PCI από το 1921 έως το 1990.

Η παρούσα έκδοση έγινε δυνατή με τη στήριξη του Άγγελου Τσέκερη και του Λευτέρη Αρβανίτη, που παρά τους περιορισμένους οικονομικούς πόρους της *Αυγής* αποφάσισαν να προχωρήσουμε στην κυκλοφορία της, με την πεποίθηση ότι παρουσιάζοντας κριτικά και ερευνητικά το ιστορικό παρελθόν ενός φαινομένου που επηρέασε πάρα πολύ την ελληνική ανανεωτική κομμουνιστική Αριστερά, τον δημοκρατικό, προοδευτικό κόσμο και τη διαμόρφωση πολλών από εμάς, προ-

σφέρουμε και ένα χρήσιμο εργαλείο στη συζήτηση που διεξάγουμε σήμερα για το μέλλον της Αριστεράς στη χώρα μας.

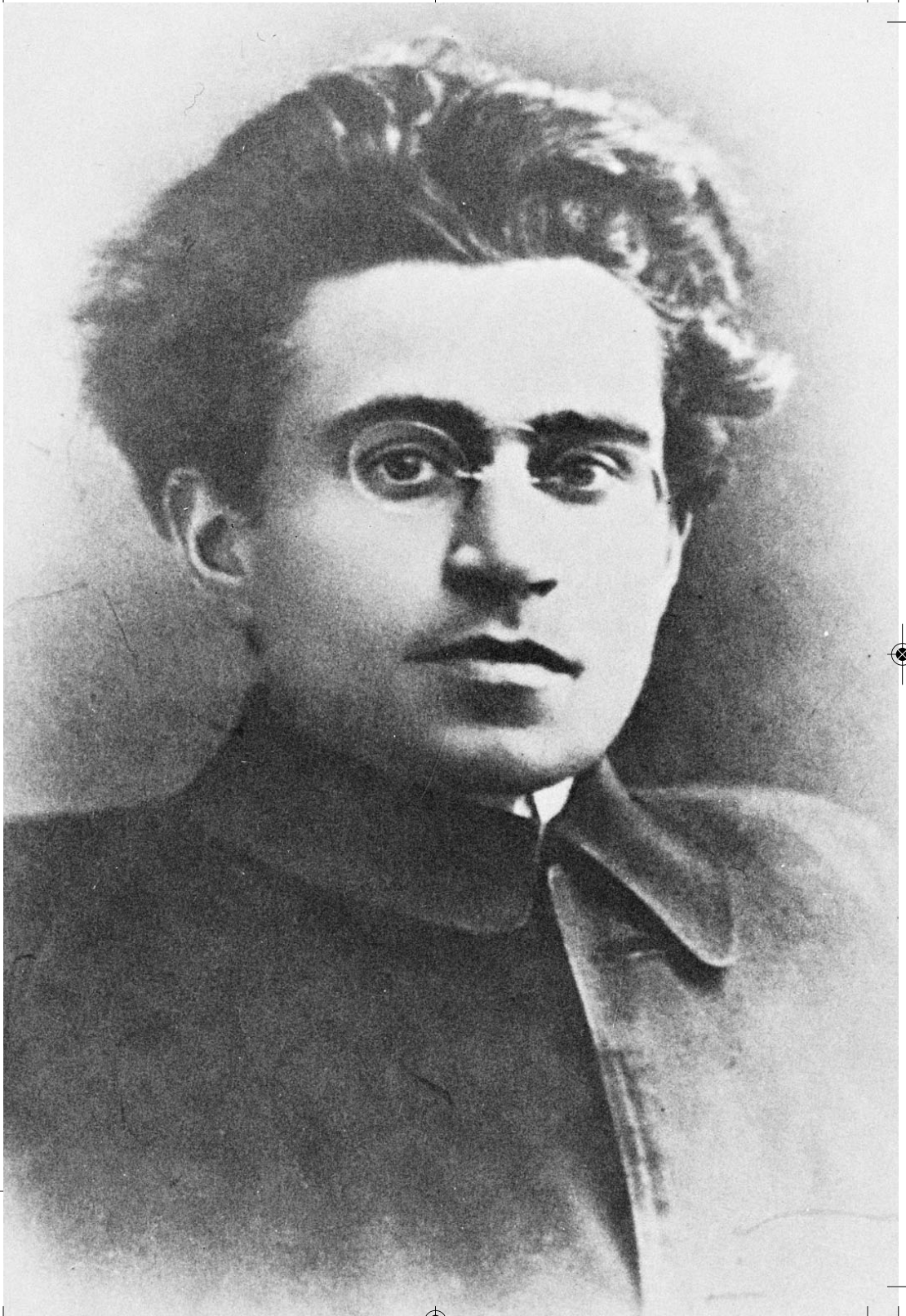
Καλή ανάγνωση.

Αργύρης Παναγόπουλος

Ο Αργύρης Παναγόπουλος είναι δημοσιογράφος της *Αυγής* και της *Εποχής* και για χρόνια ήταν ανταποκριτής του *Manifesto* από την Αθήνα. Σπούδασε Πολιτικές Επιστήμες στο Πανεπιστήμιο του Καμερίνο, Δημοσιογραφία στο Πανεπιστήμιο του Ουρμπίνο και έκανε μεταπτυχιακά στις Κοινωνικές Επικοινωνίες στο Καθολικό Πανεπιστήμιο του Μιλάνου. Ήταν μέλος της FGCI και εκπρόσωπός της στο Συμβούλιο της Σχολής και αργότερα μέλος του PCI. Με τη διάλυσή του, πέρασε στο Δημοκρατικό Κόμμα της Αριστεράς (PDS). Το 1993 πέρασε στο Κόμμα της Κομμουνιστικής Επανάστασης (PRC). Μέλος του ARCI και του ANPI.

100 χρόνια από την ίδρυση του **Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος**

Ο παππούς μου, Αντόνιο Γκράμσι*

Συνέντευξη στην *Αυγή*,
28/1/2018

«ΜΟΡΦΩΘΕΙΤΕ, ΟΡΓΑΝΩΘΕΙΤΕ, ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΘΕΙΤΕ», έλεγε περιφραστικά ένα σύνθημα του Αντόνιο Γκράμσι που συνηθίζαμε να χρησιμοποιούμε στην ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος τη δεκαετία του '70 και του '80. Ίσως αυτό περιέγραφε με τον πιο ανάγλυφο τρόπο τη σκέψη και τη δράση ενός από τους πιο σημαντικούς στοχαστές και επαναστάτες της κομμουνιστικής Αριστεράς του προηγούμενου αιώνα. Το φασιστικό καθεστώς, με οδηγίες του ίδιου του Μουσολίνι, τον καταδίκασε και τον φυλάκισε πιστεύοντας ότι έτσι θα σταματήσει τη σκέψη του ανθρώπου που προσπάθησε, μέσα από το στενό και απάνθρωπο κελί της φυλακής του Τούρι, να ανοίξει τους ορίζοντες των κομμουνιστών αλλά και ολόκληρου του κόσμου σε ένα μέλλον χωρίς δογματισμούς, στεγανά και προκαταλήψεις. Γιατί ο Γκράμσι δεν ήταν μόνο ένας επαναστάτης κομμουνιστής, πολιτικός και δημοσιογράφος, αλλά και ένας κοινωνικός ερευνητής, γλωσσολόγος και παιδαγωγός, ιστορικός και φιλόσοφος, κριτικός και μεταφραστής.

Στις 21 Ιανουαρίου 2018 έκλεισαν 97 χρόνια από την ίδρυση του μεγαλύτερου Κομμουνιστικού Κόμματος της δυτικής Ευρώπης στο Λιβόρνο το 1921, ενώ το προηγούμενο έτος συμπληρώθηκαν 80 χρό-

νια από τον θάνατο ενός από τους ιδρυτές του, του Αντόνιο Γκράμισι, στη Ρώμη, στις 27 Απριλίου του 1937. Η Κομμουνιστική Επανάσταση του Τορίνο, πόλης - συμβόλου των ιταλικών εργατικών αγώνων, των Εργοστασιακών Συμβουλίων, του «Ορντινε Νουόβο» (*L'Ordine Nuovo*) [«Η Νέα Τάξη»] τού Γκράμισι και του αντιφασισμού, διοργάνωσε διήμερο συνέδριο για τον ρόλο του στη σύγχρονη σκέψη με έναν απροσδόκητο καλεσμένο: τον Αντόνιο Γκράμισι τον νεότερο, τον Τζούλιο, όπως συνηθίζουν να τον αποκαλούν οι Ιταλοί για τον διακρίνουν από τον παππού του. Ο Χάρης Γολέμης πήρε μάλιστα τον λόγο στο συνέδριο αυτό για να μιλήσει για τον δικό μας στοχαστή τού ανανεωτικού κομμουνισμού και της Αριστεράς, τον Νίκο Πουλιαντζά και τις σχέσεις της σκέψης του με τον Ιταλό επαναστάτη.

Ο εγγονός του Γκράμισι, Αντόνιο Γκράμισι νεότερος, γιος του Τζουλιάνο Γκράμισι, γεννήθηκε στις 20 Μαΐου 1965 στη Σοβιετική Ένωση

Ο 52χρονος Αντόνιο Γκράμισι ο νεότερος έχει επίγνωση ότι η σύγχρονη σκέψη και κυρίως αυτή της μεταπολεμικής Αριστεράς άλλαξε πολύ από τη δημοσίευση των έργων του παππού του. Η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού επέτρεψε στον Αντόνιο να αναζητήσει στα

αρχεία των σοβιετικών αρχών τα νήματα της ιστορίας των δύο μεγάλων οικογενειών των επαναστατών του προηγούμενου αιώνα: της οικογένειας Γκράμσι και της οικογένειας των μπολσεβίκων της γυναίκας του Γκράμσι, Τζούλια Σουχτ (Giulia Schucht). Αναζήτησε τα νήματα μιας ιστορίας που αφορούν τις ρίζες του δημοκρατικού κομμουνισμού και της απελευθέρωσης του ανθρώπου από μια εκκλησιαστική αντίληψη της καθημερινότητας. “Νήματα” που περιγράφει διεξοδικά στα βιβλία που έχει εκδώσει και στα οποία εμφανίζονται μεγάλες προσωπικότητες της εποχής – από τις σχέσεις με την οικογένεια του Λένιν, τον Στάλιν και τον «Ερκολε» [το ψευδώνυμο «Ηρακλής» (Ercole Ercoli) που είχε ο Τολιάτι τη μακρά περίοδο της παρανομίας του] έως την ηγεσία της Κομιντέρν, από ανθρώπους που έχαναν την εύνοια του δικτάτορα και εξαφανίζονταν στο πουθενά κινδυνεύοντας να παρασούρουν και τον περίγυρό τους.

Ο Αντόνιο με πολύ απλό τρόπο περιγράφει στην *Αυγή* ορισμένες πτυχές από τη ζωή του “άλλου” Αντόνιο, του επαναστάτη που πέθανε στη φασιστική φυλακή, και της οικογένειάς του, η οποία κινδύνευε να εξαφανιστεί από τους διωγμούς του Στάλιν. Την παρακολούθηση των γιών του επαναστάτη, Ντέλιο και Τζουλιάνο (του πατέρα του Αντόνιο τζούνιορ) και τέλος του ίδιου του νεαρού φοιτητή Αντόνιο, εξαιτίας του ειδικού βάρους του επιθέτου που είχαν και ό,τι αυτό συμβόλιζε, κυρίως μετά τη δεκαετία του '60 και την ευρωκομμουνιστική στροφή του Ενρίκο Μπερλινγκουέρ, ο οποίος δεν κουραζόταν να επαναλαμβάνει ότι οι ρίζες του εγχειρήματος βρίσκονταν στα *Τετράδια της Φυλακής* του Γκράμσι.

Ο σημερινός κόσμος έχει αλλάξει. Προς τα πίσω; Το σπίτι του Γκράμσι στο Τορίνο, μετά την αδιαφορία των “αριστερών” και μη, δημοτικών αρχών, μετατράπηκε από μια ρωσική εταιρεία σε πολυτελές ξενοδοχείο, με “σπα” και πισίνα. Ο Αντόνιο ο νεότερος, όμως, ενδιαφέρεται για τις μεγάλες ανισότητες στη σημερινή Ρωσία και τον κόσμο και εκφράζει την ευαισθησία του αυτή με το ταμπούρο, το φλάουτο και τα άλλα μουσικά όργανα με τα οποία παίζει μεσαιωνικές, μεσογειακές και βαλκανικές μουσικές.

Η σύζυγος του Αντόνιο Γκράμσι, Τζούλια Σουχι (1896-1980), τη δεκαετία του 1930, με τους γιούς τους, Ντέλιο (γεν. 1924) και Τζουλιάνο (γεν. 1926)

Η αλήθεια είναι ότι μου προκαλεί δέος να μιλάω με τον Αντόνιο Γκράμσι... Πώς είναι να έχεις ένα τέτοιο επίθετο και να προέρχεσαι από δύο οικογένειες επαναστατών;

Μου δίνει ένα μεγάλο αίσθημα ευθύνης. Για εμένα, αλλά και για όλη μας την οικογένεια, αποτελεί τιμή μας που έχουμε το επίθετο ενός ανθρώπου, ενός μεγάλου διανοούμενου και ηγέτη, που αγωνίστηκε και πέθανε στις φασιστικές φυλακές. Κανείς μας δεν μπορεί να μην λογαριαστεί με αυτή την ιστορία και να μην αισθάνεται δεμένος με την τύχη της χώρας του, να μην ενδιαφέρεται για τις εξελίξεις. Η γιαγιά μου ανήκε και αυτή σε οικογένεια επαναστατών και μπολσεβίκων. Η μητέρα μου αγωνίστηκε εναντίον του ναζισμού. Ένα μέλος της οικογένειας φυλακίστηκε από το τσαρικό καθεστώς μαζί με τον αδελφό του Λένιν, που τον εκτέλεσαν το 1887. Ο προπάππος μου σώθηκε και συμμε-

τείχε στην Επανάσταση του Οκτώβρη. Η οικογένεια του Λένιν είχε μέχρι το τέλος πολύ φιλικές σχέσεις με τη δική μας οικογένεια.

Η οικογένεια του Λένιν, όμως, παραμερίστηκε από τον Στάλιν.

Είναι αλήθεια, αλλά μέχρι το τέλος τους και κυρίως στη δεκαετία του '30 δεν έπαψε ποτέ να βοηθά την οικογένειά μου. Η αδελφή του Λένιν ήταν πολύ καλή φίλη με τη γιαγιά μου και τις αδελφές της έως τον θάνατό της, στα μέσα της δεκαετίας του '30. Όλα τα σχόλια που έχω ακούσει ήταν πάντα πολύ θετικά. Ήταν πολύ δύσκολα χρόνια και χωρίς την βοήθεια της Άννας, της αδελφής του Λένιν, θα ήταν ακόμη χειρότερα για την οικογένειά μας. Η οικογένειά μας διέτρεχε διαρκώς τον κίνδυνο να πέσει θύμα της σταλινικής καταστολής. Ο προπάππος μας ήταν γερμανικής και ευγενούς καταγωγής και φίλος του Λένιν, που ήταν ακόμη χειρότερο. Είχε μεταναστεύσει και είχε ζήσει πολλά χρόνια στο εξωτερικό. Όλα αυτά τα στοιχεία αποτελούσαν έναν μεγάλο κίνδυνο για την οικογένειά μας, γιατί για το σταλινικό καθεστώς αποτελούσαν ανατρεπτικά στοιχεία. Η συγγενειά μας όμως με την οικογένεια Γκράμισι, που είχε ένα διεθνές κύρος το οποίο έβγαινε και έξω από τα σύνορα της ΕΣΣΔ, μας έσωσε. Ίσως γι' αυτό η οικογένειά μας δεν διώχθηκε και δεν εξαφανίστηκε. Δεν έχουμε καμιά αμφιβολία γι' αυτό.

Ο Παλμίρο Τολιάτι, που η γιαγιά σου αναφέρει με το γνωστό του ψευδώνυμο Έρκολε (Ηρακλής) στα γράμματά της προς τον Στάλιν, τι ρόλο έπαιξε για την οικογένειά σας;

Σήμερα στην Ιταλία πολλοί ιστορικοί και ερευνητές μιλούν άσχημα για τον Τολιάτι και δεν το καταλαβαίνω. Ισχυρίζονται πράγματα που δεν έχουν σχέση με την πραγματικότητα που ζήσαμε εμείς. Έχουμε πολλές και άμεσες μαρτυρίες ότι ο Τολιάτι βοήθησε πάρα πολύ την οικογένειά μας κατά τη διάρκεια της διαμονής του στην Ρωσία και αργότερα. Κυρίως την περίοδο του πολέμου, αλλά και πιο πριν. Η παρουσία του Τολιάτι αποτέλεσε την εγγύηση για την επιβίωση της οικογένειας τη δύσκολη περίοδο των διωγμών.

Η Τζούλια Σουχι το 1922

Είχα γνωρίσει τον πατέρα σου, Τζουλιάνο, σε ένα από τα ταξίδια του στην Ιταλία μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού· φαινόταν εντελώς διαφορετικός στη συμπεριφορά του από τα προηγούμενα ταξίδια του.

Ο πατέρας μου ήταν πάντα σοβαρός και πράος. Δεν ανακατευόταν ποτέ με τα πολιτικά. Στο σπίτι της γιαγιάς μαζεύονταν συγγραφείς και διανοούμενοι, δημοσιογράφοι που ήθελαν να

της πάρουν συνεντεύξεις. Τον πατέρα μου τον καλούσαν σε αρκετές εκδηλώσεις. Ο πατέρας μου θα έλεγα ότι ήταν α-πολίτικος, βυθισμένος στις σπουδές του, στη μουσική του, στις συναυλίες του, γιατί ήταν πολύ γνωστός μουσικός και συνθέτης. Θα έλεγα ότι ήταν αυτός που γνώρισε στη Ρωσία την μπαρόκ μουσική. Ήταν καθηγητής μουσικής και δεν ενδιαφερόταν για την πολιτική. Δεν έγινε ποτέ μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος. Δεν τολμούσαν να τον αγγίξουν. Ήταν όμως πολύ προσεκτικός. Για εμάς ήταν ξεκάθαρο ότι την οικογένειά μας την παρακολουθούσαν συνεχώς οι μυστικές υπηρεσίες. Το τηλέφωνό μας ήταν υπό συνεχή παρακολούθηση· υπάρχουν πάρα πολλές μαρτυρίες ότι ήμασταν υπό στενή παρακολούθηση. Πολλά χρόνια αργότερα, ένας πρώην συμφοιτητής μου από το πανεπιστήμιο μου αποκάλυψε, τη δεκαετία του '90, ότι με παρακολουθούσε για λογαριασμό των μυστικών υπηρεσιών. Ο πατέρας μου ήταν πολύ προσεκτικός. Εγώ πολύ λιγότερο. Ο πατέρας μου δεν εκφραζόταν για ό,τι αφορούσε την πολιτική. Μόνο με τους πολύ, μα πολύ στενούς του φίλους ξέδινε λίγο και έλεγε τα ανέκδοτα για το καθεστώς. Όταν ερχόταν στην Ιταλία, οι δημοσιογράφοι του δεξιού Τύπου τον προκαλούσαν πάντα να μιλήσει

κατά της ΕΣΣΔ. Δεν είχε εκφραστεί ποτέ κατά της ΕΣΣΔ και μάλιστα με αντικομμουνιστικά χαρακτηριστικά. Γι' αυτό τον άφηναν να ταξιδεύει, όπως και όλη μας την οικογένεια. Για τον Τζουλιάνο Γκράμισι, το να μπορεί να έρθει στην Ιταλία, όποτε ήθελε, αποτελούσε προνόμιο για έναν Σοβιετικό πολίτη. Το ίδιο ίσχυε και για μένα.

Η άδεια εισόδου στο Κρεμλίνο το 1922.

Τον Μάιο του 1922, ο Γκράμισι πηγαίνει στη Μόσχα και τον Ιούνιο γίνεται μέλος της Κομιντέρν. Ζει στη Μόσχα μέχρι τον Νοέμβριο του 1923.

Πώς είδατε την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού;

Άσχημα, πάρα πολύ άσχημα. Κυρίως σε ό,τι αφορά την οικονομική κατάσταση. Ξεκίνησε η φτωχοποίηση του κόσμου. Στην πραγματικότητα, την οικογένειά μας δεν τη βοήθησε η Ιταλία, αλλά η Γερμανία. Μετά την κατάρρευση του Τείχους και την επανένωση της Γερμανίας, ο Χέλμουτ Κολ ήθελε να κάνει ένα δώρο στον Μιχαήλ Γκορμπατσόφ και άρχισε να στέλνει δέματα με τρόφιμα στους βετεράνους του πολέμου.

100 χρόνια από την ίδρυση του **Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος**

Η Γερμανία του Κολ έστειλε τρόφιμα στους ανθρώπους που είχαν νικήσει τον ναζισμό;

Ναι, ακριβώς. Η μητέρα μου ήταν βετεράνος του πολέμου και έρχονταν στο σπίτι μας μεγάλα δέματα με τρόφιμα από τη Γερμανία, που μας βοήθησαν να πάμε μπροστά.

Σας λείπει ο υπαρκτός σοσιαλισμός;

Ναι, γιατί σήμερα έχουμε έναν άγριο καπιταλισμό με τεράστιες αδικίες και ανισότητες. Ο πλούτος ανήκει σε λίγους, εάν όχι σε ελάχιστους. Ο κόσμος δεν πεθαίνει από την πείνα, αλλά υπάρχουν πολλοί φτωχοί και οι ανισότητες είναι απαράδεκτες. Οι νέοι δεν μπορούν να σπουδάσουν, γιατί τα διδάκτρα στα πανεπιστήμια είναι πανάκριβα· είναι τα ίδια για όλους και όχι ανάλογα με τα εισοδήματα των οικογενειών τους. Δεν υπάρχει προοδευτική φορολογία, αλλά ένας κοινός σε ποσοστά φόρος που πληρώνουν οι φτωχοί και οι πλούσιοι. Δυστυχώς, η Ιταλία μου φαίνεται περισσότερο σοσιαλιστική από τη σημερινή Ρωσία. Ακόμη και στη Σουηδία, που ζει από τη δεκαετία του '80 η αδελφή μου Όλγκα Γκράμσι, διαλύεται το κοινωνικό κράτος και κάθε είδος προστασίας για τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα.

Η ΉΗΗΗ - Gramsci Antonio

Φωτογραφία του Γκράμσι, το 1935, από τα αρχεία της αστυνομίας

Με τι ασχολείται η οικογένειά σας;

Διδάσκω Φυσική σε Λύκειο, διδάσκω στην Ιταλική Σχολή, παίζω μουσική σε διάφορα γκρουπ, εργάζομαι σε δύο θέατρα ως μουσικός, γράφω άρθρα. Η μητέρα μου έχει περάσει τα 90. Ήταν διευθύντρια χορωδίας. Η σύντροφός μου παίζει βιολί και ο γιος μου, ο Ταρκούνιο, θα τελειώσει φέτος το Λύκειο. Από τη μουσική μπαρόκ που έπαιζε ο πατέρας μου, πέρασα στη μεσαιωνική μουσική. Εκτός από Βιολογία, σπούδασα μεσαιωνική και αναγεννησιακή μουσική και τα τελευταία χρόνια έστρεψα το ενδιαφέρον μου στην εθνική μουσική. Ασχολήθηκα πάρα πολύ και με τη βαλκανική ρυθμική και μουσική και ασφαλώς την ελληνική.

Ο Γκράμσι φτάνει στην Ούστικα στις 7 Δεκεμβρίου 1926.
Αυτή η φωτογραφία μαζί με άλλους συνεξόριστους πιθανότατα τραβήχτηκε τέλη Δεκεμβρίου 1926.

100 χρόνια από την ίδρυση του **Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος**

Είδα όμως ότι ο γιος σου σε συνοδεύει στα κομμάτια της μεσαιωνικής και μεσανατολίτικης μουσικής που παίζεις.

Στην οικογένεια είχαμε καλλιτεχνικές ρίζες και είμαι ευχαριστημένος που ο γιος μου ενδιαφέρεται για τη μουσική και με συνοδεύει.

Το τελευταίο κομμάτι που παίζατε προέρχεται από το βαλκανικό σας ρεπερτόριο;

Τα Βαλκάνια έχουν ιδιαίτερη και πλούσια μουσική και αποτελούν τη γέφυρα ανάμεσα στη Μέση Ανατολή, την Ασία και τη Δύση.

Είμαστε και ερείς Βαλκάνιοι. Πώς θα σου φαινόταν να έρθεις στην Ελλάδα για να μιλήσουμε για τις δύο μεγάλες οικογένειες επαναστατών, του Αντόνιο Γκράμισι και της Γιούλκα-Τζούλια Σουχι, και να μας γνωρίσεις τη μουσική σου;

Πολύ ευχαρίστως. Θα ήταν περιττό να αναφερθώ σε εσάς για τον ρόλο της Ελλάδας στην παγκόσμια ιστορία και τον πολιτισμό. Ο «σπυρτός» είναι χορός που χορεύεται σε πολλά μέρη της Βαλκανικής. Θα ήταν τιμή μου να σας παίξω μια μουσική που ενώνει τους ανθρώπους και όλους τους πολιτισμούς μας. Στην οικογένειά μας προσπαθήσαμε πάντα να ενώσουμε τους ανθρώπους για κάτι καλύτερο. Ακόμη και με τις νότες.

* Πρώτη δημοσίευση: «Ο Αντόνιο Γκράμισι μιλάει για τον Αντόνιο Γκράμισι», *Η Αυγή*, 28/1/2018.

«Το γονιδίωμα Γκράμσι»

Συνέντευξη του Γκουίντο Λιγκουόρι
(Guido Liguori)
στις 11 Ιανουαρίου 2021

Ο Γκουίντο Λιγκουόρι είναι καθηγητής Ιστορίας Πολιτικών Θεωριών και Ιστορίας της Σύγχρονης Πολιτικής Σκέψης, πρόεδρος της International Gramsci Society Italia και διευθυντής του περιοδικού πολιτικής κουλτούρας *Critica Marxista*, το οποίο από την έκδοσή του, το 1963, αποτελούσε την θεωρητική περιοδική έκδοση του PCI. Έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με την ιστορία του μαρξισμού, την ιταλική πολιτική σκέψη του 20ού αιώνα, την ιστορία του PCI και, κυρίως, τη σκέψη του Αντόνιο Γκράμσι και την προβολή της διεθνώς.

Ανάμεσα στα έργα του διακρίνονται: *Sentieri gramsciani* (Carocci 2006), που κυκλοφόρησε στα αγγλικά και πορτογαλικά, *La morte del Pci* (Manifestolibri 2009), που κυκλοφόρησε και στα γαλλικά, *Gramsci conteso. Interpretazioni, dibattiti e polemiche 1922-2012* (Editori Riuniti 2012), *Berlinguer rivoluzionario. Il pensiero politico di un comunista democratico* (Carocci 2014), ενώ με τον Πασκάλε Βόζα (Pasquale Vozza) έκανε την επιμέλεια του έργου *Dizionario gramsciano 1926-1937*

100 χρόνια από την ίδρυση του **Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος**

(Carocci 2009) που περιλαμβάνει πάνω από 650 λήμματα, από 60 ειδικούς επιστήμονες διαφόρων εθνικοτήτων και γνωστικών αντικειμένων οι οποίοι έχουν μελετήσει το έργο του Γκράμσι.

Η ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ιταλίας πραγματοποιήθηκε σε μια κρίσιμη στιγμή, όταν ο φασισμός χτυπούσε σχεδόν τις πόρτες της κυβέρνησης.

Όταν δημιουργήθηκε το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, στην αρχή ήταν κάτω από την ηγεσία του Αμαντέο Μπορντίγκα (Amadeo Bordiga), ενός Ναπολιτάνου κομμουνιστή πολύ διαφορετικού από τον Γκράμσι. Πολύ δογματικού, πολύ ορθόδοξου, πολύ ντετερμινιστή. Αντιλαμβανόταν ότι η επαναστατική διαδικασία έπρεπε να ανατεθεί πλήρως στο κόμμα. Αντίθετα ο Γκράμσι, ήδη στην «Κόκκινη Διετία» 1919-1920, είχε την οξυδέρκεια να δείξει μεγάλη προσοχή στο κίνημα των Εργοστασιακών Συμβουλίων και στον τρόπο δημιουργίας ενός κράτους νέου τύπου, όχι κοινοβουλευτικής αλλά προλεταριακής δημοκρατίας. Ο Μπορντίγκα υποστήριζε πάντα τη σημασία του ρόλου του κόμματος.

Ο Γκράμσι διέβλεπε και την αυτονομία των Εργοστασιακών Συμβουλίων; Δεν τα έβλεπε να ελέγχονται εντελώς από το κόμμα, όπως τα σοβιέτ στη Ρωσία;

Ασφαλώς. Τα Εργοστασιακά Συμβούλια τα είδε ως μετάφραση των ρωσικών σοβιέτ, αλλά στην πραγματικότητα ήταν αρκετά διαφορετικά από το λενινιστικό μοντέλο και το μοντέλο που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια και αργότερα, μετά τη Ρωσική Επανάσταση. Τα ρωσικά σοβιέτ ήταν μικρά κοινοβούλια, όπου οι διάφορες δυνάμεις των κομμάτων της ρωσικής Αριστεράς αντιπαράτιθεντο και στα οποία ζητούσαν την ψήφο των προλετάρων, των εργαζομένων κ.λπ. Στην αρχή ήταν έτσι.

Ο Αμαντέο Μπορντίγκα (13 Ιουνίου 1889 – 23 Ιουλίου 1970)

Για τον Γκράμσι εξαρχής ήταν διαφορετικά, γιατί ήταν κάτι που προέκυπτε μέσα από το εργοστάσιο, από την παραγωγή, από την εκπροσώπηση των εργαζομένων στο εργοστάσιο, με τους εργαζόμενους να συμμετέχουν με βάση το κάθε τμήμα που εργαζόνταν· άλλωστε, το κάθε εργοστάσιο είχε το δικό του Συμβούλιο. Έτσι, διαμόρφωσε την ιδέα ενός κράτους Συμβουλίων που θα προέρχονταν «από τα κάτω».

Ταυτόχρονα, ο Γκράμσι δεν υποτιμούσε τον ρόλο του κόμματος, αλλά, σε αντίθεση με τον Μπορντίγκα, δεν πίστευε σε καμία περίπτωση ότι τα Συμβούλια θα πρέπει να διευθύνονται από το κόμμα. Ήταν δύο διαφορετικοί ρόλοι, στους οποίους ο Γκράμσι δεν έβλεπε καμία αντίφαση. Το νέο προλεταριακό κράτος έπρεπε να διευθύνεται από τα Συμβούλια με τη βοήθεια του κόμματος, τις ιδέες του κόμματος, το οποίο σίγουρα συγκέντρωνε, όπως είπε, τα πιο ενεργά και συνειδητοποιημένα μέλη της εργατικής τάξης· σίγουρα, όμως, τα Συμβούλια δεν θα μπορούσαν να αποτελούν ένα παράγωγο του κόμματος.

Αντίθετα, ο Μπορντίγκα εκτιμούσε ότι τα Εργοστασιακά Συμβούλια θα είχαν σημασία μετά την κατάληψη της εξουσίας που θα ανατίθετο εξ ολοκλήρου στο κόμμα, οπότε τα Εργοστασιακά Συμβούλια θα έπρεπε να δημιουργηθούν από τις κομματικές οργανώσεις. Ήδη αυτή την περίοδο του 1919 και του 1920, ο Γκράμσι και η ομάδα των συνεργατών του, όπως ο Παλμίρο Τολιάτι και ο Ουμπέρτο Τερατσίνι, της *Νέας Τάξης (L' Ordine Nuovo)*, είχαν προσανατολιστεί σε μεγάλο βαθμό στο μαζικό κίνημα. Ο Μπορντίγκα είχε τη διαίσθηση και την ικανότητα να σχηματίσει μια φράξη στο παλιό Σοσιαλιστικό Κόμμα, σε εθνικό επίπεδο. Έτσι, όταν γεννήθηκε το Κομμουνιστικό Κόμμα, η ηγεσία του ανήκε σχεδόν εξ ολοκλήρου στον Μπορντίγκα.

Πρέπει να προσθέσουμε ότι τα Εργοστασιακά Συμβούλια υπέστησαν μια πολύ σοβαρή ήττα το 1920. Πρώτα με τη γενική απεργία στο Τορίνο, τον Απρίλιο, και μετά την κατάληψη των εργοστασίων από τους εργάτες, τον Σεπτέμβριο. Ο Γκράμσι ήταν πολύ σκεπτικός και επικριτικός για την κατάληψη των εργοστασίων, διότι θεωρούσε ότι δεν θα ήταν νικηφόρα. Θεωρήθηκε όμως υπεύθυνος, γιατί ήταν ο σημαντικότερος θεωρητικός των Εργοστασιακών Συμβουλίων. Στην πραγματικότητα, η ήττα των Εργοστασιακών Συμβουλίων εξασθένησε τη θέση του. Λίγα χρόνια αργότερα, ο Γκράμσι έγραψε με έναν αυτοκριτικό τρόπο στη *Νέα Τάξη*, το 1924-1925, ότι οι νέοι της *Νέας Τάξης* ήταν πολύ άπειροι και αφελείς. Χωρίς να έχουν την ικανότητα να οργανωθούν σε επίπεδο εθνικής τάσης μέσα στο Σοσιαλιστικό Κόμμα, η φωνή και η επιρροή τους στα πρώτα χρόνια του Κομμουνιστικού Κόμματος ήταν σχεδόν αμελητέα. Στην πρώτη ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος υπήρχε μόνο ένας εκπρόσωπος της *Νέας Τάξης*, ο Τερατσίνι. Ο Γκράμσι ήταν διευθυντής της *Νέας Τάξης* που έγινε καθημερινή εφημερίδα στο Τορίνο, αλλά δεν είχε κάποια ιδιαίτερη βαρύτητα μέσα στο νέο κόμμα.

Στο Κόμμα κυριαρχούσε ο Μπορντίγκα με μια εξτρεμιστική λογική, εξαιτίας της οποίας ήρθε σε αντίθεση με την Κομμουνιστική Διεθνή και τον Λένιν. Η Κομμουνιστική Διεθνής και ο Λένιν το 1921 κατόνοψαν ότι τα χρόνια της επιθετικής πολιτικής έχουν τελειώσει, ότι η επανάσταση στη Δύση δεν ήταν στην ημερήσια διάταξη, κ.λπ. Μπροστά στον κίνδυνο του φασισμού, ο οποίος γεννήθηκε στην Ιταλία, πρό-

τειναν την αλλαγή τακτικής στα άλλα κομμουνιστικά κόμματα και ιδίως στο Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Πρότειναν μια συμμαχία με τους σοσιαλιστές, από τους οποίους είχαν διασπαστεί. Ο Μπορντίγκα δεν δέχτηκε αυτήν την αλλαγή, η οποία ήταν επίσης δύσκολη μετά από τη διάσπαση, που δημιουργεί πάντα συγκρούσεις και διχασμούς. Αλλά η πολιτική φάση είχε αλλάξει και ο Λένιν στο 3ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς προσπάθησε να πείσει τους Ιταλούς να είναι λιγότερο σεχταριστές, να είναι τουλάχιστον περισσότερο ενωμένοι ενάντια στον φασισμό. Αντίθετα, ο Μπορντίγκα ήταν εντελώς αντίθετος με μια αλλαγή στην πολιτική στρατηγική. Ο Μπορντίγκα ήταν ντετερμινιστής.

Ουμπέρτο Τερατσίνι (27 Ιουλίου 1895 – 6 Δεκεμβρίου 1983)

Ο Γκράμσι, όμως, ακολούθησε μια διαφορετική γραμμή.

Ο Γκράμσι είχε άλλες ιδέες στο μυαλό του, αλλά αυτήν την πρώτη περίοδο δίσταζε να εκφράσει τη διαφωνία του. Γιατί; Διότι, από τη μια πλευρά, είχε πειστεί ότι δεν ήταν πλέον δυνατόν να παραμείνει στο Σοσιαλιστικό Κόμμα που θεωρούσε ένα τσίρκο, στο οποίο όλοι έλεγαν αυτό που ήθελαν και δεν υπήρχε η ελάχιστη οργάνωση, πειθαρχία

κ.λπ. Από την άλλη, βρίσκεται σε αυτό το νέο Κομμουνιστικό Κόμμα το οποίο, όπως όλα τα Κομμουνιστικά Κόμματα που δημιουργήθηκαν, ήταν ιδιαίτερα πειθαρχημένο. Αν και δεν υπήρχε ακόμη η θέση του γενικού γραμματέα στο Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, ο Μπορντίγκα ήταν σίγουρα ο πιο σημαντικός ηγέτης του. Και ως εκ τούτου, ο Γκράμσι δίσταζε να πάρει θέση εναντίον του Μπορντίγκα. Ωστόσο, καθώς πήγε στη Μόσχα το 1922 για να εκπροσωπήσει το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ιταλίας στην Κομμουνιστική Διεθνή, όχι μόνο γνώριζε προσωπικά τον Λένιν και τους άλλους μπολσεβίκους ηγέτες, αλλά και πείστηκε από αυτούς ότι η γραμμή του Μπορντίγκα δεν μπορούσε να προχωρήσει και ότι έπρεπε να πάρει τη θέση του, καθώς ο Μπορντίγκα ήταν πολύ σχεταριστής.

Επίσης, ο Μπορντίγκα δεν ήθελε οι αγωνιστές του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ιταλίας να ταχθούν δυναμικά κατά του φασισμού και να ενωθούν με τους λεγόμενους σχηματισμούς των Arditi del Popolo (Γενναίοι του Λαού), σχηματισμούς σοσιαλιστών και αναρχικών που πολεμούσαν τον φασισμό με τα όπλα. Ακόμα και μπροστά στον φασισμό, ο Μπορντίγκα δεν ήθελε καμία ενότητα δράσης με τις άλλες οργανώσεις της Αριστεράς. Επομένως, η Κομμουνιστική Διεθνή και ο Λένιν δεν μπορούσαν να υποφέρουν τον Μπορντίγκα ακόμη περισσότερο. Ήθελαν να τον αντικαταστήσουν.

Αλλά και με την αποχώρηση από το Σοσιαλιστικό Κόμμα στο Λιβόρνο και τη δημιουργία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ιταλίας, ο Μπορντίγκα έκανε μεγάλα λάθη.

Ακόμη και η διάσπαση του Λιβόρνο που γέννησε το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ιταλίας είχε διεξαχθεί πολύ άσχημα από τον Μπορντίγκα, σε μια περίοδο που η Οκτωβριανή Επανάσταση είχε ακόμα μεγάλο κύρος και η Κομμουνιστική Διεθνή αντιμετωπιζόταν ευνοϊκά από το μεγαλύτερο τμήμα του ιταλικού προλεταριάτου. Ο ακατέργαστος, ριζοσπαστικός και εξτρεμιστικός τρόπος του Μπορντίγκα για τη διεξαγωγή της διάσπασης εμπόδισε σημαντικό αριθμό Ιταλών αγωνιστών και προλετάρων να ταυτιστούν με το νέο Κομμουνιστικό Κόμμα. Στην

ηγεσία της Διεθνούς χρησιμοποιούσαν την έκφραση ότι δεν πρέπει να κάνουμε όπως στο Λιβόρνο, δεν πρέπει να επαναλάβουμε το Λιβόρνο, η διάσπαση του Λιβόρνο ήταν λάθος. Το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα γεννήθηκε άσχημα. Γεννήθηκε άσχημα επειδή γεννήθηκε από τον Μπορντίγκα. Γεννήθηκε σεχταριστικό, με μια στρατιωτική αντίληψη του κόμματος. Ήταν ένα είδος κόμματος που σίγουρα δεν ήταν γκραμισιανό. Ήταν αντιγκραμισιανό. Έτσι, αυτή η διαφορά ανάμεσα στον Γκράμι και τον Μπορντίγκα, αργά ή γρήγορα, θα ερχόταν στην επιφάνεια.

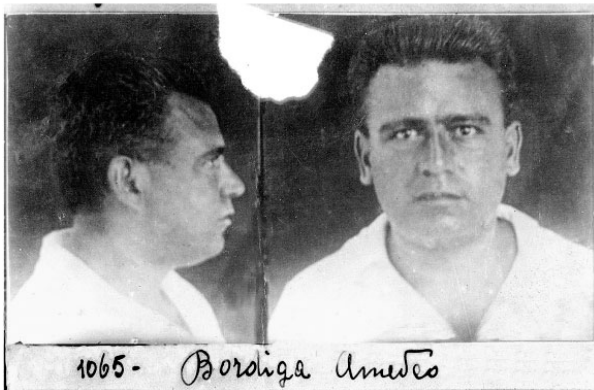
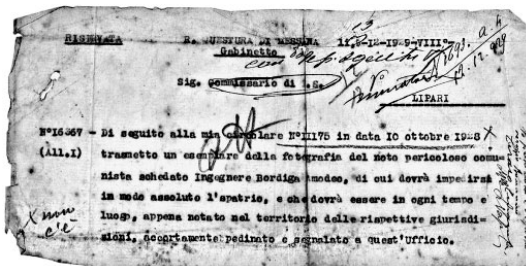

11-18 Δεκεμβρίου 1920: το φύλλο της *L'Ordine Nuovo* (*Η Νέα Τάξη*) υπό τον Γκράμι με κύριο άρθρο «Οι διανοούμενοι και το προλεταριάτο»

Ο Γκράμι, με τη στήριξη του Λένιν και άλλων ηγετών της Διεθνούς, πείστηκε ότι ήταν αναγκαία η αλλαγής της ηγεσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος και ότι έπρεπε να πάρει τη θέση του Μπορντίγκα. Προφανώς, για να γίνουν όλα αυτά χρειαζόταν χρόνος και μια πολιτική συζήτηση· πρώτα απ' όλα με την ηγεσία, με τους παλιούς συντρόφους

της *Νέας Τάξης*, οι οποίοι επηρεάστηκαν επίσης από τον Μπορντίγκα. Ο Γκράμσι, που μετακόμισε από τη Μόσχα στη Βιέννη, προς το τέλος του '23 και στις αρχές του '24, πραγματοποίησε μια πολύ ενδιαφέρουσα και σημαντική αλληλογραφία με τους άλλους ηγέτες και τους συντρόφους του από την εποχή της *Νέας Τάξης* εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους όλη η πολιτική Μπορντίγκα ήταν λάθος.

Θα ήθελα να παραθέσω ένα απόσπασμα στο οποίο ο Γκράμσι λέει βασικά γιατί η πολιτική του Μπορντίγκα είναι λάθος. Υπάρχουν μερικά γραπτά του Γκράμσι που εξηγούν πολύ καλά την κριτική του για τον «οργανωτισμό» του Μπορντίγκα. Γιατί, για τον Μπορντίγκα, η οργάνωση ήταν το παν.

Ο Μπορντίγκα από τα αρχεία της αστυνομίας της Μεσσίνα. Δεκέμβριος 1929. (Πηγή: Fondazione Bordiga)

Που αργότερα θα αποτελέσει ένα από τα θεμέλια του σταλινισμού.

Ακριβώς. Για τον Γκράμσι, το λάθος του Μπορντίγκα ήταν ότι «βάζει το πρόβλημα της οργάνωσης του κόμματος στην πρώτη γραμμή με αφηρημένο τρόπο, το οποίο σημαίνει μόνο τη δημιουργία ενός μηχανισμού επαγγελματικών στελεχών που θα πρέπει να ακολουθούν ορθόδοξα τη γραμμή του κόμματος. Πιστεύει ότι η επανάσταση εξαρτάται από έναν τέτοιο μηχανισμό, πιστεύει ότι η ύπαρξή του μπορεί να καθορίσει την επανάσταση. Δεν αντιλαμβάνεται το κόμμα ως αποτέλεσμα μιας διαλεκτικής διαδικασίας στην οποία το αυθόρμητο κίνημα των επαναστατημένων μαζών και της οργάνωσής τους θα συγκλίνουν στον κεντρικό στόχο». Αυτά σκεφτόταν ο Γκράμσι τους πρώτους μήνες του 1924.

Ο Γκράμσι δεν ήταν «αυθορμητιστής» (spontaneista). Ήξερε καλά ότι οι κομμουνιστές πρέπει να έχουν μια σχέση αμοιβαίας αλληλεπίδρασης με το αυθόρμητο κίνημα. Οι μάζες έπρεπε κατά κάποιον τρόπο να καθοδηγηθούν και να μορφωθούν, αλλά και ότι το κόμμα έπρεπε να εκπαιδευτεί κατά κάποιον τρόπο από τις μάζες. Ήταν μια διαλεκτική σχέση, όπως λέει η μαρξιστική και κομμουνιστική διαλεκτική. Ξεκινώντας από αυτό, ο Γκράμσι επέκρινε επίσης τον τρόπο με τον οποίο έγινε η διάσπαση του Λιβόρνο, στις 21 Ιανουαρίου του 1921, στην οποία γεννήθηκε το Κομμουνιστικό Κόμμα.

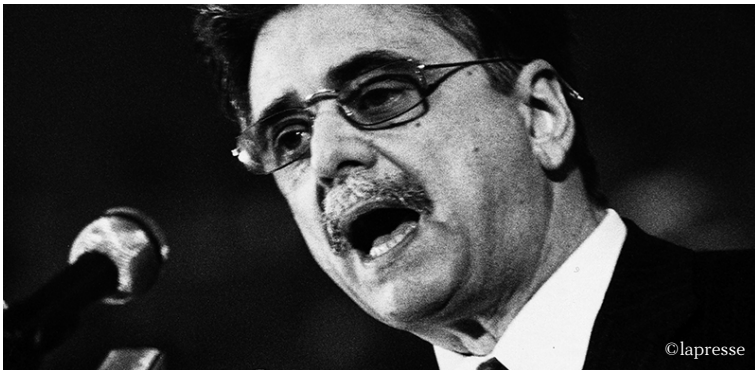
Προσοχή όμως, ο Γκράμσι επέκρινε τον τρόπο με τον οποίο έγινε η διάσπαση του Λιβόρνο. Ποτέ δεν αμφισβήτησε ότι έπρεπε να ιδρυθεί το Κομμουνιστικό Κόμμα. Ήταν πεπεισμένος ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα έπρεπε να γεννηθεί. Τόσο πολύ που περιγράφει τα πάντα σε ένα άρθρο, τους πρώτους μήνες του 1924, το οποίο έχει έναν πολύ σημαντικό τίτλο: «Ενάντια στην απαισιοδοξία», γιατί είμαστε στο 1924 με τον φασισμό στην κυβέρνηση, τις παραμονές της δολοφονίας του Ματέοτι (Giacomo Matteotti), τον Ιούνιο του ίδιου έτους. Βρισκόμαστε ήδη σε μια Ιταλία όπου ο φασισμός είναι πολύ ισχυρός.

Είμαστε, επίσης, κοντά στην εγκαθίδρυση της δικτατορίας από τον Μουσολίνι.

Ναι, οδηγούμαστε προς τη δικτατορία, η οποία επιβλήθηκε το 1926. Με το έγκλημα Ματεότι, οι αντιφασιστικές δυνάμεις παίρνουν λίγο θάρρος, ο φασισμός έχει χάσει την αίγλη του, αλλά εκτός από το Κομμουνιστικό Κόμμα, όλα τα άλλα κόμματα περιμένουν στην πράξη την παρέμβαση του βασιλιά, ο οποίος προφανώς δεν παρεμβαίνει και ως εκ τούτου χάθηκαν όλα. Η ευκαιρία να νικήσουμε τον φασισμό παρουσιάστηκε πραγματικά μετά το έγκλημα Ματεότι, αλλά δεν αξιοποιήθηκε. Πριν από το έγκλημα αυτό, ο Γκράμισι έγραψε το άρθρο κατά της απαισιοδοξίας τον Μάρτιο του 1924, στο οποίο διατύπωσε τη γνώμη του για τη διάσπαση του Λιβόρνο ισχυριζόμενος ότι *«το κόμμα συγκροτήθηκε με δύναμη, σαν μια χαλύβδινη φάλαγγα πολύ μικρή για να μπει στον αγώνα εναντίον των αντίπαλων δυνάμεων, αλλά επαρκές για να αποτελέσει την πανοπλία ενός μεγαλύτερου σχηματισμού»*. Βλέπουμε ότι, παρά τα όρια της διάσπασης του Λιβόρνο, ήταν υπέρ της, διαψεύδοντας εκείνους που υποστηρίζουν ότι δεν ήταν υπέρ της ίδρυσης του Κομμουνιστικού Κόμματος. Για τον Γκράμισι, το Κομμουνιστικό Κόμμα ήταν η αρχή μιας αντεπίθεσης ενάντια στον φασισμό. Ωστόσο, η λαϊκό-μετωπική γραμμή που υποστήριξε μετά την άνοδο του ναζισμού στην εξουσία, το 1933, δεν είχε ωριμάσει ακόμη στον Γκράμισι, αλλά ήδη αυτή την περίοδο είχε γίνει γραμματέας, προς το τέλος του καλοκαιριού του 1926, χάρη στην υποστήριξη της Διεθνούς.

Ανάμεσα στο 1924 και το 1926, το κόμμα θα αλλάξει βαθιά και με το συνέδριο της Λυών, το 1926 στη Γαλλία, θα αποτελέσει ένα Κομμουνιστικό Κόμμα που θα το κατακτήσει η νέα πολιτική γραμμή του Γκράμισι. Ο Γκράμισι έγινε γραμματέας με την υποστήριξη της Διεθνούς, γιατί οι κομμουνιστές τής εποχής εκείνης πίστευαν ότι υπήρχε ένα μοναδικό παγκόσμιο κομμουνιστικό κόμμα της επανάστασης, με τα εθνικά του τμήματα, τα οποία ήταν τα διάφορα Κομμουνιστικά Κόμματα. Δεν πρέπει να σκανδαλίζει κανέναν το γεγονός ότι ο Γκράμισι είχε την υποστήριξη της Διεθνούς. Μεταξύ άλλων, και ο Μπορντίγκα πειθάρχησε στις αποφάσεις της Διεθνούς.

Ο Ακίλε Οκέτο κατά τη διάρκεια του XVIII Συνεδρίου του PCI, Μάρτιος 1989

Ποιες ήταν οι αλλαγές στην πολιτική γραμμή του κόμματος από τον νέο γραμματέα Γκράμισι;

Ήταν μια πολιτική γραμμή που, μετά το έγκλημα Ματεότι, επιδιώκει την ενότητα με τις άλλες αντιφασιστικές δυνάμεις. Αλλά, κατά κάποιον τρόπο, αρνείται να κινητοποιήσει τις μάζες ενάντια στον φασισμό, δεδομένων των συσχετισμών. Εντωμεταξύ, θέτει στο επίκεντρο της πολιτικής του το πρόβλημα του ιταλικού Νότου, την οπισθοδρόμηση της Νότιας Ιταλίας. Αλλάζει τα πάντα. Τοποθετεί πολύ σημαντικούς και πολύ ικανούς ηγέτες, όπως τον Ντι Βιτόριο (Giuseppe Di Vittorio). Για πρώτη φορά το Κομμουνιστικό Κόμμα άρχισε να έχει παρουσία στις αγροτικές μάζες, καθώς στον Νότο ήταν όλοι αγρότες. Η αλλαγή της πολιτικής γραμμής του κόμματος φαίνεται καλύτερα με τη νέα του εφημερίδα *L'Unità*, η οποία από μια εφημερίδα τάσης μετατρέπεται στην εφημερίδα του κόμματος. Ήδη το όνομα «Η Ενότητα» (*L'Unità*) ήταν μια ένδειξη της διαφορετικής πολιτικής γραμμής, σε σχέση με εκείνη του Μπορντίγκα. «Η Ενότητα» σήμαινε την ενότητα μεταξύ των εργατών και των αγροτών, αλλά προφανώς και την ενότητα των αντιφασιστικών δυνάμεων. Ήταν μια εντελώς διαφορετική οπτική. Ο ίδιος λέει ότι η γραμμή του εναντίον του Μπορντίγκα είχε ωριμάσει από μια ιδέα που ξεκίνησε από τον Λένιν, την πεποίθηση ότι στις προηγμένες

καπιταλιστικές κοινωνίες, τόσο διαφορετικές από τη Ρωσία του 1917, δεν θα μπορούσε κανείς να φανταστεί την επανάληψη της ίδιας επανάστασης του 1917. Από τη στιγμή που ήταν διαφορετικές κοινωνίες, έχοντας διαφορετικούς τύπους κράτους, η επανάσταση έπρεπε, επίσης, να είναι διαφορετική. Εκεί ξεκινά τον προβληματισμό του, ο οποίος αργότερα θα οδηγούσε στην εκπόνηση της έννοιας της ηγεμονίας στα *Τετράδια της Φυλακής*. Αυτό που αποκαλεί πέρασμα (passaggio) από την Ανατολή στη Δύση. Από τον πόλεμο της κίνησης στον πόλεμο των θέσεων. Οι επαναστάσεις του 19ου αιώνα, η επανάσταση των οδοφραγμάτων, η επανάσταση της ένοπλης εξέγερσης, όπως έγινε με τα Χειμερινά Ανάκτορα, δεν θα μπορούσε να είναι νικηφόρα στη Δύση. Στην πραγματικότητα πητήθηκε αρκετές φορές, όπως στη Γερμανία, στην Ουγγαρία. Ο Γκράμσι αρχίζει να πιστεύει ότι οι δυτικές κοινωνίες, που είναι πολύ πιο διαρθρωμένες, δεν θα μπορούσαν να οδηγηθούν σε μια νικηφόρα επανάσταση. Για τον λόγο αυτό, η επανάσταση δεν διαχέεται στη Δύση, δεν επαναλαμβάνεται, όπως είδε στη Γερμανία, στην Ιταλία. Εδώ ξεκινά η βαθιά σκέψη του Γκράμσι, η οποία στη συνέχεια θα αναπτυχθεί κυρίως στα *Τετράδια της Φυλακής*. Για τον Γκράμσι, ξεκινά ένα είδος σκέψης που έχω ονομάσει «επανάσταση της έννοιας της επανάστασης».

Μιλίσατε για την έννοια της ηγεμονίας που ανέπτυξε ο Γκράμσι, αλλά αυτό δεν συνοδεύεται, επίσης, με την έννοια του συλλογικού διανοούμενου του κόμματος;

Η ηγεμονία για τον Γκράμσι δεν είναι ποτέ μόνο μια πολιτιστική ηγεμονία, αλλά και μια οικονομική ηγεμονία, γιατί η ηγεμονία γι' αυτόν ήταν τα κοινωνικά στρώματα, οι κοινωνικές τάξεις. Σίγουρα, η διαδικασία της ηγεμονίας σημαίνει, επίσης, ότι πρέπει να κατακτήσεις, να αλλάξεις τον τρόπο που σκέφτεται ο κόσμος. Να αλλάξεις την κοινή λογική. Ο Γκράμσι διεκδικεί μια μεγάλη κοινή λογική των μαζών. Για να έχουμε μια μεγάλη κοινή λογική των μαζών, είναι απαραίτητο να κατακτήσουμε την κοινωνία και το κράτος ή να δημιουργήσουμε κέντρα επεξεργασίας, προβληματισμού, πολιτιστικά, ιδεολογικά κέντρα κ.λπ. που θα διαδώσουν τη νέα κοινή λογική.

Ο Μπερλιγκουέρ με τον Άλντο Μόρο το 1977

Για τον Γκράμσι, αυτό κάνουν οι επαναστάτες διανοούμενοι. Στα *Τετράδια της Φυλακής* εκθέτει μια πολύ πιο ευρεία αντίληψη των διανοουμένων. Οι διανοούμενοι είναι αυτοί που οργανώνουν τη συναίνεση στην κοινωνία, ακόμη και όταν είναι αστική, συντηρητική κ.λπ., αλλά υπάρχουν και οι διανοούμενοι που οργανώνουν την αντι-ηγemonία, αυτοί που οργανώνουν έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης, που καταφέρνουν να φανταστούν έναν διαφορετικό κόσμο, που καταφέρνουν να οραματιστούν -με σύγχρονους όρους- ότι μια άλλη κοινωνία είναι εφικτή.

Αυτό, στα *Τετράδια της Φυλακής*, ο Γκράμσι το βλέπει πάντα πολύ δεμένο με το κόμμα. Αλλά γι' αυτόν το κόμμα δεν είναι στρατιωτική οργάνωση, όπως ήταν στη σκέψη του Μπορντίγκα. Για τον Γκράμσι είναι ένα κόμμα στο οποίο όλα τα μέλη του είναι διανοούμενοι, που ωριμάζουν πολιτιστικά και πολιτικά με το κόμμα, που είναι σε θέση να σκέφτονται -σίγουρα ο καθένας με το κεφάλι του- και να επεξεργάζονται μαζί, όχι μόνο την πολιτική γραμμή, αλλά και έναν νέο τύπο κουλτούρας, που κατά κάποιον τρόπο πολεμά και αντικαθιστά την επικρατούσα κουλτούρα, την κουλτούρα της άρχουσας τάξης.

Ένα εντελώς αντισεχταριστικό και αντιδογματικό κόμμα...

Φυσικά, αυτή ήταν η μεγάλη του ανακάλυψη. Ένα αντισεχταριστικό και αντιδογματικό κόμμα, γιατί όλα τα μέλη του πρέπει να είναι διανοούμενοι σε μια διαλεκτική διαδικασία, να μπορούν να σκέφτονται με το κεφάλι τους, να δίνουν την προσωπική συνεισφορά τους και να μην υπακούουν απλώς στις εντολές και στη γραμμή, όπως ήθελε ο Μπορντίγκα.

Αυτή ήταν, προφανώς, μια πολύ νέα και σημαντική αντίληψη για τη σύλληψη της ιδέας του κόμματος. Τι συνέβη τότε; Ο Γκράμσι πέθανε το 1937 στη φυλακή, γιατί ο φασισμός πίστευε ότι με τη φυλάκισή του θα μπορούσε να σταματήσει το μυαλό του. Το έργο του έγινε στην πράξη γνωστό μετά τον θάνατό του, γιατί τα *Τετράδια της Φυλακής* δημοσιεύονται μετά τον πόλεμο και το τέλος του φασισμού.

Τα κείμενά του έγιναν γνωστά σε έναν πολύ διαφορετικό κόσμο από αυτόν που έγραψε ο Γκράμσι. Είναι η εποχή όπου δεν υπάρχει πλέον ο φασισμός και ο κόσμος χωρίζεται στα δύο γιατί υπάρχει ο Ψυχρός Πόλεμος. Έτσι, ο Τολιάτι πρέπει να μεταφράσει τα *Τετράδια της Φυλακής* και όλα όσα έγραψε ο Γκράμσι σε έναν διαφορετικό κόσμο. Η έννοια της μετάφρασης είναι πολύ σημαντική για το έργο του Γκράμσι. Ο ίδιος ο Γκράμσι είναι αυτός που λέει ότι η Επανάσταση του Οκτώβρη δεν θα μπορούσε να επαναληφθεί στη Δύση, αλλά ότι η Επανάσταση του Οκτώβρη έπρεπε να μεταφραστεί. Γιατί χρησιμοποίησε τον όρο μεταφραστεί; Γιατί μετάφραση σημαίνει ότι δεν αντιγράφεις, δεν επαναλαμβάνεις με δογματικό τρόπο, με ορθόδοξο τρόπο, αυτό που γράφτηκε και έγινε σε μια άλλη εποχή ή σε μια άλλη χώρα. Έτσι, ο Τολιάτι θέτει επίσης το πρόβλημα της μετάφρασης των ιδεών του Γκράμσι σε ένα πολύ διαφορετικό πλαίσιο από αυτό που είχε βιώσει ο Γκράμσι. Υπήρχε μια μεγάλη διαφορά μεταξύ της δεκαετίας του '20 και του '30 και αυτής του '50.

Ο Τολιάτι, ωστόσο, ήταν ένας από τους σημαντικότερους ηγέτες της Διεθνούς, είχε βρεθεί στην Ισπανία και έκανε τη στροφή στο Σαλέρνο.

Υπήρχε το έμβρυο του ιταλικού δρόμου για τον σοσιαλισμό;

Ακριβώς. Πάντα με την ιδέα της μετάφρασης. Έπρεπε να ερμηνεύσει και να μεταφράσει τις γκραμισιανές έννοιες σε διαφορετικό πλαίσιο. Η πραγματική δημοκρατική επιλογή τού Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος έγινε από τον Τολιάτι. Όταν ο Τολιάτι επέστρεψε στην Ιταλία, το 1944, είχε διαβάσει τα *Τετράδια της Φυλακής* κατά τη διάρκεια του πολέμου. Αλλά είχε, επίσης, την εμπειρία του ισπανικού εμφυλίου πολέμου, είχε αντιμετωπίσει την τυπολογία των δημοκρατικών προβλημάτων κατά του ναζισμού και του φασισμού, τη σημασία της δημοκρατίας, την αντίσταση και το αντάρτικο σε συνεργασία με άλλες αντιφασιστικές δυνάμεις. Επιπλέον, ο Τολιάτι ήξερε ότι η Ιταλία θα παρέμενε στον δυτικό και καπιταλιστικό κόσμο και ως εκ τούτου χρειαζόταν ένας διαφορετικός τύπος αγώνα, γιατί ήξερε ότι θα ήταν αδύνατη μια εξέγερση, όπως αυτή στην Ελλάδα. Οι Ιταλοί κομμουνιστές, που ήταν κοντά στον Τολιάτι, έλεγαν ότι δεν πρέπει να κάνουμε το λάθος της Ελλάδας, ότι η ελληνική προοπτική ήταν μια χαμένη προοπτική που οδηγεί στη σφαγή, που οδηγεί στην καταστροφή του Κομμουνιστικού Κόμματος. Λαμβάνοντας υπόψη του αυτές τις ιδέες, τι κάνει η Τολιάτι στην Ιταλία; Πρώτα απ' όλα, σχηματίζει ένα κόμμα πολύ διαφορετικό από εκείνα της Τρίτης Διεθνούς, που ήταν βασικά φτιαγμένα με τη λογική του Μπορντίγκα, πολύ ορθόδοξα, συσσωματώσεις κομματικών και «επαγγελματικών» στελεχών. Αντίθετα, ο Τολιάτι δημιουργεί το κόμμα των μαζών.

Το μαζικό κόμμα νέου τύπου.

Ναι, το αποκαλούμενο μαζικό κόμμα νέου τύπου. Ένα μαζικό κόμμα, στο οποίο υπάρχει πολλή συζήτηση, στο οποίο δεν υπάρχει μόνο ο μύθος της Σοβιετικής Ένωσης, που προφανώς υπήρχε καθώς στο Στάλινγκραντ νικήθηκε ο ναζισμός. Δίπλα στον μύθο της Σοβιετικής Ένωσης, ξεκινά επίσης ο «μύθος του Γκράμσι». Εκδίδει τα *Τετράδια της Φυλακής*, αρχίζει να παρουσιάζει τον Γκράμσι στις νέες γενιές των κομμουνιστών και έναν διαφορετικό τρόπο να είναι κομμουνιστές. Ο Τολιάτι αγωνίζεται ώστε το κόμμα του να αποδεχθεί πλήρως τη δημο-

κρατία και πάνω απ' όλα συνεργάζεται ως πρωταγωνιστής της, γιατί ο Τολιάτι ήταν πρωταγωνιστής στη σύνταξη του συντάγματος. Είναι πολύ σημαντικό, ακόμη και αν -κατά τη διάρκεια των δεκαετιών- η Αριστερά και οι κομμουνιστές έχουν προσκολληθεί συχνά στο σύνταγμα ως τελευταία άμυνα ενάντια στην αντίδραση της δεξιάς, εναντίον του Μπερλουσκόνι και εναντίον των άλλων εγκληματιών που ήθελαν να το διεμβολίσουν. Το ιταλικό σύνταγμα, ακόμη και αν έχει αλλάξει προς το χειρότερο, παραμένει ένα σημαντικό μετερίζι για την υπεράσπιση της δημοκρατίας. Είναι ένα σύνταγμα όπου οι κομμουνιστές υπήρξαν πρωταγωνιστές. Ένα πολύ προηγμένο σύνταγμα, με πολύ προηγμένες ιδέες, αλλά που εξαρτάται πάντα από τις ισορροπίες δυνάμεων για την εφαρμογή του.

Η μεγάλη αξία του Τολιάτι ήταν ότι οδήγησε τους Ιταλούς κομμουνιστές να οικοδομήσουν τη μετα-φασιστική δημοκρατία και να συμμετέχουν στη σύνταξη του συντάγματος με τα άλλα κόμματα. Ένα σύνταγμα που προβλέπει ότι η ιδιοκτησία πρέπει να έχει κοινωνικούς σκοπούς, που προβλέπει τις πιο σημαντικές πολιτικές και καθολικές ελευθερίες, ότι οι ελευθερίες δεν πρέπει μόνο να είναι τυπικές αλλά και οικονομικές, κοινωνικές και ουσιαστικές. Μετά ήρθε ο Ψυχρός Πόλεμος, εκείνα τα τρομερά χρόνια, τα τελευταία χρόνια του Σταλινισμού, που έπρεπε να κάνει τους λογαριασμούς του.

Υπήρξε, επίσης, η εισβολή στην Ουγγαρία.

Αυτή ήρθε αργότερα. Η στάση του Τολιάτι απέναντι στην εισβολή στην Ουγγαρία ήταν διπλή. Από τη μία πλευρά, δεν είχε -ίσως δικαίως- κάποια εκτίμηση στον Χρουστσόφ και δεν είχε μια θετική άποψη για τον τρόπο που ο Χρουστσόφ εξήγησε τον Σταλινισμό. Ο Τολιάτι έλεγε ότι δεν μπορεί να είναι μόνο λάθος ενός ανθρώπου. Τα αρνητικά πράγματα ήταν στο σύστημα και όχι στο έργο ενός ανθρώπου. Η αλήθεια είναι ότι ο Τολιάτι αποδέχθηκε την εισβολή στην Ουγγαρία εκτιμώντας ότι αποτέλεσε μια αναγκαιότητα. Αλλά αμέσως μετά στο συνέδριο του PCI, ο Τολιάτι δρομολογεί με νέα έμφαση και μεγαλύτερο σθένος τον ιταλικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό με εξαιρετικό και υπέροχο τρόπο.

Στο 8ο Συνέδριο του κόμματος έδωσε τη γνωστή του συνέντευξη στα *Νέα Θέματα* [*Nuovi Argomenti*]. Τέλος, με την πολιτική του διαθήκη, που έγραψε στη Γιάλτα τις τελευταίες ημέρες πριν τον θάνατό του και εκδόθηκε αμέσως μετά, υπό τον τίτλο *Il Memoriale di Yalta* (*Μνήμες της Γιάλτας*), ο Τολιάτι επιβεβαιώνει ότι το κομμουνιστικό κίνημα πρέπει να υιοθετήσει στο εσωτερικό του διαφορετικούς δρόμους προς τον σοσιαλισμό. Στην Ιταλία, οι Ιταλοί κομμουνιστές διεκδικούσαν έντονα τον δημοκρατικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό. Επομένως, ήταν ένας αγώνας για την ηγεμονία και όχι ο δρόμος μιας εξέγερσης στρατιωτικού χαρακτήρα. Ο Τολιάτι στη ζωή του, αν και με τρόπο που δέχθηκε κριτικές, υπερασπίστηκε κατά κάποιον τρόπο την κληρονομιά του Γκράμσι. Είπε, επίσης, μια όμορφη φράση: «Το γονιδίωμα Γκράμσι». Είναι αλήθεια ότι στο PCI υπήρχε αυτό το DNA, που κατά κάποιον τρόπο σήμαινε ότι ακόμη και όταν άλλαζαν οι καταστάσεις, η διαφορετικότητα του PCI ανάμεσα στο σκηνικό των άλλων κομμουνιστικών κομμάτων είχε την υπογραφή του Γκράμσι.

Ο Μπερλινγκουέρ στη γιορτή της *Unità*. Τορίνο, 1971

Τα χρόνια του Τολιάτι, το PCI είχε, επίσης, αναπτυχθεί πολύ και από οργανωτική άποψη, έχοντας πολλούς παράλληλους οργανισμούς, συνδικάτα, συλλόγους, εκδοτικές, πολιτιστικές, εκπαιδευτικές δραστηριότητες.

Κατά τη διάρκεια της ηγεσίας του Τολιάτι, το PCI είχε μεγαλώσει πολύ και δημιούργησε μια σειρά δομών που του επέτρεπαν, επίσης, να κυβερνήσει από την αντιπολίτευση. Ωστόσο, οι πιο δύσκολες σχέσεις του με τον σοβιετικό κόσμο ήρθαν με την εισβολή στην Τσεχοσλοβακία· μετά τον θάνατο του Τολιάτι το 1968, τη στιγμή που δρομολογήθηκε η ιδέα της πολιτικής του Ευρωκομμουνισμού και της πολιτικής του Μπερλινγκουέρ στη δεκαετία του '70. Με την εισβολή στην Τσεχοσλοβακία, οι σύντροφοι του *Μανιφέστο (Il Manifesto)* υποστήριξαν ότι η κριτική του PCI για την εισβολή στην Τσεχοσλοβακία ήταν ανεπαρκής, κάτι που εν μέρει είναι αλήθεια. Αλλά είναι σίγουρα αλήθεια ότι ξεκινώντας από την εισβολή στην Τσεχοσλοβακία, ο Μπερλινγκουέρ άλλαξε σταδιακά την πολιτική γραμμή του κόμματος σε διεθνές επίπεδο, πρώτα με τον Ευρωκομμουνισμό και στη συνέχεια με τον «Τρίτο Δρόμο» και σίγουρα εγκαινίασε μια εντελώς νέα φάση. Μια φάση στην οποία ο ίδιος θα πει ότι η προωθητική ορμή της Οκτωβριανής Επανάστασης θα μπορούσε να κηρυχθεί, επισήμως, ότι εξαντλήθηκε, ότι τελείωσε.

Υπάρχει, επίσης, μια έννοια του Μπερλινγκουέρ που έχει υποτιμηθεί, η έννοια της «Τρίτης Φάσης», η οποία ήταν διαφορετική από τον «Τρίτο Δρόμο». Τι ήθελε να πει με την «Τρίτη Φάση»; Όχι μόνο τον «Τρίτο Δρόμο», γιατί όταν λέμε «Τρίτο Δρόμο» παραμένουμε πάντα στο πεδίο του Τολιάτι, ότι ένας διαφορετικός δρόμος από τους Σοσιαλδημοκράτες και τους Ορθόδοξους Κομμουνιστές είναι δυνατός και ότι ο καθένας μπορεί να δοκιμάσει τον δικό του δρόμο.

Ο Μπερλινγκουέρ λέει ότι τόσο η φάση της Δευτέρας Διεθνούς των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, όσο και η φάση της Επανάστασης του Οκτώβρη που εκπροσώπησαν τα κομμουνιστικά κόμματα της Τρίτης Διεθνούς, έχουν εξαντληθεί. Έπρεπε να βρεθούν νέοι τρόποι για να προχωρήσουμε προς τον σοσιαλισμό. Το πρόβλημα να οραματι-

στούμε μια σοσιαλιστική κοινωνία και να βρούμε τον δρόμο προς τον σοσιαλισμό ήταν ένα πρόβλημα στην εποχή του Μπερλινγκουέρ που οδήγησε σε ένα εντελώς νέο πράγμα, τόσο σε σχέση με τη σοσιαλδημοκρατία όσο και με τον ορθόδοξο κομμουνισμό της Τρίτης Διεθνούς. Θα το πω με άλλον τρόπο, χρησιμοποιώντας τον Τσάβες που είχε μιλήσει για τον σοσιαλισμό του 21ου αιώνα. Αυτό το πρόβλημα έθεσε ο Μπερλινγκουέρ. Έναν σοσιαλισμό που θα έπρεπε να είναι πολύ διαφορετικός, που έπρεπε να γράψει τη δική του ιστορία, με τις ιδέες του, με τη βοήθεια ορισμένων στοχαστών και ειδικώς του Γκράμισι. Το καθήκον μας είναι να σκεφτούμε και να οραματιστούμε τον νέο σοσιαλισμό που είναι μπροστά μας, έλεγε ο Μπερλινγκουέρ, υποστηρίζοντας ότι δεν πρέπει απλώς να επαναλάβουμε το παρελθόν. Έπρεπε να μεταφράσουμε τις καλύτερες στιγμές του παρελθόντος μας και να σκεφτούμε τον σοσιαλισμό τού νέου κόσμου. Έναν δημοκρατικό σοσιαλισμό που θα βασίζεται στη συμμετοχή, έναν σοσιαλισμό που θα καταπολεμά κάπως την τρέχουσα φάση της δυσπιστίας στην πολιτική, την απόσπαση από την πολιτική. Όλα αυτά τα πολύ μεγάλα και ακόμη ανοιχτά προβλήματα είχαν μπει στην ημερήσια διάταξη από τον Μπερλινγκουέρ.

Το PCI του Μπερλινγκουέρ μεγάλωσε εκλογικά με τεράστιους αγώνες και δυσκολίες στην Ιταλία και απέκτησε μια μεγάλη διεθνή αναγνώριση.

Μου φαίνεται ότι μπορούμε να διαχωρίσουμε την εσωτερική από τη διεθνή πολιτική του Μπερλινγκουέρ. Ο Μπερλινγκουέρ της εσωτερικής πολιτικής ήταν ο Μπερλινγκουέρ του ιστορικού συμβιβασμού για πολλά χρόνια. Ο ιστορικός συμβιβασμός, στην πραγματικότητα προοριζόταν να πτυθθεί. Όταν ο Τολιάτι ακολούθησε την πολιτική συνάντησης με τους καθολικούς, η Χριστιανική Δημοκρατία δεν ήταν η Χριστιανική Δημοκρατία της δεκαετίας του '60 και του '70, που είχε γίνει ο εγγυητής της αστικής εξουσίας. Κατά τη γνώμη μου, ο Μπερλινγκουέρ είχε την ψευδαίσθηση ότι θα μπορούσε να πετύχει μια πραγματικά προοδευτική συμφωνία με τη Χριστιανική Δημοκρατία.

Αυτό ήταν το όριο της πολιτικής τού ιστορικού συμβιβασμού και των λεγόμενων κυβερνήσεων εθνικής αλληλεγγύης. Από την άποψη της εσωτερικής πολιτικής, νομίζω ότι ο καλύτερος Μπερλινγκουέρ είναι αυτός μετά τον ιστορικό συμβιβασμό και την εθνική αλληλεγγύη. Ο Μπερλινγκουέρ των τελευταίων ετών της ζωής του, που πηγαίνει στο μεγάλο εργοστάσιο της FIAT στο Τορίνο, που πάει στην πόρτα του εργοστασίου και είναι μαζί με τους εργαζόμενους, ο Μπερλινγκουέρ που συζητά με το ειρηνευτικό κίνημα, που συζητά για την οικολογία, που ανοίγει τον διάλογο με το φεμινιστικό κίνημα, που μιλά για την ανάγκη για μια βαθιά ανανέωση της πολιτικής, που μιλά για μια νέα επικοινωνία μεταξύ πολιτικής και πθικής. Αυτός ήταν ο Μπερλινγκουέρ από το 1979 έως το 1984.

Πλήθος κόσμου σε εκδήλωση της *L' Unità*.

Αλλά και ο Μπερλινγκουέρ του δημοψηφίσματος για την υπεράσπιση της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής των μισθών.

Ο Μπερλινγκουέρ του δημοψηφίσματος για την υπεράσπιση της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής έδωσε έναν μεγάλο λαϊκό αγώνα υπέρ των εργαζομένων μόνος του. Έχασε το δημοψήφισμα, αλλά νομίζω

ότι, εάν δεν έφευγε από τη ζωή, πιθανότατα θα είχε κερδίσει τη μάχη ενάντια στην οικονομική πολιτική των κυβερνήσεων συνασπισμού μεταξύ της Χριστιανικής Δημοκρατίας, των σοσιαλιστών και των άλλων κομμάτων.

Σε ό,τι αφορά τη διεθνή πολιτική, ο Μπερλινγκουέρ έκανε εξαιρετικά πράγματα από τότε που έγινε γραμματέας. Όχι μόνο εμπνεύστηκε τον Ευρωκομμουνισμό, προσπαθώντας να δημιουργήσει μια σειρά από κομμουνιστικά κόμματα εναλλακτικά έναντι του Σοβιετικού μοντέλου, αλλά πηγαίνει ακόμη και στη Μόσχα το 1977, στην 60ή επέτειο της Επανάστασης του Οκτώβρη, για να πει σε όλα τα κομμουνιστικά κόμματα του κόσμου ότι η δημοκρατία είναι ο δρόμος για τον σοσιαλισμό, όχι ένας από τους δρόμους. Είπε σε όλους ότι η δημοκρατία είναι ο δρόμος προς τον σοσιαλισμό, επιμένοντας ότι, χωρίς τη δημοκρατία, δεν μπορεί να υπάρξει σοσιαλισμός. Κανένας κομμουνιστής δεν είχε προχωρήσει τόσο πολύ στην εκ νέου αξιολόγηση της σημασίας της δημοκρατίας. Πηγαίνει στη Μόσχα και με μεγάλο θάρρος το λέει αυτό μπροστά στους κομμουνιστές από όλο τον κόσμο.

Στη συνέχεια, αναπτύσσει τη θεωρία της «Τρίτης Φάσης». Με τα γεγονότα στην Πολωνία, είπε ότι η ώθηση της Επανάστασης του Οκτώβρη έσβησε. Μεταξύ της εσωτερικής και της διεθνούς πολιτικής, έχουμε δύο διαφορετικούς Μπερλινγκουέρ.

Αλλά είναι, επίσης, αλήθεια ότι ο Μπερλινγκουέρ είχε τη μεγάλη ικανότητα να ξυπνάει την ελπίδα στον κόσμο, να γεννάει τον ενθουσιασμό, γιατί οι άνθρωποι είδαν σε αυτόν την απόλυτη συνέπεια μεταξύ των ιδεών του και του τρόπου ζωής του, το πώς ήταν να είναι κομμουνιστής, πώς ήταν να ηγείται του κόμματος κ.λπ. Ειδικά τα τελευταία χρόνια της ζωής του έχει μια τεράστια δημοτικότητα.

**Το καταλάβαμε αυτό συμμετέχοντας στην κηδεία του.
Αλλά ήταν, επίσης, ο Μπερλινγκουέρ του ηθικού
ζήτηματος της πολιτικής.**

Το ηθικό ζήτημα ήταν μια κριτική για το πώς είχαν καταντήσει τα πολιτικά κόμματα στην Ιταλία. Το ηθικό ζήτημα του Μπερλινγκουέρ δεν

αφορά καθόλου την ηθικολογία. Ο Μπερλινγκουέρ έθεσε ένα συγκεκριμένο πολιτικό ζήτημα. Την αδυναμία των ιταλικών κομμάτων να διαχωρίσουν τη ζωή και τα συμφέροντα του κόμματος από τη ζωή και τα συμφέροντα του κράτους. Είπε ότι τα κόμματα κατέλαβαν το κράτος και κατέλαβαν το κράτος για τα δικά τους συμφέροντα, κατέλαβαν το κράτος και την κυβέρνηση για να υιοθετήσουν μια πελατειακή πολιτική και ότι η δημόσια ζωή είναι διεφθαρμένη. Ήταν μια πολύ έντονη καταγγελία, που νομίζω ότι απευθυνόταν επίσης και στο κόμμα του. Ο Μπερλινγκουέρ είπε στο PCI ότι κινδυνεύει και αυτό, μιας και τη δεκαετία του '70 διοικούσε τους περιφερειακούς και τοπικούς οργανισμούς σε πολλές σημαντικές περιοχές της χώρας και σε πολλούς μεγάλους δήμους. Ο Μπερλινγκουέρ προειδοποίησε ότι ακόμη και το PCI κινδυνεύει να μολυνθεί από αυτήν την αποσύνθεση, τις πελατειακές σχέσεις και τη διαφθορά. Αντιλαμβανόταν ότι το κόμμα του αλλιάζει, επίσης, προς το χειρότερο. Ύψωσε μια κραυγή συναγερμού.

Γι' αυτό τον λόγο πρότεινε μια αυτομεταρρύθμιση του κόμματος. Η πολιτική ζωή δεν προορίζεται να παραμένει μόνο μέσα στο κόμμα. «Πρέπει να ακούσουμε τους ανθρώπους, πρέπει να ακούσουμε τα κινήματα, πρέπει να ακούσουμε την κοινωνία». Αυτό ήταν το σκεπτικό του για τη μεταρρύθμιση της πολιτικής. Θα ήταν πολύ σημαντικό, αν είχε τον χρόνο, να ακολουθήσει αυτήν την πολιτική.

Πρέπει να ειπωθεί ότι ένα μεγάλο μέρος της ηγεσίας του PCI δεν τον ακολούθησε σε αυτό τον δρόμο, γιατί δεν κατάλαβε τον λόγο του για την ανάγκη μεταρρύθμισης της πολιτικής.

**Ίσως το κατάλαβαν όταν ο γραμματέας του
Σοσιαλιστικού Κόμματος και πρώην πρωθυπουργός
Κράξι έφυγε φυγόδικος στην Τυνησία, λίγα χρόνια
αργότερα, για να αποφύγει τη δίκη του για διαφθορά.**

Σίγουρα. Τότε θα είχαν συμφωνήσει με τον Μπερλινγκουέρ, αλλά δυστυχώς δεν ήταν πια παρών.

Ο Μπερλιγκουέρ με τον ηθοποιό Ρομπέρτο Μπενίνι διασκεδάζουν μετά από εκδήλωση της FGCI. Ρώμη, Ιούνιος 1983

Το τέλος της Σοβιετικής Ένωσης σηματοδότησε το τέλος του PCI;

Για μένα, το τέλος του PCI δεν οφείλεται στην κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν η δικαιολογία από ένα μέρος της ηγεσίας του PCI που είχε ήδη αλλάξει κάπως ή είχε αποδεχθεί την ηγεμονία άλλων ιδεών, για να χρησιμοποιήσω έναν γκραμισιανό όρο. Και εδώ υπάρχουν υλικές διαδικασίες, οικονομικές διαδικασίες, πραγματικές διαδικασίες, όπως η τεχνολογική επανάσταση, η μείωση της εργατικής τάξης, στο διεθνές πεδίο η συντηρητική επανάσταση, η νεοφιλελεύθερη επανάσταση. Στο μυαλό της κομμουνιστικής ηγεσίας μετά την περίοδο του Μπερλιγκουέρ είχαν μπει άλλες ιδέες και η ιδέα ότι κανείς δεν θα μπορούσε πλέον να

είναι κομμουνιστής, ότι αν η ιστορία αυτή συνεχιζόταν στο άπειρο δεν θα πήγαιναν ποτέ στην κυβέρνηση και ότι σταδιακά το PCI αναπόφευκτα θα οδηγείτο στην παρακμή.

Ένα τμήμα της ηγεσίας του PCI, ακόμη και πριν από το 1989, ήταν πεπεισμένο ότι δεν πρέπει πια να είναι κομμουνιστές. Υπήρχε ένα τμήμα που ήταν πεπεισμένο ότι έπρεπε να είναι σοσιαλδημοκράτες με επικεφαλής τον Τζόρτζιο Ναπολιτάνο (Giorgio Napolitano) και τους λεγόμενους miglioristi.

Υπήρχε, επίσης, η ηγετική ομάδα γύρω από τον Οκέτο που ήταν πεπεισμένη ότι δεν θα μπορούσαν να είναι πλέον κομμουνιστές. Όταν υπήρξε η κατάρρευση του λεγόμενου Τείχους του Βερολίνου, δηλαδή η απόφαση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας να ανοίξει τα σύνορά της, ο Οκέτο έπιασε την ευκαιρία στον αέρα και υποστήριξε ότι το PCI ξεπεράστηκε. Πρακτικά αποφάσισε, χρησιμοποιώντας επίσης τη μεγάλη επιρροή που παραδοσιακά είχαν οι γραμματείς στα κομμουνιστικά κόμματα, ότι κατά κάποιον τρόπο θα έπρεπε να αλλάξει όνομα και να δημιουργηθεί έναν νέο πολιτικό σχήμα. Αυτό έγινε γιατί είχε πειστεί ήδη από πριν.

Μεταξύ άλλων, αντιμέτωπος με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης σήμαινε ότι έκανε τους άλλους να πιστέψουν ότι οι Ιταλοί κομμουνιστές ήταν ένα με τους κομμουνιστές της Σοβιετικής Ένωσης. Αντιθέτως, όπως γνωρίζουμε, αυτό δεν ήταν καθόλου αλήθεια. Οι Ιταλοί κομμουνιστές δεν είχαν τις αρνητικές ιστορικές ευθύνες των... Μπρέζνιεφ.

Το PCI εξαφανίζεται, σχεδόν παράλληλα με την εξαφάνιση της Χριστιανικής Δημοκρατίας και την τραγική εξαφάνιση του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, αλλάζοντας ολόκληρο το πολιτικό σκηνικό της μεταπολεμικής Ιταλίας.

Η πολιτική και πολιτιστική αλλαγή στην Ιταλία είχε ήδη ξεκινήσει τη δεκαετία του '80, γιατί μέσα στην παγκόσμια νέο-συντηρητική επανάσταση υπήρχε ένα πολύ ιδιαίτερο φαινόμενο στην Ιταλία, αυτό του

Μπερλουσκόνι, που πριν καθιερωθεί ως πολιτικός -κάτι αρνητικό για την Ιταλία- είχε καθιερωθεί ως επιχειρηματίας της τηλεόρασης. Οι τηλεοράσεις του άλλαξαν σταδιακά όλο το πολιτιστικό και ενημερωτικό τοπίο της χώρας σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '80.

Έτσι, όταν ο Μπερλουσκόνι είπε ότι μπαίνει στην πολιτική, κατά κάποιον τρόπο αποκόμισε καρπούς από το έργο των τηλεοράσεών του την προηγούμενη δεκαετία. Από την εξάπλωση του αμερικανικού τρόπου ζωής, του αποπολιτικοποιημένου τρόπου ζωής.

Με το τέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος εξαφανίστηκε ένα φράγμα, ένα μεγάλο ενεργό υποκείμενο που είχε εμποδίσει την πλήρη μετάβαση προς αυτή τη νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση, προς την κοινωνία της τηλεόρασης.

Μία από τις πρώτες επιθέσεις του Μπερλουσκόνι ως πολιτικού ηγέτη ήταν ενάντια στην κομμουνιστική οικονομία, όπως αποκαλούσε τους μεγάλους συνεταιρισμούς που είχε δημιουργήσει το PCI, ειδικά στις κόκκινες περιοχές της χώρας.

Το Κομμουνιστικό Κόμμα τελείωσε το 1991. Ο αντικομμουνισμός συνεχίζεται. Όλη η πολιτική τύχη του Μπερλουσκόνι στη δεκαετία του '90 και στις αρχές του 21ου αιώνα βασίστηκε παράλογα στον αντικομμουνισμό, έναν ρητορικό και αντικομμουνιστικό λόγο.

Ο Σαλβίνι συνεχίζει να κάνει το ίδιο, αποκαλώντας το Δημοκρατικό Κόμμα, Αριστερά και κομμουνιστές, όπως κάνει και ο Τραμπ.

Προφανώς, πρόκειται για μια αποτελεσματική προπαγάνδα. Υπάρχουν όμως και τα υποκειμενικά λάθη της Αριστεράς. Υπήρχε το Δημοκρατικό Κόμμα της Αριστεράς που δημιουργήθηκε με το τέλος του PCI και το οποίο σε λίγα χρόνια διολίσθησε δημιουργώντας το Δημοκρατικό Κόμμα, ένα κόμμα που δεν έχει πλέον αριστερή ψυχή και στο οποίο υπάρχουν, επίσης, αξιοσημείωτα πολιτικά και ηθικά φαινόμενα εκφυλισμού. Πρέπει να το πούμε. Μετά είχαμε την αυτοκτονία των

αριστερών δυνάμεων που δημιουργήθηκαν στα αριστερά του PCI. Η διαδικασία διασπάσεων ήταν πολύ ισχυρή, παρ' όλο που η Κομμουνιστική Επανάσταση έφτασε το 10%. Ίσως η υπέρβαση της παγκοσμιοποίησης με το κίνημα της Γένοβας και του Κοινωνικού Φόρουμ να έχει υπερεκτιμηθεί, ακόμη και στο επίπεδο της πολιτικής κουλτούρας. Εκτός από τις διασπάσεις της Κομμουνιστικής Επανάστασης, στο επίπεδο της πολιτικής κουλτούρας τέθηκε σε δεύτερη μοίρα η κληρονομιά και η παράδοση των Ιταλών κομμουνιστών και δόθηκε πολύς χώρος σε ετερογενείς τάσεις κινηματικού χαρακτήρα. Όχι ότι δεν πρέπει να υπάρχουν, αλλά θα πρέπει να είναι με διαλεκτικό τρόπο, με μια γκραμισιανή λογική. Ανάμεσα στο κόμμα και τα κινήματα πρέπει να υπάρχει αμοιβαία, διαλεκτική σχέση. Κάπου υπήρχε η αίσθηση ότι η κουλτούρα του κόμματος και η κουλτούρα των Ιταλών κομμουνιστών είχαν πολύ μικρό βάρος σε σύγκριση με τα νέα φαινόμενα, ακόμη και εάν ήταν σωστά.

Ένας από τους λόγους της αδυναμίας της Κομμουνιστικής Επανάστασης είναι ότι στην πολιτική της κουλτούρα η κληρονομιά των ιδεών του Γκράμισι, η κληρονομιά της ιστορίας των Ιταλών κομμουνιστών -συμπεριλαμβανομένων του Τολιάτι και του Μπερλινγκουέρ- έχουν πολύ μικρή παρουσία.

**Συμμετέχετε στην International Gramsci Society.
Ο Γκράμισι κατάφερε να επιβιώσει; Γιατί, ακόμα και
σήμερα σε όλες τις ηπείρους, πολύς κόσμος της
Αριστεράς έχει τη σκέψη του ως σημείο αναφοράς;**

Μετά το τέλος του σοβιετικού κομμουνισμού, η κληρονομιά του Γκράμισι είχε ένα πολύ παράξενο πεπρωμένο. Σε αντίθεση με όλες τις προβλέψεις, η φήμη και η τύχη του Γκράμισι συνεχίζουν να αυξάνονται. Κάποιος μπορεί να διερωτηθεί το γιατί, πόσο μάλλον όταν ο κόσμος πηγαίνει σε άλλη κατεύθυνση από αυτήν της σκέψης του.

Οι απαντήσεις εδώ είναι πολύ διαφορετικές. Προφανώς, βοηθά το γεγονός ότι ο Γκράμισι μπορεί πλέον να μπει ελεύθερα σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, που δεν του είχε δοθεί άδεια γιατί ήταν κομμουνιστής, γιατί

υπήρχε η Σοβιετική Ένωση, γιατί υπήρχε το PCI του. Είναι υπαρκτό και αυτό το στοιχείο.

Στιγμές διασκέδασης. Ο Μπερλινγκουέρ, λίγα χρόνια πριν από το θάνατό του, φωτογραφίζεται με έναν κλόουν κατά τη διάρκεια πολιτιστικής εκδήλωσης

Αλλά υπάρχει επίσης το γεγονός ότι, προφανώς, η γοητεία και η κληρονομιά του είναι τόσο μεγάλες, τεράστιες που, παρά την κρίση του ιστορικού κομμουνισμού, η σκέψη του έχει φτάσει σε πολλές κουλτούρες, σε πολλές χώρες και σε πολλά διαφορετικά πλαίσια.

Μπορούμε να πούμε ότι από την άποψη της πολιτικής χρήσης του Γκράμισι στην Ιταλία, αυτή είναι πολύ μικρότερη από ό,τι θα μπορούσε να ήταν, εξαιτίας όσων προανέφερα. Τόσο η Κομμουνιστική Επανάσταση όσο και το Δημοκρατικό Κόμμα δεν ήθελαν πραγματικά να γίνουν κληρονόμοι τής πολιτικής κουλτούρας του Γκράμισι και του PCI. Από πολιτική άποψη, μπορούμε να πούμε ότι αυτή τη στιγμή στην Ιταλία, ο Αντόνιο Γκράμισι δεν έχει κληρονόμους.

Εικόνα δεξιά: Αφίσες από επετειακές εκδηλώσεις της *L'Unità*

100 χρόνια από την ίδρυση του **Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος**

«Μια κομματική οργάνωση για κάθε καμπαναριό»

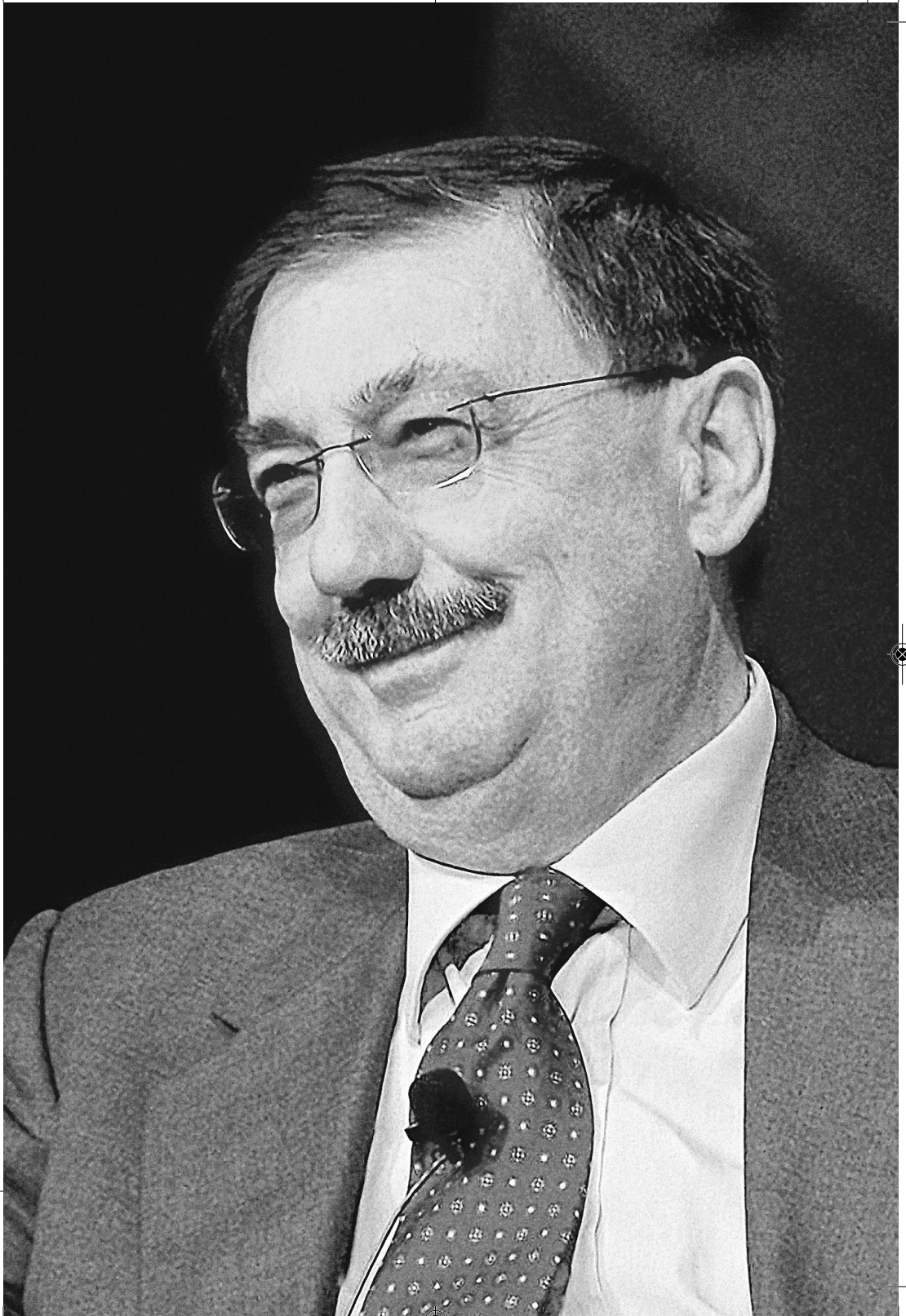
Συνέντευξη του Φάμπιο Μούσι (Fabio Mussi) στις 6 Ιανουαρίου 2021

Ο Φάμπιο Μούσι, γεννήθηκε στην παλιά εργατούπολη - λιμάνι τού Πιομπίνιο το 1948 και ανήκει στην τελευταία γενιά των ηγετών του PCI. Διετέλεσε υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση Πρόντι, ήταν αντιπρόεδρος της Βουλής, κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του Κόμματος Δημοκρατικής Αριστεράς και αργότερα των Δημοκρατών της Αριστεράς, βουλευτής από το 1992 έως το 2008, ενώ το 2007 -με δάκρυα στα μάτια- αποχώρησε από τους Δημοκράτες της Αριστεράς αρνούμενος τη μετατροπή τους σε Δημοκρατικό Κόμμα.

Σπούδασε στη Φιλοσοφική της Πίζα μαζί με τον Μάσιμο Ντ'Αλέμα, μπήκε στο PCI το 1965 και στην Κεντρική Επιτροπή το 1979, αλλά για να μπει -με τη σύμφωνη γνώμη του Ενρίκο Μπερλινγκουέρ- μειώθηκε κατά τρία χρόνια το όριο ηλικίας στο καταστατικό του κόμματος. Υπήρξε συνδιευθυντής της *Rinascita* και αργότερα της *L'Unità*, από τα

100 χρόνια από την ίδρυση του **Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος**

ιδρυτικά στελέχη της Αριστεράς Οικολογίας Ελευθερίας (SEL) και αργότερα της Ιταλικής Αριστεράς.

Ζήσατε το PCI του Μπερλινγκουέρ, των μεγάλων κοινωνικών αγώνων και κατακτήσεων που ξεκίνησαν με το '68 και συνεχίστηκαν για πολλά χρόνια.

Κατάγομαι από μια οικογένεια κομμουνιστών εργατών, από το Πιομπίνο, τις χαλυβουργίες του και το λιμάνι. Γράφτηκα στο κόμμα το 1965 αλλάζοντας την χρονολογία γέννησής μου, γιατί ήμουν μόλις 17 ετών. Μπήκα, δηλαδή, στις παραμονές των μαζικών κινητοποιήσεων του '68. Στην Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες είχαμε μεγάλα και πολύ μαζικά κινήματα στα οποία συμμετείχαν φοιτητές, νεολαία και εργαζόμενοι.

Το '68 ήμασταν στην καρδιά εκείνων των τριάντα ετών που ξεκινούν από το 1945 και φθάνουν στο 1975, καταγράφοντας μια μεγάλη ώθηση των κοινωνικών δικαιωμάτων στην Ιταλία. Κάτι που έγινε χάρη στο γεγονός ότι, παρ' όλο που δεν κυβερνούσε, υπήρχε ένα πολύ ισχυρό και μαζικό Κομμουνιστικό Κόμμα και μια πολύ ισχυρή Αριστερά.

Η Ιταλία είχε μια οικονομική έκρηξη μετά τον πόλεμο. Στην πρώτη της κυβέρνηση συμμετείχαν και οι κομμουνιστές, πριν από τη ρήξη του '48. Το '68 βρισκόμασταν ήδη μπροστά σε ένα κύμα κατακτήσεων, αλλά το '68 τις επιταχύνει. Για να αναφέρω μόνο ένα παράδειγμα, δύο χρόνια αργότερα είχαμε το Καταστατικό των Δικαιωμάτων των Εργαζομένων, έξι χρόνια μετά το 1968, δηλαδή το 1974, είχαμε το δημοψήφισμα για το νόμο για το διαζύγιο που δρομολόγησε την εποχή των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων.

Το 1977, όταν γραμματέας του PCI ήταν ο Μπερλινγκουέρ, είχαμε ένα συγκλονιστικό πολιτικό γεγονός: το Κομμουνιστικό Κόμμα έφθασε στο 34% και οι Χριστιανοδημοκράτες στο 38%. Υπήρξε μια τεράστια ανάπτυξη του Κομμουνιστικού Κόμματος που έφθασε στα 12 εκατομμύρια ψήφους. Στις βουλευτικές εκλογές του 1976 ψήφισε το 93% του εκλογικού σώματος, από τα 40 εκατομμύρια ψήφισαν 37 εκατομμύρια ψηφοφόροι. Ψήφισαν σχεδόν όλοι οι πολίτες.

Η συναίνεση που απολαμβάνουν τα μεγάλα κόμματα είναι τεράστια σε απόλυτους όρους. Αυτά συμβαίνουν την περίοδο του Μπερλινγκουέρ, που φέρνει το Κομμουνιστικό Κόμμα σε αυτά τα ποσοστά και στη συνέχεια θα προσπαθήσει να τα αυξήσει ακόμη περισσότερο.

Ο Φάμπιο Μούσι και ο Ντ' Αλέμα την Πρωτοχρονιά του 1971 στην Πίζα

Αλλά, στο μεταξύ, συμβαίνει κάτι άλλο. Η απάντηση της δεξιάς, και χειρότερα αυτής που συνδέεται με το φασιστικό παρελθόν, και μιας άκρας και υπερ-ριζοσπαστικοποιημένης Αριστεράς, όπως αυτής των Ερυθρών Ταξιαρχών, που ήταν πεισμένες ότι επιταχύνουν τον δρόμο της επανάστασης, μας οδήγησε στις σφαγές. Τις σφαγές και τις βομβιστικές επιθέσεις.

Ήταν, επίσης, το πραξικόπημα στη Χιλή που επηρέασε τον Μπερλινγκουέρ, είχαμε τα άρθρα του στη Rinascita.

Ακριβώς. Με το πραξικόπημα στη Χιλή, ο Μπερλινγκουέρ εμπνεύστηκε από μια πολιτική πλατιών δημοκρατικών συμμαχιών. Είχαμε πάρει την προειδοποίηση με τις πρώτες βόμβες από τους φασίστες, με-

τά από το πραξικόπημα στη Χιλή και ό,τι επακολούθησε. Στην Ιταλία είχαμε ένα μεγάλο ποτάμι αίματος. Ακόμα και αυτό που ονομάζουμε πόλεμο της Μαφίας, με χιλιάδες θανάτους, είναι μέρος ενός αγώνα για την εξουσία. Γιατί η Μαφία δεν κάνει μόνο επιχειρήσεις, αλλά στοχεύει στον έλεγχο της ζωής του κράτους όσο το δυνατόν περισσότερο.

Η Μαφία είναι βαθιά αντικομμουνιστική, αφού έφθασε να δολοφονήσει κομμουνιστές ηγέτες, όπως ο Πίο Λα Τόρε (Pio La Torre).

Απολύτως ναι. Η Μαφία είναι βαθιά αντικομμουνιστική και συνδέεται με τμήματα θεσμών όπως οι μυστικές υπηρεσίες, οι μασονικές στοές, όπως η P2, και με τομείς των τότε Χριστιανοδημοκρατών. Στην απόφαση που απάλλαξε τον Αντρεότι γράφεται ότι αθώνεται για τα εγκλήματα του 1980, αλλά μέχρι το 1980 επιβεβαιώνεται ότι είχε σχέσεις με τη Μαφία· όμως το έγκλημα παραγράφηκε λόγω παρέλευσης του χρόνου. Επομένως, αυτές οι σχέσεις ανάμεσα στη Μαφία και την Χριστιανική Δημοκρατία επιβεβαιώθηκαν με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο σε μια απόφαση του δικαστηρίου, που αποτελεί πέρα από μια πολιτική και μια ιστορική κρίση.

Ο Μπερλινγκουέρ είδε ξεκάθαρα τον κίνδυνο, γι' αυτό ενίσχυσε την δημοκρατική κλίση του Κομμουνιστικού Κόμματος, τη σχέση του με τον κόσμο της εργασίας, με τις μεγάλες μάζες λαού και διανοούμενων. Ένα τμήμα του ιταλικού πολιτιστικού κόσμου είχε ως σημείο αναφοράς το Κομμουνιστικό Κόμμα. Το Κομμουνιστικό Κόμμα έφθασε σε πρωτοφανή ποσοστά.

Εκίνησε, επίσης, το έργο του για πιο ριζοσπαστική αυτονομία από τη Σοβιετική Ένωση.

Αναφέρεστε στον Ευρωκομμουνισμό;

Ακριβώς. Το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα ήταν πάντα ο μεγάλος αιρετικός του κομμουνιστικού κινήματος, ο μεγάλος Δυτικός αιρετικός του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Ο Μπερλινγκουέρ όμως προσπάθησε να ριζοσπαστικοποιήσει, ας πούμε, την αυτονομία του. Από την άλλη πλευρά, ήταν το τεράστιο μάθημα της Τσεχοσλο-

βακίας, της άνοιξης της Πράγας και μετά της Πολωνίας. Αυτά τα τανκς στην Πράγα. Η Άνοιξη της Πράγας ήταν η τελευταία προσπάθεια, η τελευταία χαμένη ευκαιρία για τη Σοβιετική Ένωση να διασωθεί. Η Άνοιξη της Πράγας ήταν επίσης μια εξαιρετική ευκαιρία για τη μεταρρύθμιση «από τα μέσα», μια αυτομεταρρύθμιση του σοβιετικού σοσιαλισμού που όχι μόνο χάθηκε, αλλά τελείωσε στην καταστολή και το αίμα. Από τότε ξεκίνησε η ασταμάτητη παρακμή τού κόσμου που ήταν δεμένος με τη Σοβιετική Ένωση.

Ο Φάμπιο Μούσι και ο Ενρίκο Μπερλινγκουέρ στη Ρώμη το 1978.

Ο Μπερλινγκουέρ ριζοσπαστικοποίησε την αυτονομία του PCI με την ομιλία που έκανε στη Μόσχα για τη δημοκρατία ως παγκόσμια αξία, με την ομιλία του για το ΝΑΤΟ. Μόνο που και σε αυτή την περίπτωση, ο δρόμος είναι μετ' εμποδίων, πολλών εμποδίων.

Γιατί μετά την εκλογική νίκη του '76, όταν άνοιξε μια πόρτα στις σχέσεις μεταξύ του Μπερλινγκουέρ και του Άλντο Μόρο και για μια συμφωνία μεταξύ των μεγάλων ιταλικών κομμάτων, έγινε η απαγωγή και η δολοφονία του Μόρο. Το έκαναν οι Ερυθρές Ταξιαρχίες, αλλά τίποτα δεν μας βγάζει από τη σκέψη ότι πίσω από τη δολοφονία του Μόρο υπάρχει κάτι άλλο. Είχαμε πάρα πολλά μυστήρια.

Με την απαγωγή και τη δολοφονία του Μόρο ξεκίνησε μια πολύ δύσκολη περίοδος για τον Μπερλινγκουέρ. Με τον Μόρο νεκρό και τη

Χριστιανική Δημοκρατία να έχει επιστρέψει στα χέρια του Αντρεότι, ο Μπερλινγκουέρ πρέπει να περάσει από την πολιτική τού ιστορικού συμβιβασμού στην πολιτική της αλλαγής. Όμως, έχοντας ως έναν πιθανό πολιτικό σύμμαχο, έναν σύμμαχο που ήταν αδύνατο να συμμαχήσει: το Σοσιαλιστικό Κόμμα του Μπετίνο Κράξι (Bettino Craxi).

Στο τέλος, το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (PSI) ήταν πολύ υποταγμένο και εξαρτημένο από το μεγάλο κεφάλαιο και αναπόσπαστο τμήμα της διαφθοράς.

Ναι. Το 1981 ο Μπερλινγκουέρ έκανε τη διάσημη ομιλία του για τα γεγονότα στην Πολωνία υποστηρίζοντας ότι ολοκληρώθηκε η ώθηση από τις σοσιαλιστικές χώρες. Φυσικά, δέχθηκε πολλές πιέσεις για να σταματήσει αυτή την πολιτική, ακόμη και μέσα από το Κομμουνιστικό Κόμμα, από μέλη της ηγεσίας, τόσο από τη δεξιά όσο και από την αριστερή τάση, τόσο από τον Ναπολιτάνο όσο και από τον Ινγκράο. Λίγοι τον ακολούθησαν.

Υπήρξε μια μεγάλη αντίδραση και από τους Σοβιετικούς.

Ναι. Ο ρόλος τους επιβεβαιώνεται, επίσης, από τα αρχεία της KGB. Υπήρξε ένας ενεργός ρόλος της ΕΣΣΔ για να δημιουργήσει προβλήματα στον Μπερλινγκουέρ. Η ΕΣΣΔ εργάστηκε σκληρά για να σταματήσει αυτόν τον άνθρωπο που θεώρησε απειλή, γιατί μπορούσε να κερδίσει τη συμπάθεια και την υποστήριξη ακόμη και μέσα στο σοβιετικό μπλοκ.

Έχω πολλές μαρτυρίες, γιατί είχα πολλούς φίλους και τότε στη Σοβιετική Ένωση, που αποκαλούνταν «Ιταλικοποιημένοι». Ήμουν αναπληρωτής διευθυντής του *Rinascita*, της πολιτιστικής και θεωρητικής έκδοσης του PCI, και είχα σημαντικές ευθύνες στην ηγεσία του κόμματος και δεσμούς με τα περιοδικά και τις εκδόσεις των σοβιετικών κομμουνιστών, κυρίως τον *Communist* και την *Pravda*. Υπήρχαν στελέχη που συμπαθούσαν το Κομμουνιστικό Κόμμα του Μπερλινγκουέρ. Έτσι, η ΕΣΣΔ έκανε τα πάντα για να τον σταματήσει. Αλλά τότε επενέβη η κακή τύχη με τον απρόσμενο θάνατό του, το 1984.

Ο Πιέτρο Ινγκράο με τον Λούτσιο Μάγκρι.

Εκείνα τα χρόνια, το PCI είχε, επίσης, μετατραπεί σε μια μεγάλη μαζική οργάνωση, έναν πραγματικά οργανωμένο λαό, όπως λεγόταν, με μια σειρά μεγάλων μαζικών οργανώσεων και συλλόγων εκτός του κόμματος.

Το PCI ήταν ένας μεγάλος οργανισμός κοινωνικής και πολιτικής κατάρτισης και διαπαιδαγώγησης, ήταν μια κοινωνία δημοκρατική και οργανωμένη. Αυτό ισχύει γιατί το PCI είχε βαθιές ρίζες στον λαό και στις μαζικές οργανώσεις, όπως σε συνδικάτα, συλλόγους, κινήματα, με ένα σύστημα παράλληλων οργανώσεων, ινστιτούτων, συλλόγων, συνεταιρισμών, κομματικών οργανώσεων. Η μεγάλη αυτή πολιτική διαίσθηση ήταν του Τολιάτι, όταν επέστρεψε από τη Σοβιετική Ένωση το '44.

Το σύνθημα του κόμματος ήταν να έχουμε μια κομματική οργάνωση για κάθε καμπαναριό. Γιατί τότε η μόνη πραγματική οργάνωση που ήταν ριζωμένη στην περιοχή ήταν η Εκκλησία. Σε κάθε καμπαναριό, σε κάθε εκκλησία θα πρέπει να υπάρχει μια κομματική οργάνωση του PCI.

Αλλά δίπλα στις κομματικές οργανώσεις του PCI υπήρχαν οι πολιτιστικοί σύλλογοι και οι πολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητες του ARCI, οι χιλιάδες αθλητικοί σύλλογοι της UISP, μια σειρά πιο εξειδικευμένα περιοδικά για διανοούμενους, η *L'Unità* που ήταν μια μαζική εφημερίδα -τις Κυριακές πουλούσε δύο εκατομμύρια φύλλα και τις άλλες μέρες εκατοντάδες χιλιάδες. Η *Rinascita* ήταν η πολιτιστική έκδοση με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία στην Ευρώπη, στην οποία στα 27 μου ήμουν αναπληρωτής διευθυντής.

Αργότερα ήσασταν, επίσης, υπεύθυνος για τον Τύπο και την Προπαγάνδα, μια πολύ σημαντική θέση για ένα κόμμα όπως το PCI.

Μιλώντας για τον Τύπο και την Προπαγάνδα, πρέπει να υπογραμμίσουμε τις Γιορτές της *L'Unità*, που αποτελούσαν ένα πολύ σημαντικό γεγονός. Όταν ήμουν υπεύθυνος Τύπου και Προπαγάνδας, έκανα μια έρευνα σχετικά με αυτό, γιατί έπρεπε να βρούμε τρόπους χρηματοδότησης των Γιορτών της εφημερίδας και του κόμματος. Στις Γιορτές αυτές είχαμε 22 εκατομμύρια επισκέπτες, 22 εκατομμύρια παρουσίες ανάμεσα στο καλοκαίρι και το φθινόπωρο κάθε έτους. Η μισή Ιταλία περνούσε από 'κει, ακόμη και αυτοί που δεν ήταν κομμουνιστές.

Στη συνέχεια, υπήρχαν τα εξειδικευμένα περιοδικά, η *Μαρξιστική Κριτική*, *Το Σχολείο*, *Δημοκρατία και Δίκαιο* και άλλα. Το PCI ήταν ένα πολιτικό, πολιτιστικό, ψυχαγωγικό σύστημα αξιών και δράσης.

Πρέπει να υπογραμμίσουμε, επίσης, ότι κάτι ανάλογο ήταν και η Χριστιανική Δημοκρατία, που είχε τις ACLI (*Associazioni Cristiane Lavoratori Italiani*) και τις άλλες οργανώσεις του. Τα δύο μαζικά κόμματα, η Χριστιανική Δημοκρατία και το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, ήταν πολύ πιο μπροστά από την κοινωνία που προσπαθούσαν να εκπροσωπήσουν, κυρίως στην πρώτη μεταπολεμική φάση της Ιταλικής Δημοκρατίας. Διαφορετικά, δεν μπορεί να εξηγηθεί αυτή η μεγάλη πολιτική επιτυχία που είχαν.

13 Φεβρουαρίου 1949 : Ο Λουίτζι Λόνγκο διανέμει την *L'Unità*.

Η Χριστιανική Δημοκρατία είχε προβλήματα στο εσωτερικό της από την ιεραρχία των κληρικών, που σε πολλές περιπτώσεις κατάφερε να την απομονώσει, καθώς αντιστάθηκε για ένα πολύ μεγάλο διάστημα για να μην συμμαχήσει με τους νεοφασίστες του Ιταλικού Κοινωνικού Κινήματος (MSI), τους απόγονους και κληρονόμους του φασισμού. Η Χριστιανική Δημοκρατία είπε πάντα όχι στη συνεργασία με τους φασίστες που πρότεινε το Βατικανό.

Το PCI είχε στο εσωτερικό του το πρόβλημα της εξέγερσης των πληβείων, την εξέγερση του όχλου. Ο αγώνας ενάντια στη λογική των πληβείων ήταν πολύ δυνατός μέσα στο κόμμα. Είμαστε προλετάριοι, εργάτες, αλλά όχι πληβείοι, είμαστε οργανωμένος λαός, όχι όχλος. Η ομιλία τού ιστορικού ηγέτη του CGIL, Ντι Βιτόριο, στους ακτήμονες εργάτες της Απουλίας, της Περιφέρειας του Μπάρι, έγινε διάσημη: «Κάφροι, αποκαφροποιθείτε!». Σταματήστε να είστε κάφροι, διαβάστε, ενημερωθείτε, εκπολιτιστείτε.

Μια πολύ γκραμισιανή «προβοκάτσια» προς τους ακτήμονες αγρότες.

Αυτή η ιστορία της διαρκούς εκπαίδευσης, της κατάρτισης, της μόρφωσης αποτελούσε πάντα ένα από τα διαχρονικά συνθήματα και πολιτικές του PCI και είχε ένα πολύ καλό αποτέλεσμα για το κόμμα, που κατάφερε να στηρίξει την πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική διαπαιδαγώγηση των μαζών. Δυστυχώς, πολλά πράγματα συνέβησαν μετά από αυτά γιατί ήρθε ο Ρείγκαν.

Έγινε, όμως, και το δημοψήφισμα για την υπεράσπιση της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής των μισθών και των συντάξεων, που ο Μπερλινγκουέρ αγωνίστηκε μόνος του.

Το δημοψήφισμα για την τιμαριθμική αναπροσαρμογή αντιπροσώπευσε έναν τεράστιο αγώνα που έκανε το PCI και ο Μπερλινγκουέρ και που χάθηκε στην πράξη για λίγες ψήφους, 52% έναντι 48%. Αλλά χάθηκε γιατί ψήφισαν εναντίον της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής κοινωνικές τάξεις των οποίων τα εισοδήματα δεν εξαρτιόνταν από την

αναπροσαρμογή των μισθών και των συντάξεων. Το μεγάλο καθολικό συνδικάτο της CISL είχε ταχθεί, επίσης, εναντίον της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής.

Η κατάργηση της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής αποτέλεσε την πρώτη προειδοποίηση τις δεκαετίες του '80 και του '90 με τους Ρέιγκαν και Θάτσερ, την εποχή του ξέφρενου φιλελευθερισμού, την εποχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων.

Βόμβα στην Μηρέσια στις 28 Μαΐου 1974. Απώλειες: 8 νεκροί και 102 τραυματίες

Η αρχή του νεοφιλελεύθερου Μεσαίωνα...

Ακριβώς. Μια ολόκληρη πολιτική περίοδος που δρομολογήθηκε με τη βοήθεια, δυστυχώς, της σοσιαλδημοκρατίας.

Ο Μπερλινγκουέρ έθεσε, επίσης, και το «ηθικό ζήτημα της πολιτικής».

Με την ομιλία του για το «ηθικό ζήτημα», κάνει σαφές ότι είχε καταστραφεί κάτι βαθύ στη σχέση μεταξύ πολιτικών κομμάτων και κοινωνίας. «Όταν τα κόμματα γίνονται μηχανές εξουσίας, εκεί δημιουργείται ένα ηθικό ζήτημα». Πρέπει να έχουμε κατά νου ότι μίλησε για τα κυβερνητικά κόμματα, των τότε πεντακομματικών κυβερνήσεων, τα πέντε κόμματα του κυβερνώντος συνασπισμού, τον Κράζι, τον Φορλάνι κ.λπ.

Αλλά υπήρχε, επίσης, κάτι που αφορούσε και το PCI, κάτι που δεν πήγαινε καλά. Έχω την άμεση μαρτυρία γι' αυτό από μια μακρά συνομιλία μαζί του. Το PCI δεν ήταν ποτέ στην κυβέρνηση, αλλά είχε μεγάλη δύναμη, ελέγχοντας πολλές περιφέρειες και μεγάλους δήμους. Ο Μπερλινγκουέρ είχε δει κάτι που δεν του άρεσε, κάτι που είχε μπει και στο PCI, το οποίο θα δούμε ξεκάθαρα αργότερα.

Ο Μπερλινγκουέρ πέθανε στις αρχές της δεκαετίας του '80, το 1984, που είναι τα χρόνια του νεοφιλελευθερισμού. Μια πολιτική που συνεχίστηκε από τους Αμερικανούς Δημοκρατικούς και τους Ευρωπαίους Σοσιαλδημοκράτες. Τον Σρέντερ και τον Μπλερ και, δυστυχώς, τους κληρονόμους του PCI, που ήδη είχε αλλάξει όνομα...

Δεν προφέρετε το όνομα του ακατανόμαστου Μάσιμο Ντ'Αλέμα, αλλά πρέπει να πούμε ότι υπήρξε η εξαίρεση του Λιονέλ Ζοσπέν και του 35ωρου στη Γαλλία.

Ο Ζοσπέν αντιστάθηκε. Είχαν την ιδέα ότι η αγορά θα μπορούσε να αυτορρυθμιστεί, όπως ο ανταγωνισμός και ο ιδιωτικός τομέας. Φυσικά, η δεξιά οδηγούσε τα πράγματα στα άκρα. Η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατική αριστερά προσπαθούσε να μετριάσει την κατάσταση, γιατί σκόπευε να μαλακώσει τα αγκάθια, να μετριάσει τις πιο καταστροφικές συνέπειες του νεοφιλελευθερισμού. Αλλά χωρίς να βγει από αυτή τη λογική.

Ήσασταν, επίσης, ένας από τους πρωταγωνιστές της «στροφής του Οκέτο» για την αλλαγή του ονόματος του PCI.

Το σοβιετικό σύστημα έπεσε το 1989 και το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα κατέρρευσε. Η συζήτηση για τον κομμουνισμό είναι μια εντελώς διαφορετική ιστορία και πρέπει να ειπωθεί, γι' αυτό δεν θα έβαζα υποθήκες για το μέλλον του. Ο ιστορικός κομμουνισμός κατέρρευσε το 1989 και δημιουργήθηκε το ηθικό καθήκον να λογαριαστούμε με αυτή την καταστροφή.

Το PCI ήταν ο μεγάλος αιρετικός της κομμουνιστικής εκκλησίας. Αλλά αν η εκκλησία εξαφανιστεί, η αίρεση αρχίζει επίσης να έχει τα προβλήματά της και σε αυτό δεν υπάρχει αμφιβολία.

Συμμετείχα με χαρά σε αυτή τη στροφή, πεισμένος όμως ότι από τις στάχτες του PCI θα αναδύοταν ο φοίνικας ενός κριτικού και πιο ριζοσπαστικού αριστερού κόμματος, ακόμη και από το PCI, με ένα πρόγραμμα που θα ξεκινούσε με τα μεγάλα ζητήματα του περιβάλλοντος από τα οποία θα δρομολογούσαμε μια κριτική στον καταναλωτικό καπιταλισμό, που η Αριστερά δεν είχε δει με καλό μάτι τις προηγούμενες δεκαετίες.

Σκέφτηκα ότι θα μπορούσε να γεννηθεί ένα ριζοσπαστικό αριστερό κόμμα με μια ισχυρή κριτική κουλτούρα που δεν θα υπέκυπτε στη λογική του νεοφιλελευθερισμού. Δυστυχώς, αυτό δεν συνέβη και αυτός είναι ο λόγος που από ένα σημείο και μετά αποφάσισα να περάσω στην εσωτερική αντιπολίτευση. Στο Συνέδριο των Δημοκρατικών της Αριστεράς, το 2001, παρουσίασα την εναλλακτική πρόταση της μειοψηφίας μαζί με τον Σέρτζιο Κοφεράτι (Sergio Cofferati), τον Αντόνιο Μπασολίνο (Antonio Bassolino) και άλλους. Μια πρόταση που πήρε το 34% των ψήφων. Αλλά ακόμη και όσοι την είχαν υποστηρίξει, εξανεμίστηκαν γρήγορα.

Με τη δημιουργία του Δημοκρατικού Κόμματος, μου φαίνεται ότι διασχίστηκε ο Ρουβικώνας, γιατί αφαιρέθηκε ακόμη και η οποιαδήποτε αναφορά στην Αριστερά από το όνομα του κόμματος και ο Βάλτερ

Βελτρονί (Walter Veltroni) έλεγε ότι το νέο κόμμα ήταν ουδέτερο στη διαμάχη μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας.

Σωστά, ήταν μια μετριοπαθής πολιτική επιλογή. Πιστεύω ότι από την αρχή της ίδρυσής του το Δημοκρατικό Κόμμα ήταν μια πραγματική καταστροφή. Το Δημοκρατικό Κόμμα έχασε τις πρώτες εκλογές με 33%. Στη συνέχεια, χάνει όλες τις επόμενες εκλογές και μετά από 12 χρόνια υποχώρησε από 12 σε 6 εκατομμύρια ψήφους. Σε αυτές τις εκλογές έχασε τις μισές ψήφους. Από το 2007 μέχρι σήμερα έχασε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις. Κυβερνά μόνο χάρη στις συμμαχίες που δημιουργούνται στο κοινοβούλιο κατά τη διάρκεια της θητείας της κάθε βουλής.

Η Ιταλία έζησε, επίσης, τον Μπερλουσκόνι και τον μπερλουσκονισμό.

Ζήσαμε τη μεγάλη παράσταση της νεοφιλελεύθερης δεξιάς, ένα σόου της νεοφιλελεύθερης δεξιάς διαμέσου του ελέγχου του θεάματος. Το θέαμα του ανθρώπινου σώματος, το θέαμα των τηλεοπτικών εκπομπών, το θέαμα των δημόσιων χώρων. Ένα σόου που άρεσε σε ένα τμήμα της Ιταλίας το οποίο συνδεόταν περισσότερο με τον φασισμό.

Γιατί ένα τμήμα της Ιταλίας είχε βάλει την αγάπη του για τον φασισμό σε ένα συρτάρι και δεν ξέχναγε ποτέ να τη βγάλει, κάθε φορά που έβρισκε την ευκαιρία.

Το Δημοκρατικό Κόμμα πέρασε τον Ρουβίκωνα, όπως είπατε. Όταν ιδρύθηκε, το 2007, μου φαίνεται ότι είχε όλα τα σημάδια της 20ετίας του νεοφιλελευθερισμού, της απελευθέρωσης του κεφαλαίου, του χρηματοοικονομικού τομέα, του καπιταλισμού του χρήματος που παράγει χρήμα, της επισφαλούς εργασίας, της άρνησης των εργασιακών δικαιωμάτων, της πραγματικής μείωσης των μισθών, της μαζικής ανεργίας. Μπροστά στα μάτια μας είχαμε όλα τα αποτελέσματα της 25ετίας του νεοφιλελευθερισμού και, από την άλλη πλευρά, ήρθαν να μας προτείνουν την πλήρη ξηρασία. Μια πλήρη συσκότιση της όρασης. Δεν έβλεπαν κανένα από τα καταστροφικά αποτελέσματα του νεοφιλελευθερισμού.

Το Δημοκρατικό Κόμμα γεννήθηκε το 2007, την παραμονή της μεγάλης οικονομικής κρίσης που γνωρίζετε πολύ καλά στην Ελλάδα. Μια μεγάλη κρίση κοινωνιών που βασίζονται στον χωρίς κανόνες χρηματοοικονομικό τομέα και εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στο να κάνουν τους πλούσιους πλουσιότερους και τους φτωχούς φτωχότερους. Εάν πάμε να εξετάσουμε τα προγραμματικά ντοκουμέντα της ίδρυσης του Δημοκρατικού Κόμματος, δεν θα βρείτε ούτε ίχνος όλων αυτών. Δεν υπάρχει τίποτα από αυτή την καταστροφή. Δεν μπορούσα να το αντέξω, και καλά μου το θύμισες ότι έφυγα από το τελευταίο συνέδριο των Δημοκρατών της Αριστεράς με δάκρυα στα μάτια. Ήμουν Υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση Πρόντι και επικεφαλής της μειοψηφίας που είχε σχεδόν το 20%, που με βάση το καταστατικό μάς έδινε το 20% των βουλευτών. Θα μπορούσα να ζητήσω πολλά πράγματα. Αλλά σπκώθηκα, ευχήθηκα καλό ταξίδι σε όλους και κατέβηκα από το τρένο. Μαζί με πολλούς άλλους, είπαμε ότι σταματάμε εδώ. Δυστυχώς, στην Αριστερά δεν έμειναν πολλά πράγματα.

Το τελευταίο αντίο στον Ενρίκο Μπερλινγκουέρ από την *L' Unità* και το *Manifesto*.

Γιατί αυτή η πλούσια εμπειρία και η εξαιρετική κληρονομιά του PCI τελείωσε με αυτόν τον τρόπο;

Ο Τζινγκαρέτι (Nicola Zingaretti), ο σημερινός γραμματέας του Δημοκρατικού Κόμματος, αναφέρεται μερικές φορές στην Αριστερά. Αλλά μιλάμε για ένα κόμμα που είχε ως γραμματέα μέχρι και το Ματέο Ρέντσι. Έναν τυχοδιώκτη που βλέπουμε τι κάνει, ακόμα μέχρι και σήμερα. Έναν επικίνδυνο τυχοδιώκτη. Δεν μπορούμε να αρνηθούμε τίποτα σε εκείνους που είναι μέσα στο Δημοκρατικό Κόμμα και αισθάνονται ότι ανήκουν στην Αριστερά.

Μα, πέρα από αυτό, θα έπρεπε να είχαμε ένα μεγάλο κόμμα της Αριστεράς στην Ιταλία. Το προσπαθώ μαζί με άλλους, εδώ και είκοσι χρόνια. Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα. Ακόμη και πολύς κόσμος της Κομμουνιστικής Επανάστασης πέρασε κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου με τα «όπλα» και τις αποσκευές του στο Δημοκρατικό Κόμμα. Ακόμη και η Αριστερά Οικολογία Ελευθερία (Sinistra Ecologia Libertà –SEL), στην οποία ανήκα, όταν συναντηθήκαμε για να δημιουργήσουμε την «Άλλη Ευρώπη με τον Τσίπρα», είχε προβλήματα, αφού πάνω από τη μισή κοινοβουλευτική ομάδα μας μετακόμισε στο Δημοκρατικό Κόμμα κατά τη διάρκεια μίας θητείας της Βουλής.

Η παλιά ιταλική ασθένεια, η μετάλλαξη, βρήκε πρόσφορο έδαφος και στην Αριστερά που αυτοπροσδιορίζεται ως ριζοσπαστική. Η μετάλλαξη μετατράπηκε σε μια πρακτική, με τη βοήθεια και του ακραίου κατακερματισμού της σχεταριστικής Αριστεράς. Το να βάλεις μαζί όλα αυτά τα κομμάτια αποτελεί ένα τεράστιο έργο. Έχω δοκιμάσει πολλές φορές. Επίσης, ως πρόεδρος της Δημοκρατικής Αριστεράς και αργότερα μέσα από τη SEL και την Ιταλική Αριστερά. Αλλά για κάθε κομμάτι που προστίθεται, ένα άλλο κομμάτι εξαφανίζεται.

Το καλύτερο αποτέλεσμα που είχαμε καταφέρει ήταν το 4% των Ευρωεκλογών του 2014, όταν ήρθες με τον Αλέξη Τσίπρα για να δημιουργήσετε την «Άλλη Ευρώπη».

Την επόμενη μέρα μετά το θετικό εκλογικό αποτέλεσμα, ξανάρχισε ο κατακερματισμός.

Την επόμενη μέρα, ο καθένας ξαναπήρε τον δρόμο του. Ο κατακερματισμός και η διάσπαση αποτελούν ένα ιό για τον οποίο δεν έχει βρεθεί, δυστυχώς, το εμβόλιο.

Πώς βλέπετε την κατάσταση στην Ιταλία σήμερα με την πανδημία και την επερχόμενη κρίση;

Σήμερα βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια πιθανή κυβερνητική κρίση, γιατί δεν έχουμε καταλάβει τι ακριβώς θέλει ο Ματέο Ρέντσι. Θέλει ανασχηματισμό; Θέλει να γίνει υπουργός; Δεν ξέρει τι θέλει. Υπάρχει όμως ο κίνδυνος να προκληθεί μια κρίση, της οποίας κανείς δεν γνωρίζει τα αποτελέσματα.

Παρά τα όρια και τα λάθη της, η σημερινή κυβέρνηση αντιμετώπισε καλά την πανδημία. Ο Κόντε (Giuseppe Conte) αποτέλεσε μια έκπληξη. Η εμπειρία και η επαφή με τον Σαλβίνι μάς οδήγησαν σε μια νέα πολιτική συνείδηση. Ο Κόντε είναι πολύ δημοφιλής· στις δημοσκοπήσεις αναδεικνύεται ο πιο δημοφιλής πολιτικός. Έχουμε έναν εξαιρετικό Υπουργό Υγείας, τον Ρομπέρτο Σπεράντσα (Roberto Speranza). Γενικά, η κυβέρνηση τα κατάφερε καλά απέναντι σε μια εντελώς άγνωστη και απρόβλεπτη πρόκληση. Η κυβέρνηση έπρεπε να αντιμετωπίσει δύο ιούς: τον κορωναϊό και τον ιό των Περιφερειών, γιατί οι Περιφέρειες -και ιδιαίτερα εκείνες που ελέγχονται από τη δεξιά- είναι ένα αγκάθι στο πλευρό της κυβέρνησης.

Η κυβέρνηση άνοιξε τα σχολεία και είπαν ότι πρέπει να τα κλείσουμε, η κυβέρνηση έκλεισε τα σχολεία και είπαν να τα ανοίξουμε. Παρεμποδίζουν συνεχώς οποιαδήποτε απόφαση. Ο Ματέο Σαλβίνι (Matteo Salvini) έλεγε τη μία μέρα ότι η κυβέρνηση είναι πολύ σκληρή, την επόμενη μέρα ότι είναι πολύ μαλακή, τη μια μέρα έλεγε πρέπει να φορέσουμε τη μάσκα και την επόμενη ημέρα ότι πρέπει να την βγάλουμε, είπε ότι έχουμε μια κυβέρνηση εγκληματιών, κ.λπ.

Ο Κόντε αντιμετωπίζει μια εξαιρετικά επιθετική και τρομακτική δεξιά. Κανείς στην Ευρώπη δεν έκανε αυτό που έκανε η ιταλική δεξιά. Η Τζωρτζία Μελόνι (Giorgia Meloni) των Αδελφών της Ιταλίας (FdI)

[το ακροδεξιό κόμμα που έχει στις δημοσκοπήσεις γύρω στο 15%], που είναι κληρονόμοι του φασιστικού κόμματος, φώναζε ότι έχουμε κυβέρνηση εγκληματιών. Ο Κόντε έχει μια αντιπολίτευση που βρίσκεται με ένα μαχαίρι ανάμεσα στα δόντια της. Οι Περιφέρειες μποϊκοτάρουν συνεχώς την κυβέρνηση, που όμως τα καταφέρνει.

Η πραγματική καταστροφή στην Ιταλία με τον μεγάλο αριθμό των νεκρών (πολλοί από τους οποίους θα μπορούσαν να έχουν σωθεί), ακόμη και τα ελαττωματικά τεστ του κορωνοϊού, ήταν η Περιφέρεια της Λομβαρδίας που διοικείται για πάνω από είκοσι χρόνια από τη δεξιά και τη Λέγκα. Η μαύρη τρύπα της Ιταλίας ήταν και είναι η Λομβαρδία. Χωρίς τον μεγάλο αριθμό θανάτων που καταγράφηκε στη Λομβαρδία, θα ήμασταν μια χώρα που θα βρισκόταν σε μία από τις καλύτερες θέσεις στην Ευρώπη.

Οι δήμαρχοι του Δημοκρατικού Κόμματος του Μιλάνου και του Μπέργκαμο, Μπέπε Σάλα (Berpe Sala) και Τζόρτζιο Γκόρι (Giorgio Gori), δεν έκαναν και πολλά πράγματα.

Και οι δύο είναι μάντζερ. Οι μάντζερ είναι ικανά άτομα στον τομέα τους αλλά περιορισμένα δομικά. Έχουν παρωπίδες. Η επαγγελματική κατάρτιση των μάντζερ είναι με παρωπίδες. Στην αρχή ήταν, επίσης, ενάντια στο κλείσιμο και το lockdown· το Μιλάνο δεν κλείνει, το Μπέργκαμο δεν κλείνει, στην αρχή καλούσαν τους ανθρώπους στα μπαρ για να πάρουν απεριτίφ. Με την τραγωδία άλλαξαν. Ειδικά στο Μπέργκαμο ήταν μια τραγωδία.

Στη Λομβαρδία, η Λέγκα διέλυσε την πρωτοβάθμια υγεία και το σύστημα των οικογενειακών γιατρών και έπληξε τη δημόσια Υγεία προς όφελος του ιδιωτικού τομέα.

Ένα τμήμα της Αριστεράς σκέφτεται να συμμαχήσει με τους Πράσινους, να δημιουργήσει μια κόκκινη-πράσινη συμμαχία μέσα στην κεντροαριστερά, πιεζόμενη επίσης και από τη δραστική μείωση του αριθμού των βουλευτών και των γερούσιαστών.

Αφίσα από γιορτή της *Unità* το 1987. Απεικονίζεται το έργο του Λισότκι «Νικήστε τους λευκούς με την κόκκινη σφήνα» (1920).

Φυσικά, η μείωση του αριθμού των βουλευτών οδηγεί σε ένα είδος πλειοψηφικού συστήματος, γιατί χρειάζονται περισσότερες ψήφοι για την εκλογή βουλευτών. Ας ελπίσουμε ότι κάτι θα γίνει. Έχω δει τόσες πολλές μεταμορφώσεις, για να χρησιμοποιήσω μια ελληνική λέξη, και δεν το λέω από σκεπτικισμό, αλλά περιμένω να δω τι θα συμβεί, καθώς δεν θέλω να έχω πάρα πολλές άλλες απογοητεύσεις.

Η δεξιά στις δημοσκοπήσεις παραμένει σε υψηλά επίπεδα. Ο Σαλβίνι και η Μελόνι μπορεί να κερδίσουν πιθανές πρόωρες εκλογές;

Υπάρχει κάτι που έχει ξεχάσει η Αριστερά αλλά που η δεξιά το έχει ξεκάθαρο μέσα στο μυαλό της και το ήξερε πάρα πολύ καλά ο Αντόνιο Γκράμσι, ο οποίος ήταν ένας πολύ καλός ερευνητής της πολιτικής κατεύθυνσης των μαζών, ξεκινώντας από τις μελέτες του Σορέλ (Georges

Sorel). Ξέρουμε ότι, εκτός των προγραμμάτων, χρειάζονται και οι μύθοι, για να ξαναχρησιμοποιήσω μια ελληνική λέξη.

Η δεξιά δημιούργησε ένα δικό της σύμπαν με μύθους. Πρώτα οι Ιταλοί, ο μύθος του ισχυρού ανδρός (“ο ανήρ”), ο Σαλβίνι με φούτερ, με γυμνές πλάτες, οι φόροι. Ο Μπερλουσκόνι, για παράδειγμα, δεν μείωσε ποτέ τους φόρους, αλλά σε όλες τις εκλογές οι αφίσες και η καμπάνια του διεκδικούσαν λιγότερους φόρους για όλους. Για είκοσι χρόνια, οι άνθρωποι πίστευαν την ίδια ιστορία.

Τώρα ο Σαλβίνι ζητά να παραγραφούν οι καθυστερημένοι φόροι που δεν έχουν καταβληθεί από τους πολίτες και τους φοροφυγάδες, ζητά να καταργηθεί η φορολογία γι’ αυτή τη χρονιά, να μειώσουμε με την Flat Tax τη φορολογία για τα επόμενα χρόνια, και ακόμη περισσότερο να δώσουμε περισσότερα χρήματα στις οικογένειες και τις επιχειρήσεις. Μια μαγική σκέψη; Ή όχι; Αυτός ο μαγικός συνδυασμός για περισσότερα χρήματα για όλους και λιγότερους φόρους για όλους, και στη συνέχεια «Πρώτα οι Ιταλοί», τροφοδότησαν τον ρατσισμό, τον ισχυρό άνδρα και τους μύθους.

Εάν η Αριστερά πέρα από τα προγράμματά της δεν μεταδίδει στους ανθρώπους, στους πολίτες τη δύναμη των αξιών της, εάν η Αριστερά δεν δημιουργεί τους δικούς της μύθους για τις αξίες της, δεν νομίζω ότι θα μπορέσει να δημιουργήσει ισχυρή συναίνεση.

Η ισότητα δεν μπορεί να είναι μια λέξη που θα την προφέρει μόνο στις αργίες και τις γιορτές. Χρειαζόμαστε μεγαλύτερη ισότητα και έναν πόλεμο κατά των ανισοτήτων. Ο μόνος που χρησιμοποιεί συστηματικά το θέμα της ισότητας είναι ο Πάπας. Μόνο ο Πάπας λέει ότι το χρέος μετατράπηκε σε έναν μύθο.

Εάν η Αριστερά μαζί με την κοινή λογική της και την καλοσύνη της, τα δίκαια προγράμματά της, δεν χτίσει το δικό της σύστημα ισχυρών αξιών και μύθων, δεν θα τα καταφέρει. Οι άνθρωποι θα εκτιμούν τον Κόντε και θα ψηφίζουν τον Σαλβίνι, τη Μελόνη και τον Μπερλουσκόνι.

Εικόνα δεξιά: Προεκλογικές αφίσες του PCI.

CON LA DCSIVA INDIETRO

VOTA PCI

PIU' VORACITA' PIU' PERICOLO

CONTRO IL CAROVITA

VOTA PCI

TI SFRUTTANO

aiuto per aiuto

PER CAMBIARE IL VOTO AL PCI

IL PADRONE VOTA DC

TU OPERAIO VOTA PCI

pensioni per VIVERE

vota PCI

LA DICI' E' LA BALIA DEI PADRONI

VOTA PCI

REPRESSIONE VENDETTA DEL PADRONE

vota PCI

NO AL SIFAR NO ALLA D.C.

VOTA COMUNISTA

COMUNE PROVINCIA REGIONE

3 VOTI CONTRO LA D.C.

COMUNE PROVINCIA REGIONE

3 VOTI CONTRO IL PADRONE

TASSE

DIFENDI IL TUO SALARIO

vota PCI

Fallo verde!

VOTA PCI

FAI RABBIA A LYNDON

vota PCI

E' PEGGIO LA MUTUA CHE LA MALATTIA

RIFORMA SANITARIA

vota PCI

«Να βάλουμε κλειδαριά, να σώσουμε το κόμμα»

Συνέντευξη του Άλντο Τορτορέλα
(Aldo Tortorella)
στις 13 Ιανουαρίου 2021

Ο ΑΛΑΝΤΟ ΤΟΡΤΟΡΕΛΑ, ο τελευταίος πρόεδρος του PCI, γεννήθηκε στη Νάπολη το 1926, αλλά έζησε στη Γένοβα και το Μιλάνο. Από τις αίθουσες του πανεπιστημίου πέρασε στη αντίσταση, δραπέτευσε για να βρεθεί στην απελευθέρωση της Γένοβας ως ηγετικό στέλεχος του Μετώπου της Νεολαίας και μετά την απελευθέρωση αναλάβει την αρχισυνταξία της *L'Unità* στη μεγάλη αυτή εργατική πόλη. Αργότερα, θα αναλάβει τη διεύθυνσή της στο Μιλάνο, όπου θα γίνει και γραμματέας της τοπικής οργάνωσης του PCI, ενώ από το 1970 έως το 1975 διευθύνει την εθνική έκδοση της *L'Unità*.

Από το 1972 έως το 1994 ήταν βουλευτής, ενώ κατά τη διάρκεια της ηγεσίας του Ενρίκο Μπερλινγκουέρ έγινε υπεύθυνος Κουλτούρας – Πολιτισμού του κόμματος για να αναλάβει αργότερα την ευθύνη των Κρατικών Υποθέσεων. Άσκησε κριτική στον ιστορικό συμβιβασμό, πα-

100 χρόνια από την ίδρυση του **Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος**

ραμένοντας πάντα στο πλευρό του Μπερλιγκουέρ, και συμμετείχε στη Γραμματεία του κόμματος, τόσο την τελευταία περίοδο του Μπερλιγκουέρ, όσο και αργότερα με τον Αλεσάντρο Νάτα γενικό γραμματέα.

Ο Τορτορέλα ήταν από τους πρώτους που υπέγραψαν το κείμενο κατά της αλλαγής του ονόματος, του συμβόλου και της ιδεολογίας του κόμματος. Με την ανάμιξη της κυβέρνησης του Μάσιμο Ντ'Αλέμα στον βομβαρδισμό τής πρώην Γιουγκοσλαβίας, το 1999, ο Τορτορέλα παραιτήθηκε από τη Διεύθυνση των Δημοκρατών της Αριστεράς, για να επανεκλεγεί στο επόμενο συνέδριο του κόμματος, αποτελώντας ένα από τα ηγετικά στελέχη της αριστερής τάσης.

Τέλος, συμμετείχε στο Κοινωνικό Φόρουμ και στο κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης με τον Σύλλογο για την Ανανέωση της Αριστεράς (ARS).

Γιατί δημιουργήθηκε το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ιταλίας στις 21 Ιανουαρίου 1921;

Για ένα απλό πράγμα. Γιατί από το Σοσιαλιστικό Κόμμα δεν διέγραψαν τους ρεφορμιστές. Η διαγραφή των ρεφορμιστών είχε αποφασιστεί από την Κομμουνιστική Διεθνή, η οποία μόλις είχε σχηματιστεί. Ο Μπορντίγκα -που ήταν σοσιαλιστής και έγινε κομμουνιστής- με την ομάδα του στη Νάπολη που είχε επεκταθεί σε όλη την Ιταλία, και η ομάδα του Γκράμι με τη *Νέα Τάξη (L'Ordine Nuovo)* του Τορίνου, αποφάσισαν τότε την έξοδό τους από το Σοσιαλιστικό Κόμμα και την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος για να υπάρχει μια πολιτική δύναμη -πολύ μικρή εκείνη την εποχή- η οποία θα έβαζε το θέμα της σοσιαλιστικής επανάστασης.

Το 1ο και 2ο Συνέδριο αυτού του μικρού κόμματος είχε αυτό το σύνθημα. Ούτε οι σοσιαλιστές ούτε οι κομμουνιστές και πολύ λιγότερο οι αστοί δημοκράτες δεν συνειδητοποιούσαν ότι ο φασισμός έχει μια διαφορετική μορφή από εκείνη που γνώριζαν εκείνη την εποχή. Οι

κομμουνιστές και οι σοσιαλιστές πίστευαν ότι ήταν ένας νέος πολιτικός σχηματισμός της αστικής τάξης που ακολουθούσε τη λογική της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Θα το καταλάβουν μόνο αργότερα, με τη δολοφονία του Ματεότι και στη συνέχεια το 1926, με τους Ειδικούς Νόμους του φασισμού που απαγορεύουν όλα τα κόμματα και ξεκινά η δικτατορία. Θα το καταλάβουν τέσσερα χρόνια μετά την Πορεία των φασιστών στη Ρώμη και την ανάληψη του Μουσολίνι ως αρχηγού της κυβέρνησης από τη μοναρχία, από τον βασιλιά. Ο κίνδυνος του φασισμού είχε υποτιμηθεί, τόσο από τους κομμουνιστές όσο και από τους σοσιαλιστές. Ακόμα χειρότερα, αγνοήθηκε. Δεν υπάρχει καμία αναφορά στο Συνέδριο του Σοσιαλιστικού Κόμματος ή στο Συνέδριο του νέου Κομμουνιστικού Κόμματος, παρά το γεγονός ότι οι φασίστες είχαν ήδη αρχίσει να χτυπούν, να δολοφονούν και να ανατινάζουν τα Εργατικά Κέντρα.

Ο Γκράμσι αισθάνθηκε τον κίνδυνο και προσπάθησε να ενώσει τις αντιφασιστικές δυνάμεις.

Λίγο μετά τη γέννηση του φασισμού στην Ιταλία, έγινε σαφές σε όλη την Ευρώπη ότι η κομμουνιστική επανάσταση, κυρίως στη Γερμανία, δεν προχωρούσε όπως ήταν στις ελπίδες και τις προοπτικές του Λένιν, του Τρότσκι και όλων των ηγετών της Οκτωβριανής Επανάστασης.

Τότε υπήρξε μια στροφή στην πολιτική της Κομμουνιστικής Διεθνούς που ιδρύθηκε από τον Λένιν, αλλά και με τη συμβολή των Σπαρτακιστών, των κληρονόμων της Λούξεμπουργκ (Rosa Luxemburg), ένα σημείο καμπής με το αίτημα για ενότητα με τους σοσιαλιστές. Με λίγα λόγια, η ιδέα ήταν να απομακρυνθούν οι ρεφορμιστές από το Σοσιαλιστικό Κόμμα και στη συνέχεια να συμμαχήσουν μαζί τους. Η, ιδρύοντας το Κομμουνιστικό Κόμμα, να συμμαχήσουν ακόμη και με τους ρεφορμιστές. Οι Ιταλοί κομμουνιστές αντιτίθενται σε αυτήν τη διαταγή με τον Τερατσίνι. Αλλά μετά από έναν μακρό εσωτερικό αγώνα, αυτό το νεογέννητο μικρό Κομμουνιστικό Κόμμα αγκάλιασε την ιδέα της Διεθνούς στο παράνομο Συνέδριο της Λυών στη Γαλλία το 1926 για να δρομολογήσει την πολιτική της ενότητας.

Ο Γκράμισι στη Λυών πήρε στα χέρια του την ηγεσία του κόμματος και έγινε γραμματέας του. Η τάση της «Νέας Τάξης» του Τορίνου έγινε πλειοψηφική, κυρίως χάρη στη συμβολή της οργάνωσης της νεολαίας που την κρίσιμη στιγμή υποστήριξε τον Γκράμισι. Στην Ομοσπονδία Νέων ηγήσει ο Λουίτζι Λόνγκο, που έγινε γραμματέας μετά τον θάνατο του Τολιάτι. Ο Γκράμισι ανέλαβε την ηγεσία του κόμματος και ίδρυσε την *L' Unità*, που πήρε τον τίτλο της «Ενότητας» γιατί η τάση του Γκράμισι είχε αποδεχθεί την πολιτική της ενότητας της Αριστεράς που υποστήριζε η Διεθνής.

Παρ' όλα αυτά, μετά το 6ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, το σύνθημα ήταν η πάλη κατά των Σοσιαλδημοκρατών, που κατηγορούνται ως σοσιαλφασίστες, γιατί και αυτοί αντιδρούν στην ιδέα της επανάστασης. Μόνο στο 7ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, το 1935, άλλαξε το σύνθημα, χάρη στους Γάλλους σοσιαλιστές που είχαν ξεκινήσει την πολιτική της ενότητας με άλλες προοδευτικές δυνάμεις για να δημιουργήσουν το Λαϊκό Μέτωπο που κέρδισε τις εκλογές.

Η πολιτική της ενότητας επέστρεψε όταν εγκαταλείφθηκε η πολιτική κατά των σοσιαλφασιστών, έννοια την οποία οι Ιταλοί κομμουνιστές είχαν αποδεχθεί απρόθυμα. Στη συνέχεια, το παράνομο Κομμουνιστικό Κόμμα κάνει μια συμφωνία δράσης με τους σοσιαλιστές, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ο βασικός πυρήνας της ιταλικής αντιφασιστικής αντίστασης, στην οποία εντάχθηκαν και άλλες ομάδες, όπως το Κόμμα Δράσης, οι χριστιανικές ομάδες του καθολικού κόμματος, που αρχικά λεγόταν Λαϊκό Κόμμα για να μετεξελιχθεί αργότερα στη Χριστιανική Δημοκρατία. Αυτή η ενότητα συνεχίστηκε ισχυρότερη μετά τον εμφύλιο πόλεμο στην Ισπανία, όπου οι κομμουνιστές στήριξαν την ενότητα των αντιφασιστικών δυνάμεων, παρά τις άσχημες συγκρούσεις με τους αναρχικούς και το ΡΟUM [το ιστορικό τροτσκιστικό κόμμα της Καταλονίας]. Το σύνθημα της αντιφασιστικής ενότητας συνέχισε να αποτελεί τη στρατηγική πολιτική των Ιταλών κομμουνιστών. Όταν η Ιταλία καταρρέει στον πόλεμο και ζητά ανακωχή με τους Συμμάχους στη Βόρεια Ιταλία, που είχε καταληφθεί από τους Γερμανούς, ξεκινά η αντίσταση και το αντάρτικο από όλες τις αντιφασιστικές δυνάμεις.

Ναπολιτάνο, Τορτορέλα, Νίντε Γιότι (σημαντικό μέλος του PCI με κορυφαία συμμετοχή στην οργάνωση της Ένωσης Ιταλίδων Γυναικών), Μπερλινγκουέρ, τέλη δεκαετίας '70.

Στο μεταξύ όμως, ο Γκράμσι έγραψε τα «Τετράδια της Φυλακής», διαψεύδοντας το Ειδικό Δικαστήριο που ήθελε να σταματήσει τη σκέψη του.

Ο Γκράμσι φυλακίστηκε με όλους τους ηγέτες του κόμματος που βρίσκονταν στην Ιταλία. Ο Τολιάτι σώθηκε γιατί εκείνη τη στιγμή βρισκόταν στη Μόσχα, στη Διεθνή. Για να επιστρέψουν, έπρεπε να περιμένουν την πτώση του φασισμού. Ο Γκράμσι στη φυλακή αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να κάνει ενεργή πολιτική ως αρχηγός του κόμματος και συλλαμβάνει την ιδέα να αρχίσει να γράφει σημειώσεις για να ολοκληρώσει ένα επιστημονικό έργο. Το έργο του χωρίζεται σε διάφορα τμήματα. Αφορά τη ζωή της κοινωνίας και διορθώνει την εκδοχή του «βρεφικού μαρξισμού», που έβλεπε μόνο τον αγώνα στο οικονομικό πεδίο και δεν καταλάβαινε ότι αυτό που ονομάζεται υπερδομή, δηλαδή το δίκαιο, οι τέχνες, η επιστήμη, η πολιτιστική ζωή, η ψυχαγωγία δεν αποτελούν μια μηχανιστική έκφραση της υλικής-οικονομικής δομής, αλλά βρίσκεται σε αλληλεπίδραση με την οικονομική δο-

μή. Αυτή η υπερδομή συμπεριλαμβάνει την πολιτιστική ζωή με την ευρύτερη έννοια, τις λαϊκές παραδόσεις, τη λειτουργία των διανοούμενων μέσα στην κοινωνία, ως ανθρώπων που επεξεργάζονται την ιδέα της για τον κόσμο, που διαμορφώνουν την κοινή παγκόσμια άποψη της συγκεκριμένης κοινωνίας σε σχέση με τη συγκεκριμένη οικονομική δομή. Όμως, όχι μηχανιστικά.

Ο Γκράμσι είχε επιμείνει πολύ στον ρόλο των διανοούμενων και στη συνέχεια ανέπτυξε την ιδέα του συλλογικού διανοούμενου για το κόμμα.

Αυτό το θέμα αφορά τη δημιουργία του πολιτικού κόμματος και αφορά τη ρήξη μεταξύ του Γκράμσι και του Μπορντίγκα, ο οποίος θεωρούσε το κόμμα ως έναν στρατό μαχητικών στελεχών που περιμένει τη στιγμή της επανάστασης. Αντίθετα, ο Γκράμσι δεν πίστευε ότι το κόμμα είναι κάτι πάνω από την εργατική τάξη αλλά εντός αυτής, τμήμα της εργατικής τάξης, όπως έλεγε ο Μαρξ. Ο Μαρξ είπε ότι οι κομμουνιστές δεν είναι μια αίρεση, αλλά αυτοί που τονίζουν την ανάγκη για έναν οικονομικό μετασχηματισμό. Το ίδιο, στην ουσία, λέει και ο Γκράμσι, υποστηρίζοντας ότι εμείς ως κόμμα πρέπει να είμαστε μια δύναμη που είναι μέρος της τάξης που θέλει να εκπροσωπήσει, της εργατικής τάξης και άλλων τομέων του κόσμου της εργασίας.

Για τον Γκράμσι είναι σημαντική η κουλτούρα που θα αναπτύξει η εργατική τάξη για να μεταφράσει την πραγματικότητα. Για τον λόγο αυτό έκανε την ανάλυση του ζητήματος της Νότιας Ιταλίας, που την ξεκίνησε το 1926, την ανάλυση του Φορντισμού στις ΗΠΑ, γιατί κατόνοψε ότι ο καπιταλισμός αλλάζει, δεν είναι πλέον ο καπιταλισμός που βασίζεται μόνο στην εκμετάλλευση και τη δυστυχία, αλλά βασίζεται και στους υψηλούς μισθούς, στην κατανάλωση αυτών των μισθών από τους εργαζόμενους με την αγορά αυτοκινήτων, εν γένει στις μορφές του καταναλωτισμού. Επομένως, εξετάζει την ίδια τη μεταρρύθμιση της καπιταλιστικής δομής. Έτσι, έρχεται η ιδέα ενός επικαιροποιημένου μαρξισμού που ανακαλύπτει εκ νέου την πραγματικότητα, γιατί ο μαρξισμός του παλιού Σοσιαλιστικού Κόμματος ήταν ένας μηχαν-

νιστικός μαρξισμός που πίστευε ότι η εξέλιξη της κοινωνίας έτρεχε από μόνη της και θα οδηγούσε στον σοσιαλισμό, ενώ αντίθετα ο νεαρός Γκράμσι εξυψώνει την επαναστατική βούληση γράφοντας το περίφημο άρθρο σύμφωνα με το οποίο η Οκτωβριανή Επανάσταση ήταν μια επανάσταση ενάντια στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ. Ο Γκράμσι έγραψε ότι σύμφωνα με το *Κεφάλαιο*, η επανάσταση θα γίνει στις χώρες του ώριμου καπιταλισμού. Όχι, υποστηρίζει ο Γκράμσι σε αυτό το άρθρο, η επανάσταση θα γίνει εάν υπάρχει επαναστατική βούληση. Οι Μπολσεβίκοι δεν ήταν τίποτα και με μια κίνηση έγιναν τα πάντα, γιατί είχαν την επαναστατική βούληση. Στη φυλακή, ο Γκράμσι τροποποίησε βαθιά αυτή τη θέση για τον αυθορμητισμό-εθελοντισμό και υπενθύμισε τον πρόλογο του Μαρξ στο βιβλίο του *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*. Ο Γκράμσι υπενθυμίζει ότι ο Μαρξ είχε δίκιο, όταν έγραφε στον πρόλογο του βιβλίου του ότι καμία οικονομική μορφή και κανένας κοινωνικός οικονομικός σχηματισμός δεν κινείται προτού να έχει όλες τις δυνατότητες και ότι θα πρέπει να προσέξουμε αυτό το στοιχείο.

Ο Γκράμσι δεν αποδέχεται τη μηχανιστική λογική που θα συνεχίσει να επικρίνει, παρ' όλο που ήταν η θετικιστική μηχανιστική της Σοσιαλιστικής Διεθνούς που απέτυχε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Δεν την αποδέχεται και την αλλάζει βαθιά. Αναπτύσσει την ιδέα ότι υπάρχει ένας πόλεμος κίνησης τις στιγμές της επαναστατικής έκρηξης για διάφορους λόγους, όπως εκείνοι της Ρωσίας, αλλά υποστηρίζει ότι χρειαζόμαστε και έναν πόλεμο θέσεων για να κατακτηθούν τα διάφορα «πολυβολεία» τής αντίστασης της αστικής κοινωνίας, που φυσικά διατηρούν αυτήν την κοινωνία ζωντανή, δομημένη, που αρνείται να παραγκωνιστεί. Η αλήθεια είναι ότι λέει πολλά σημαντικά πράγματα με καλυμμένα λόγια, γιατί, εξαιτίας της λογοκρισίας στη φυλακή, δεν μπορούσε να γράψει άμεσα αυτό που σκεφτόταν.

Η ιδέα ήταν ότι η επανάσταση στη Δύση είχε αποτύχει γιατί οι κομμουνιστές δεν κατάλαβαν ότι η δομή των δυτικών κοινωνιών και η δομή των προηγμένων καπιταλιστικών κοινωνιών συνοδεύονταν από μια συμπαγή κοινωνική οικονομική υπερκατασκευή - υπερδομή, η οποία αντιστέκεται πέρα από την κατάρρευση των πολιτικών θεσμών και της εξουσίας της πολιτικής ηγεσίας. Θεωρεί ότι αυτή η αντίσταση

της κοινωνίας των πολιτών είχε, ουσιαστικά, οδηγήσει τις επαναστάσεις στην αποτυχία.

Ο Γκράμσι, ωστόσο, επέκρινε σκληρά τον σοβιετικό κομμουνισμό.

Ο Γκράμσι επέκρινε έντονα τον μαρξισμό που αναπτύχθηκε στην Σοβιετική Ένωση. Πρώτα απ' όλα, επέκρινε το εγχειρίδιο που είχε γράψει ο Μπουχάριν (Nikolai Bukharin), το οποίο ήταν μηχανιστικό και δογματικό. Μετά, ο Μπουχάριν θα δολοφονηθεί από το τυραννικό καθεστώς του Στάλιν, παρ' όλο που στην αρχή ήταν ο μεγαλύτερος σύμμαχός του στον αγώνα ενάντια στην τροτσκιστική Αριστερά και την μόνιμη επανάσταση.

Ο Μπουχάριν είχε γράψει ένα εγχειρίδιο με τίτλο *Το Αλφαβητάρι του Κομμουνισμού*, εναντίον του οποίου ο Γκράμσι έκανε μια αυστηρή και αδίστακτη κριτική, θεωρώντας ότι είχε μια απλοϊκή και μηχανιστική οπτική για τη σοσιαλιστική επανάσταση και ότι το εγχειρίδιο ήταν λάθος.

Στη συνέχεια, μέσα στη φυλακή, απομονώνεται από τους κομμουνιστές συντρόφους του που βρίσκονται και αυτοί στη φυλακή μαζί του. Γιατί απομονώνεται; Διότι εγκαταλείπει ήδη τον όρο της δικτατορίας τού προλεταριάτου και υποστηρίζει ότι έπρεπε να αγωνιστεί για ένα είδος Εθνοσυνέλευσης, όχι όπως αυτή που θεωρητικοποίησε ο Τολιάτι, αλλά μια Εθνοσυνέλευση των εργατών και των αγροτών. Ο Γκράμσι αναφέρει ότι πρέπει να επανασχεδιάσουμε τις συστατικές-ιδρυτικές ιδέες της κοινωνίας και γι' αυτό θέλουμε μια συστατική-ιδρυτική πράξη που να λαμβάνει υπόψη της τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή.

Συζητά αυτά τα θέματα με τους συντρόφους του στη φυλακή, που όχι μόνο δεν καταλαβαίνουν τίποτα, αλλά αρχίζουν να πιστεύουν ότι υποχωρεί από τις κομμουνιστικές ιδέες. Όμως, απλώς επανασχεδίαζε τους δρόμους της πολιτικής. Υπάρχουν πολύ ωραία κείμενά του, όχι πολύ γνωστά, για το τι είναι η επανάσταση και τι είναι η μετα-επανάσταση. Υποστηρίζει ότι στην επανάσταση έρχονται στην επιφάνεια τα συνθήματα του συναισθήματος των ανθρώπων που έχουν υποστεί τη δύναμη των άλλων, των κυρίαρχων τάξεων, και προωθούν μια ιδέα

για την αυτο-απελευθέρωσή τους κοιτάζοντας έναν άλλο κόσμο ελευθερίας και δικαιωμάτων. Αντίθετα, στη μετεπαναστατική περίοδο, η επαναστατική ώθηση και το αίτημα της αυτοαπελευθέρωσης εγκλωβίζονται μέσα στις κρατικές δομές, γιατί γνώριζε τις κριτικές που έκανε ο Λένιν στη γραφειοκρατία. Ο Γκράμσι μάς λέει ότι άλλο πράγμα είναι η επανάσταση και τα συναισθήματα που γεννά, και άλλο πράγμα αυτό που συμβαίνει μετά, όταν η επανάσταση πρέπει να δημιουργήσει μια δομή.

Ο Τορτορέλα και ο Μπερλινγκουέρ κατά τη διάρκεια συνεδρίασης του PCI

Πρέπει επίσης να ειπωθεί, χωρίς να υπερβάλουμε καθώς ήταν φυλακισμένος, ότι ο Γκράμσι αντιτίθεται στη μπτέρα του που θέλει να ζητήσει χάρη και διατηρεί αμφιβολίες για την ανταλλαγή που ήθελαν να κάνουν μέσω της Σοβιετικής Ένωσης για να τον απελευθερώσουν από τη φυλακή. Είναι ένας φυλακισμένος που δεν θέλει κάτι παραπάνω, γιατί ήταν πολιτικός γκέτης. Ταυτόχρονα υποφέρει, είναι άρρωστος. Ήταν εξαιρετικά συνεπής.

Ηθικά συμπαγές κόμμα

Ο Γκράμσι γράφει στη φυλακή ότι είναι ντροπή που ορισμένοι κομμουνιστές και σοσιαλιστές πιστεύουν ότι δεν υπάρχουν ηθικές αρχές, καλυπτόμενοι πίσω από την κριτική που κάνουμε εναντίον των ψευδών αστικών και υποκριτικών ηθικιστικών ιδεών κ.λπ. Λέει ότι του προκαλεί αποστροφή και ντροπή. Παραπέμπει σε εκείνους τους σοσιαλιστές και τους κομμουνιστές που άλλαξαν στρατόπεδο και σε εκείνους που, ακόμη και αν δεν πήγαν στην άλλη πλευρά, συμπεριφέρονται χωρίς αρχές, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που είναι στην ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης.

Όταν μιλά για την επιμόρφωση των μελών και των στελεχών του κόμματος, λέει ότι τα μέλη και τα στελέχη δεν μπορούν να διαμορφωθούν ως συλλογικοί διανοούμενοι εάν δεν έχουν ηθικές αρχές.

Ξέρει ότι αντιφάσκει, όταν λέει ότι οι ηθικές αρχές αλλάζουν με τον χρόνο. Σίγουρα υπάρχουν κάποιες αλλαγές. Για παράδειγμα, η γυναικοκτονία για μοιχεία θεωρείτο έγκλημα τιμής από τον ποινικό κώδικα της ιταλικής ανδροκρατικής κοινωνίας την εποχή του Γκράμσι και τιμωρείτο με πολύ ελαφρές ποινές, αλλά σήμερα είναι ένα άγριο έγκλημα κατά της ζωής της γυναίκας. Η ηθική αλλάζει, αλλά είναι εξίσου αλήθεια, υποστηρίζει ο Γκράμσι, ότι πρέπει να προσδιορίσουμε τις αρχές μας. Το κριτήριο πρέπει να είναι η διάρκεια των αρχών στον χρόνο, όπως ο νόμος του Μωυσή, γιατί το να μην σκοτώνεις ή το να μην ψευδομαρτυρείς, ισχύει για μεγάλο χρονικό διάστημα και για πολλές θρησκείες που ρυθμίζουν τη συνύπαρξη των ανθρώπων με αυτόν τον τρόπο.

Η ιδέα του Γκράμσι για το κόμμα είναι πολύ περίπλοκη. Ο Τολιάτι, λίγο πριν από τον θάνατό του, το 1963, έγραψε έναν διάσημο πρόλογο σε μια έκδοση των γραπτών του Γκράμσι λέγοντας ότι ήταν λάθος να μειώσουμε και υποβαθμίσουμε τον Γκράμσι στην κομματική πολιτική και το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Είπε ότι έπρεπε να καταλάβουμε ότι ο Γκράμσι ήταν πολύ περισσότερο από αυτό, κάνοντας έναν άμεσο υπαινιγμό της πολυπλοκότητας της σκέψης του.

Κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του, ο Γκράμσι αντιμετωπιζόταν με πολύ μεγάλο σεβασμό και ενθουσιασμό από όσους έρχονταν σε επαφή μαζί του. Αυτούς που ακολουθούσαν τις ιδέες του τους ονόμαζαν

«Ηθικούς», γιατί ακολουθούσαν την ιδέα ενός ηθικά συμπαγούς κόμματος, αλλά στην πραγματικότητα εξέφραζαν μέσα στο κόμμα την ιδέα του Μαξ Βέμπερ ότι υπάρχει μια ατομική ηθική, η ηθική των προθέσεων, και μια πολιτική και δημόσια ηθική, δηλαδή μια ηθική των αποτελεσμάτων. Δυστυχώς, σε όλα αυτά που έχουν γραφτεί, υπάρχουν ελάχιστες αναφορές για τη μεγάλη ηθική υπόσταση του Γκράμσι. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Μπερλινγκουέρ ξεκίνησε από αυτό, όταν αναφέρθηκε στο ηθικό ζήτημα της πολιτικής.

Ο Γκράμσι βρέθηκε σε κίνδυνο στη Σοβιετική Ένωση ή θα κινδύνευε για αυτά που έγραψε και είπε;

Η Ροσάνα Ροσάντα (Rossana Rossanda) είχε πει ότι ο Τολιάτι σκεφτόταν ότι ο Γκράμσι δεν θα επιβίωνε εάν επέστρεφε στη Σοβιετική Ένωση. Όταν η Ροσάντα ζήτησε από τον Τολιάτι περισσότερες πληροφορίες, ο Τολιάτι τόνισε ότι έκανε τα πάντα για να τον βγάλει από τη φυλακή· ειδικά εξαιτίας της άσχημης κατάστασης της υγείας του. Αυτό θα μπορούσε να γίνει διαμέσου μιας ανταλλαγής κρατουμένων με το φασιστικό καθεστώς του Μουσολίνι. Ο Τολιάτι είχε πει ρητά στη Ροσάντα ότι δεν πίστευε ότι θα επιβίωνε στη Σοβιετική Ένωση. Η Ροσάντα ήταν μια φίλη και συντρόφισσα που έλεγε μετρημένες κουβέντες.

Ας μην ξεχνάμε ότι ο ίδιος ο Τολιάτι είδε τον γαμπρό του να φυλακίζεται και να βασανίζεται. Του είχαν σπάσει την πλάτη για να δηλώσει ότι ο Τολιάτι παρέμενε οπαδός του Μπουχάριν και ότι συνωμοτούσε κατά της Σοβιετικής Ένωσης, κ.λπ. Φυσικά, ούτε ο Τολιάτι ήταν ασφαλής. Ο γαμπρός του, μάλιστα, έλεγε ότι δεν θα είχε συμβεί τίποτα, αν όλοι αντιστέκονταν στα βασανιστήρια. Αλλά οι ψευδείς δίκες εναντίον των ηγετών της Επανάστασης του Οκτώβρη και των ηγετών της Σοβιετικής Ένωσης ακολούθησαν η μία την άλλη. Ο Λένιν είχε γράψει, πριν πεθάνει, τι σήμαινε Στάλιν.

Οι αστυνομικές και μυστικές υπηρεσίες είχαν οργιστεί εναντίον του Τολιάτι, όπως και εναντίον άλλων ηγετών, αλλά εκείνος τελικά σώθηκε. Όταν έγινε το Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς για να διώξουν τους τροτσκιστές, ο Τολιάτι βγαίνοντας από την αίθουσα των συσκέψεων είπε: «είμαι παλιός, ένας παλιός, παλιός». Σαν να έλεγε ότι

είχε γνωρίσει και το παλιό Κομμουνιστικό Κόμμα, τους ηγέτες του και τους συντρόφους του, όταν ήταν νεότερος. Μια φράση που είχε παραμείνει στην προφορική μνήμη του PCI. Δεν ήταν μια εφεύρεση, αλλά ένα πραγματικό γεγονός. Στην πράξη, ο Τολιάτι ήταν αντίθετος με τις διαγραφές και την καταστολή κατά των κομμουνιστών ηγετών. Πίστευε ότι μπορούσαν να τους απαγορεύσουν να μιλάνε, αλλά δεν μπορούσαν να τους απαγορεύσουν να σκέφτονται.

Ο Τολιάτι και το ιταλικό σύνταγμα

Δεν είναι τυχαίο ότι, όταν ο Τολιάτι ήρθε στην Ιταλία, αντί να μιλήσει για τη δικτατορία του προλεταριάτου, μίλησε για την προοδευτική δημοκρατία που θα διευρύνεται διαρκώς και ότι δεν θα έπρεπε να ακολουθήσουμε το σοβιετικό παράδειγμα. Πρότεινε έναν συμβιβασμό με τη μοναρχία, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα ενωτικό μέτωπο ενάντια στον φασισμό, πρότεινε τη δημοκρατική Συνταγματική Συνέλευση, πρότεινε τον συμβιβασμό με τον χριστιανικό ιδεαλισμό και τον φιλελευθερισμό, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί το σύνταγμα της Ιταλικής Δημοκρατίας, το οποίο, εάν δεν είχε τη συμβολή των κομμουνιστών, δεν θα είχε συμπεριλάβει πολλές αρχές σοσιαλιστικού τύπου.

Ο Τολιάτι είχε γράψει στο πρώτο άρθρο τού ιταλικού συντάγματος ότι «η Ιταλία είναι μια λαϊκή δημοκρατία που βασίζεται στους εργατές», το οποίο μετά τον συμβιβασμό με τις άλλες πολιτικές δυνάμεις άλλαξε ως εξής: «Η Ιταλία είναι μια δημοκρατία που βασίζεται στην εργασία». Ο Τολιάτι πίστευε ότι η έννοια της δημοκρατίας θα μπορούσε να εξελιχθεί με κατακτήσεις σοσιαλιστικού τύπου.

Δεν είναι τυχαίο ότι, όταν στο τέλος της ζωής του ο Μπερλινγκουέρ προσπάθησε να αλλάξει το βασικό πρόγραμμα του κόμματος, υπογράμμισε ότι πρέπει να διασφαλίσουμε ότι σε μια καπιταλιστική κοινωνία θα θέσουμε σοσιαλιστικές αρχές.

Τι ήταν ο εθνικός δρόμος προς τον σοσιαλισμό και το κόμμα νέου τύπου;

Το κόμμα νέου τύπου τού Τολιάτι δεν ήταν πλέον ένα ιδεολογικό κόμμα. Προτείνει την προοδευτική και σταδιακή δημοκρατία στη θέση

της δικτατορίας του προλεταριάτου. Αμέσως μετά την απελευθέρωση της Ιταλίας από τον φασισμό, στο 5ο Συνέδριο του κόμματος, δηλώνει ότι «στο Κομμουνιστικό Κόμμα δεν συμμετέχει κανείς για την ιδεολογία του, αλλά για το πρόγραμμά του». Επομένως, στο Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα γίνονται αποδεκτές όλες οι ιδέες, όλες οι πολιτικές και θρησκευτικές απόψεις, στην Κεντρική Επιτροπή υπάρχουν καθολικοί αλλά με κομμουνιστικά αισθήματα, ορθόδοξοι μαρξιστές, δηλαδή σταλινικοί, ελεύθεροι στοχαστές, όπως ο καθηγητής μου και φιλόσοφος Αντόνιο Μπάνφι (Antonio Banfi) που ήταν κριτικός ορθολογιστής και όχι μαρξιστής, ταυτόχρονα υπήρχαν άλλοι με σημείο αναφοράς τον φιλόσοφο Μπενεντέτο Κρότσε (Benedetto Croce) και ήταν αληθινοί λάτρεις των θέσεων του.

Ο Τορτορέλα με την Ροσάνα Ροσάντα (1924 - 2020), συνιδρύτρια του *Μανιφέστο*.

Το κόμμα νέου τύπου

Το κόμμα νέου τύπου δεν είχε ως στόχο την προπαγάνδα υπέρ της κοινωνίας τού αύριο και την προπαγάνδα των δικών του ιδεών, αλλά ήταν ένα κόμμα που ήθελε να λύσει τα προβλήματα των ανθρώπων, ακόμη και τα μικρότερα. Το κόμμα νέου τύπου είχε για σύνθημα της πολιτικής του: «Μια κομματική οργάνωση για κάθε καρπαναριό» δηλαδή, στόχευε να γίνει μια εμβληματική οργάνωση και αυτό έκανε. Είχαμε χιλιάδες κομματικές οργανώσεις.

Όταν ήμουν γραμματέας της οργάνωσης του Μιλάνου, μόνον εκεί είχαμε 70 κομματικές οργανώσεις και εκατοντάδες άλλες στην επαρχία. Είχαμε πάνω από μια κομματική οργάνωση σε κάθε χωριό και περισσότερες οργανώσεις σε κάθε συνοικία της πόλης. Το ίδιο συνέβαινε και στις άλλες πόλεις της Ιταλίας.

Το κόμμα νέου τύπου ήταν ένα μαζικό κόμμα που είχε περισσότερα από δύο εκατομμύρια μέλη. Ακόμη και όταν είχαμε λίγα μέλη, δεν ήμασταν κάτω από 1,5 εκατομμύριο. Όταν ο Οκέτο πρότεινε την αλλαγή τού ονόματος και βρισκόμασταν σε δυσκολίες, είχαμε σχεδόν 1,3 εκατομμύρια μέλη.

Το PCI ήταν πάντα ένα μαζικό κόμμα, γιατί δεν ζητούσε από τις κομματικές οργανώσεις να κάνουν υπερθεωρητική δουλειά, αλλά τους ζητούσε να κάνουν ό,τι μπορεί να ενδιαφέρει τους πολίτες αυτού του συγκεκριμένου δρόμου, εκείνης της γειτονιάς, αυτής της κοινότητας. Λέγαμε ότι εάν σε ένα μέρος υπήρχε μια σπασμένη δημόσια βρύση, οι κομμουνιστές έπρεπε να είναι σε θέση να πουν πώς θα μπορούσε αυτό να διορθωθεί.

Παίρναμε πολλές πρωτοβουλίες αλληλεγγύης, ενάντια στην πείνα, για την προστασία των θυμάτων των σεισμών, εκείνων για τις πλημμύρες. Το νέο κόμμα ήταν μια συμπληρωματική δύναμη της κοινωνίας και προσπαθούσε να λύσει τα προβλήματά της.

Ποια ήταν η διαφορά στη σκέψη του Τολιάτι; Το δικό μας ήταν ένα μεταρρυθμιστικό κόμμα, ενώ το Σοσιαλιστικό Κόμμα ήταν ένα ρεφορμιστικό κόμμα. Το κόμμα τής μεταρρύθμισης ήταν αυτό που είχε ένα σχέδιο βαθιών μεταρρυθμίσεων για να αλλάξει τη δομή της κοινωνίας

και ταυτόχρονα την ικανότητα επέμβασης, ακόμη και για τα πιο μικρά προβλήματα των ανθρώπων.

Το νέο κόμμα ήταν ένα θεωρητικό (προγραμματικό) οικοδόμημα και ένα πρακτικό οικοδόμημα, με την έννοια μιας δύναμης που ήταν ικανή να ακολουθήσει και να βοηθήσει, όπως είπε ο Τολιάτι, όλες τις πτυχές της κοινωνίας.

Το PCI είχε δημιουργήσει πολλές παράπλευρες μαζικές οργανώσεις.

Σίγουρα. Πρώτα απ' όλα με το συνδικάτο. Λέγεται ότι ήταν ο ιμάντας μεταβίβασης, αλλά δεν ήταν αλήθεια, γιατί η CGIL είχε πάντα την αυτονομία της. Όταν η CGIL παρουσίασε το Σχέδιο Εργασίας στη δεκαετία του '50, το κόμμα το υποστήριξε. Αργότερα οι ηγέτες των συνδικάτων μπορούσαν, επίσης, να συμμετέχουν στα υψηλόβαθμα όργανα του κόμματος. Ορισμένα πράγματα που έκανε το κόμμα ενδιέφεραν το συνδικάτο και το αντίστροφο. Ως κόμμα, είχαμε δημιουργήσει έναν τεράστιο πολιτιστικό και ψυχαγωγικό σύλλογο, το ARCI, αλλά όχι για να κάνουμε κομματική δουλειά. Δημιουργήσαμε την Ένωση Περιβάλλοντος. Τους συνεταιρισμούς, στους οποίους συμμετείχαν εκατομμύρια εργαζόμενοι. Δημιουργήσαμε τον αθλητικό σύλλογο UISP. Έχουμε δημιουργήσει πολλές ενώσεις και συλλόγους, αυτές των γυναικών, το UDI. Δεν καταφέραμε να διατηρήσουμε το ενωτικό Μέτωπο Νεολαίας, στο οποίο συμμετείχα κατά τη διάρκεια της παράνομης πάλης, γιατί ο καθένας μπήκε στη νεολαία του κόμματός του. Στο PCI είχαμε τη νεολαία του, την FGCI. Είχαμε, επίσης, το Μέτωπο των Διανοουμένων.

Είχατε πολλές θέσεις ευθύνης στην «L'Unità» και ήσασταν υπεύθυνος για τον Πολιτισμό.

Όταν ήμουν διευθυντής τού συντακτικού γραφείου της *L'Unità* στο Μιλάνο, πουλούσαμε μόνο εκεί 150.000 φύλλα. Στη συνέχεια, για πέντε χρόνια ήμουν διευθυντής της *L'Unità* στη Ρώμη. Όταν οι σιδη-

ροδρομικές μεταφορές βελτιώθηκαν, κλείσαμε τα περιφερειακά γραφεία σύνταξης, γιατί δεν υπήρχε ανάγκη εκτύπωσης της εφημερίδας στις μεγάλες πόλεις, καθώς η διανομή γινόταν απευθείας από τη Ρώμη. Τότε έγινα επικεφαλής του Πολιτισμού στο κόμμα και ήμουν αυτός που έμεινε στη θέση αυτή το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

Τι βάρος είχε ο πολιτισμός στο κόμμα;

Αρχικά συχεόταν με την ιδεολογία. Το πολιτιστικό τμήμα ήταν ένα είδος ιδεολογικού τμήματος. Μετά το 8ο Συνέδριο του PCI, το οποίο ακολούθησε το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, η Κομματική Οργάνωση Πολιτισμού έγινε Τμήμα για τον Πολιτισμό, με την έννοια ότι ασχολήθηκε με την αναβάθμιση του πολιτιστικού επιπέδου ολόκληρης της χώρας, ολόκληρου του λαού.

Πρώτα απ' όλα, το πολιτιστικό τμήμα αγωνίστηκε για την ελευθερία της έκφρασης του πολιτισμού και ενάντια στη λογοκρισία, εκείνη στις ταινίες, στα θέατρα. Στη συνέχεια, έκανε τα πάντα για να βοηθήσει τον ελεύθερο διάλογο υποστηρίζοντας τον κινηματογράφο, το θέατρο, τις εκδόσεις και ο,τιδήποτε μπορούσε να βοηθήσει την πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας.

Εργαζόμασταν υπέρ της κουλτούρας των μαζών, χωρίς αυτό να σημαίνει κανόνες ή προσπάθεια ελέγχου. Η κουλτούρα για το PCI έπρεπε να είναι εντελώς ελεύθερη και να αφήνουμε να έρθει στην επιφάνεια αυτή που είχε την περισσότερη δύναμη για να αναδειχθεί.

Για παράδειγμα, εάν υπήρχε η αφηρημένη τέχνη, το πρόβλημα δεν ήταν να την πολεμήσουμε, αλλά να καταλάβουμε γιατί είχε δημιουργηθεί, ποια ήταν προσφορά της μέσω των διαφορετικών «γλωσσών». Ή να βρούμε τα στοιχεία της κρίσης που θα μπορούσαν να προβληθούν στην εικονιστική τέχνη. Υπήρχε ενδιαφέρον για την κατανόηση και όχι για την καταστολή. Το ενδιαφέρον για να βοηθήσουμε την έκφραση και να κατανοήσουμε τα ερεθίσματά της, να κατανοήσουμε την κοινωνία.

Ήρθαν, επίσης, τα χρόνια της γραμματείας του Μπερλινγκουέρ.

Ο Μπερλινγκουέρ εξελέγη γραμματέας όχι μόνο επειδή ήταν στενός μαθητής του Τολιάτι, αλλά γιατί ήταν ο πραγματικός συνεχιστής της πολιτικής εθνικής ενότητας του Τολιάτι, της ενότητας του λαού. Η πρότασή του για τον ιστορικό συμβιβασμό προκάλεσε μια τεράστια συναίνεση έξω από το κόμμα, αλλά ήταν λίγο πιο αδύναμη εντός του. Ο Λουίτζι Λόνγκο, ο απερχόμενος γραμματέας ήταν, για παράδειγμα, εντελώς αντίθετος.

Αλλά και εσείς, παρ' όλο που ήσασταν με τον Μπερλινγκουέρ, ήσασταν κριτικός.

Ήμουν πολύ κοντά στον Μπερλινγκουέρ και ακόμη περισσότερο στην τελευταία φάση της ζωής του. Σε εκείνο το στάδιο ίσως λίγο λιγότερο, γιατί ήμουν πολύ δεμένος με τον Λόνγκο. Ήμουν πάντως πιο μετριοπαθής από τον Λόνγκο στην κριτική τού ιστορικού συμβιβασμού.

Όταν έγινε το δημοψήφισμα για το διαζύγιο, ένα μικρό τμήμα των καθολικών θεώρησε λάθος να πάρει μέρος υπέρ του δημοψηφίσματος, αλλά μέσα στην Χριστιανική Δημοκρατία κέρδισε η πιο συντηρητική πλευρά. Ήταν αδύνατο να υπάρξει συμφωνία για το διαζύγιο με τους Χριστιανοδημοκράτες και το Βατικανό για να αποφευχθεί το δημοψήφισμα. Στο τέλος κερδίσαμε, αλλά ήταν μια σκληρή αντίθεση.

Εκείνη την εποχή ήμουν διευθυντής της *L' Unità* και με τον Μπερλινγκουέρ αποφασίσαμε να ξεκινήσουμε τη μάχη για να κερδίσουμε το δημοψήφισμα, προτού το κόμμα εκφράσει την επίσημη θέση του.

Αλλά όταν ξεκίνησε συζήτηση με τη Χριστιανική Δημοκρατία τού Άλντο Μόρο για το κυβερνητικό πρόγραμμα εθνικής αλληλεγγύης, βοήθησα όσο μπορούσα. Συζήτησα με τον Μόρο το πρόγραμμα πολιτισμού, το σχολικό πρόγραμμα, το πανεπιστημιακό πρόγραμμα κ.λπ. Ο Μπερλινγκουέρ ήταν πολύ αισιόδοξος γιατί νόμιζε ότι με τον Μόρο η Χριστιανική Δημοκρατία είχε αλλάξει. Η δολοφονία του Μόρο ήταν μια μεγάλη επιχείρηση της δεξιάς που πραγματοποιήθηκε με αριστερά χέρια.

Η Χριστιανική Δημοκρατία ήταν ένα πολυσύνθετο κόμμα, με μια λαϊκή πτέρυγα, με ένα συνδικάτο, αλλά ωστόσο το θεμελιώδες πράγμα για το κόμμα ήταν ότι εξέφραζε το μεγάλο βάρος του συντηρητισμού. Επίσης, του καθολικού συντηρητισμού.

Ο ιστορικός συμβιβασμός

Για τον Μπερλινγκουέρ, ο ιστορικός συμβιβασμός σήμαινε μια οργανική συμμαχία με τους καθολικούς και τη Χριστιανική Δημοκρατία, και μια ταξική συμμαχία, και το είπε ρητά υποστηρίζοντας τα εργαστήρια μεταξύ επιχειρηματιών για την επίλυση των ιστορικών προβλημάτων της χώρας. Όταν δολοφονήθηκε ο Μόρο, η Χριστιανική Δημοκρατία πήγε αμέσως προς τα δεξιά, εκλέγοντας έναν πολύ συντηρητικό γραμματέα. Ήταν η ώρα για την επιστροφή του Κοσίγκα (Francesco Cossiga), μία από τις χειρότερες επιλογές.

Ο Μπερλινγκουέρ καταλαβαίνει ότι οι καιροί έχουν αλλάξει. Όταν είπε ότι η κινητήρια δύναμη των χωρών που γεννήθηκαν από την Επανάσταση του Οκτώβρη εξαντλήθηκε, αυτό σήμαινε ότι είχε τελει-

ώσει ένας κόσμος ιδεών. Στην ουσία, προέβλεψε το τέλος της Σοβιετικής Ένωσης δέκα χρόνια μπροστά. Υπήρξε ο πόλεμος στο Αφγανιστάν, η Πολωνία, η ΕΣΣΔ που ήταν μια χώρα που δεν είχε καν το σιτάρι για να ταΐσει τους ανθρώπους της μετά από δεκαετίες σοσιαλισμού. Έβλεπε ότι αυτή η εμπειρία έχει τελειώσει.

Είχε δύο δρόμους μπροστά του. Το έναν που ακολούθησε μετά ο Οκέτο, λέγοντας ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα δεν μπορούσε να πάει στην κυβέρνηση παρά το ότι είχε 34% των ψήφων, παρ' όλο που καμιά κυβέρνηση δεν μπορούσε να οικοδομηθεί χωρίς τη συγκατάθεση των Κομμουνιστών, αλλά την ίδια στιγμή οι κομμουνιστές δεν έπρεπε να συμμετάσχουν στην κυβέρνηση. Οι ΗΠΑ, η Γερμανία, η Βρετανία και η Γαλλία είχαν απειλήσει την Ιταλία με κυρώσεις, εάν επέτρεπε τη συμμετοχή του PCI στην κυβέρνηση. Η νέα Ιερή Συμμαχία απαγόρευσε τη συμμετοχή του PCI στην κυβέρνηση.

Το πράγμα ήταν ξεκάθαρο. Ή έλεγε φθάνει με το Κομμουνιστικό Κόμμα γιατί δεν μπορούμε να πάμε στην κυβέρνηση, ή να ακολουθήσουμε έναν άλλο δρόμο, αυτόν της ρήξης, όπως έκανε με τη Σοβιετική Ένωση, για να καταστήσουμε σαφές ότι δεν είχαμε τίποτα κοινό με αυτόν τον τρόπο κατανόησης του κομμουνισμού.

Νέα θεμέλια

Ταυτόχρονα, άλλαξαν τα θεμελιώδη στοιχεία που είχε θέσει ο Τολιάτι, γιατί έπρεπε να βρούμε νέα θεμέλια για την προοδευτική δημοκρατία. Ο τελευταίος Μπερλινγκουέρ είναι αυτός της οικολογίας, της κριτικής εναντίον του καταναλωτισμού, που δημιούργησε κάποια δυσπιστία στο συνδικάτο το οποίο ανησυχούσε για τη διασφάλιση των επιπέδων της απασχόλησης.

Ήθελε, επίσης, ένα φεμινιστικό κόμμα. Κατάλαβε ότι οι γυναίκες δεν ήθελαν να μιμηθούν τους άνδρες, αλλά ήθελαν ισότητα και ότι οι φεμινίστριες υπογράμμισαν την αποτυχία των ανδροκρατικών κοινωνιών. Αγκάλιασε τον φεμινισμό της διαφοράς. Έφτασε ακόμη και στο σημείο να σκεφτεί να χωρίσει το κόμμα σε αυτό των ανδρών και σε εκείνο των γυναικών και να προτείνει τη δημιουργία κοινοβουλευτι-

κών ομάδων ανδρών και γυναικών, προκαλώντας την αμηχανία των βουλευτριών μας.

Ήθελε ένα πραγματικό ειρηνιστικό κίνημα και τον αφοπλισμό. Δεν ήθελε να διώξει τους Πέρσινγκ για να βάλει τους SS-20. Ήθελε να διώξει όλους τους πυραύλους. Έτυχε, με τη δικαιολογία μιας διάσκεψης για τα εκατό χρόνια από τον θάνατο του Μαρξ, να πάω στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας το 1983, για να εξηγήσω στο SED, το οποίο ήταν στην πράξη το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γερμανικής Λαϊκής Δημοκρατίας, ότι στο PCI είμαστε υπέρ της αποπυρηνικοποίησης της Ευρώπης και ότι όλοι θα έπρεπε να συνεργαστούμε για την απομάκρυνση όλων των πυραύλων. Ο σύντροφος από το Πολιτικό Γραφείο του SED, πρώην μαχητής του Ισπανικού Εμφυλίου και πολύ μεγάλης ηλικίας, μου έδωσε μια απίθανη απάντηση: «Αγαπυτέ σύντροφε, να ξέρετε πως τη χώρα μας και το κράτος μας το σέβονται πολύ περισσότερο από όταν βάλουμε τους πυραύλους». Κάθονταν πάνω σε μια άβυσσο και δεν τους ένοιαζε.

Το άλλο σημαντικό θέμα ήταν το ηθικό ζήτημα της πολιτικής. Τις προάλλες, συμμετείχα σε μια ημερίδα που διοργάνωσε ο Ντ' Αλέμα για να τον ακούσω να εκτροχιάζεται εναντίον του Μπερλινγκουέρ ότι με το ηθικό πρόβλημα άνοιξε τον δρόμο στον λαϊκισμό. Ο Μπερλινγκουέρ είχε προειδοποιήσει ακόμη και το PCI να κοιτάξει τον εαυτό του για να αποφύγει τον εκφυλισμό. Ο Μπερλινγκουέρ έθεσε το ζήτημα ότι τα κόμματα έπρεπε να επιστρέψουν στις αρχές και την ηθική υπόστασή τους. Ένα κόμμα χωρίς ηθική υπόσταση δεν υπάρχει πουθενά στον κόσμο. Δεν είναι ότι ο Τραμπ δεν έχει ηθική υπόσταση, αλλά αυτή που έχει είναι αντιδραστική. Είναι η ηθική της διαχείρισης της εξουσίας, η ηθική της κυριαρχίας, η ηθική της πυραμίδας. Η ηθική ήταν πολύ σημαντική για τον Μπερλινγκουέρ. Δεν ήταν τυχαίο ότι μόνο η φωτογραφία του Γκράμσι έμεινε στο δωμάτιό του.

Ο Μπερλινγκουέρ όμως, έφυγε.

Ο Μπερλινγκουέρ έφυγε δίνοντας έναν σκληρό αγώνα για την ηθική στην πολιτική. Ας δούμε τι έκανε στην FIAT το 1981. Όταν πήγε στην FIAT είπε ότι, εάν οι εργαζόμενοι αποφασίσουν να καταλάβουν

το εργοστάσιο για να προστατεύσουν τη δουλειά τους, είμαστε με τους εργαζόμενους. Ο καθένας θα πρέπει να κατανοήσει ότι το θέμα αυτό αφορούσε μια αρχή, παρ' όλο που υπήρχε μια σχολή σκέψης που υποστήριξε ότι οι κοινωνικές τάξεις ήταν έννοιες του παρελθόντος. Ορισμένοι πίστευαν ότι ο Μπερλινγκουέρ ήταν προσκολλημένος στο παρελθόν. Αλλά είναι εντελώς το αντίθετο. Προσπαθούσε να καλλιεργήσει μια νέα ταυτότητα. Γιατί στην πραγματικότητα το κόμμα του παρέμεινε στον σκληρό πυρήνα τού προγράμματος του 1956. Όταν ο Μπερλινγκουέρ έφυγε, ένα τμήμα του κόμματος είχε ως σύνθημά του πώς να τον ξεχάσει, γιατί ήθελαν να ακολουθήσουν μια άλλη πολιτική. Ήθελαν μια πολιτική που να οδηγεί στην κυβέρνηση, με κάθε κόστος. Η πρώτη ευκαιρία ήρθε με την Τιενανμέν.

Ο Νάτα (Alessandro Natta) είχε γίνει γραμματέας, θεωρώντας ότι ήταν προσωρινή η γραμματεία του, όπως αυτή του Λόνγκο, μετά τον θάνατο του Τολιάτι. Ήθελε νέους, όπως ήταν στην παράδοση του κόμματος. Κάλεσε τους νέους στη γραμματεία, χωρίς να απομακρύνει τους ηλικιωμένους σαν εμένα, τον Ναπολιτάνο, τον Ράικλιν (Alfredo Reichlin). Κάλεσε αυτούς τους νέους και έδωσε τη θέση τού γραμματέα στον Οκέτο. Την περίοδο του Μπερλινγκουέρ, συντονιστής της γραμματείας [του αντίστοιχου Πολιτικού Γραφείου] ήμουν εγώ και ο Πεκιόλι (Ugo Pecchioli).

Ο Νάτα, όπως και ο Αμέντολα (Giorgio Amendola), ήταν υπέρ των Σοβιετικών αλλά με τον δικό τους τρόπο. Φυσικά, δεν θα μπορούσαν ποτέ να ζήσουν σε εκείνο τον κόσμο. Προτιμούσαν να έχουν δύο αφεντικά, παρά ένα. Ο Νάτα έκανε μια σειρά ενεργειών, κυρίως λανθασμένων, προς τον σοβιετικό κόσμο. Στην ουσία, ο Νάτα ήταν ένας Τολιαπιάνος εκατό τοις εκατό. Βοήθησε, επίσης, το γεγονός ότι είχε έρθει ο Γκορμπατσόφ, κάνοντας να πιστεύουν πολλοί ότι η Σοβιετική Ένωση ήταν ικανή να μεταρρυθμιστεί.

Σταδιακά, ο στόχος της συμμετοχής στην κυβέρνηση είχε γίνει ένας άνευ όρων στόχος. Το σύνθημα ήταν ότι ένα κόμμα δεν μπορεί να συνεχίσει να ισχυρίζεται ότι είναι κυβερνητικό κόμμα, όπως λέγαμε πάντα, χωρίς να πάει ποτέ στην κυβέρνηση. Τότε έλεγαν ότι πρέπει να μπούμε άμεσα στην κυβέρνηση.

Όταν έγινε η επίθεση στην Τιενανμέν, τα νέα μέλη της γραμματείας συναντήθηκαν παράνομα, αλλά το ανακάλυψα αμέσως, γιατί ήταν και οι φίλοι μου. Ο Οκέτο, που σκεφτόταν με τον ίδιο τρόπο, βγήκε για να καταδικάσει τα γεγονότα.

Η κατάσταση με τον σοβιετικό κόσμο ήταν πολύ τεταμένη εκείνα τα χρόνια μετά την ομιλία του Μπερλινγκουέρ ότι δηλαδή τελείωσε η ώθηση της Οκτωβριανής Επανάστασης και ότι δεν ήθελε τα χρήματα από την κόκκινη βοήθεια, χρήματα που -μεταξύ άλλων- πήγαν στην φιλοσοβιετική τάση, η οποία έκανε εκστρατεία εναντίον του Μπερλινγκουέρ. Οι κομματικές οργανώσεις του PCI πλημμύρισαν με το υλικό τους, με τη βοήθεια του περιοδικού *Interstampa* και του εκδοτικού οίκου Aurora στο Μιλάνο. Ήταν ένα πολύ κακό και δυσάρεστο πράγμα. Αλλά, δυστυχώς, δεν ήταν μόνο αυτό.

Ο Μπερλινγκουέρ πίστευε ότι στη Βουλγαρία προσπάθησαν να τον σκοτώσουν. Σε αυτήν την τελευταία φάση, όταν ήμουν συντονιστής της γραμματείας και ο Μπερλινγκουέρ εργαζόταν σκληρά για να αναβιώσει και ανανεώσει το κόμμα, το σύνθημα αυτών των συντρόφων ήταν ότι ο Μπερλινγκουέρ ήταν σχεδόν τρελός. Οι πιο χυδαίοι έκαναν ακόμη χειρότερα σχόλια. Ο Μπερλινγκουέρ, όμως, παρέμενε αξιαγάπητος σε ολόκληρο το κόμμα και αντιμετωπιζόταν με μεγάλο σεβασμό από ολόκληρη την κοινωνία, γιατί η βάση μας, οι ψηφοφόροι και ο κόσμος κατάλαβαν ότι ήταν ένας σωστός, δίκαιος, ειλικρινής και καθαρός άνθρωπος· ένας από τους λίγους που ήταν αυτό που φαινόταν.

«Το ξεμπλοκάρισμα του πολιτικού συστήματος»

Όταν πέθανε, νόμιζαν ότι θα μπορούσαν να τον κάνουν να ξεχαστεί γιατί είχαν βάλει στόχο τη συμμετοχή στην κυβέρνηση. Όταν έφθασε η κατάρρευση του σοβιετικού κόσμου, αρχικά σκέφτηκαν να κερδίσουν χρόνο και μετά να αλλάξουν το όνομα. Το πρόβλημα δεν ήταν, ειλικρινά, η αλλαγή του ονόματος. Το πρόβλημα ήταν ο πολιτικός στόχος. Το σύνθημα που είχαν αυτοί οι σύντροφοι ήταν «το ξεμπλοκάρισμα του πολιτικού συστήματος». Αυτή ήταν η λέξη-κλειδί. Αλλά εκείνο

το πολιτικό σύστημα ήταν σάπιο. Ο Μπερλινγκουέρ το είχε πει δέκα χρόνια νωρίτερα.

Γι' αυτούς υπήρχε η ανάγκη να πάρουν, ας πούμε, από τους Αμερικανούς την έγκριση να κυβερνήσουν, γιατί δεν θα ήμασταν πλέον κομμουνιστές. Ταυτόχρονα, το Σοσιαλιστικό Κόμμα του Μπετίνο Κράζι κατέρρευσε και δεν μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι θα γινόμασταν σοσιαλιστές. Έτσι, έκαναν την επιλογή να μετονομαστεί το κόμμα σε Δημοκρατικό Κόμμα της Αριστεράς.

Με τον Ινγκράο, τον Παγιέτα (Giancarlo Pajetta), τον Μπανταλόνι (Nicola Badaloni), τον Λουπορίνι (Cesare Luporini), τον Γκαραβίνι (Sergio Garavini), τον Μάγκρι και την Καστελίνα, που είχαν επιστρέψει στο PCI, και πολλούς άλλους, δώσαμε μια μεγάλη και ωραία μάχη εναντίον της αλλαγής τού ονόματος και του χαρακτήρα του κόμματος.

Μίλπσα πολύ με τον Οκέτο, ο οποίος από νεαρός ήταν καλό παιδί και τον ήξερα πολύ καλά, γιατί ήταν γραμματέας τής κομμουνιστικής νεολαίας FGCI στο Μιλάνο, όταν ήμουν γραμματέας της οργάνωσης του PCI στο Μιλάνο, παρακαλώντας να μην μετατρέψει το Συνέδριο σε δημοψήφισμα.

Στην πραγματικότητα, έγινε ένα δημοψήφισμα μεταξύ εκείνων που έλεγαν όχι στην αλλαγή του ονόματος και είχαν ένα πολύ σωστό σύνθημα: «Επανάδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος», και εκείνων που υποστήριζαν «Θέλουμε κάτι νέο». Προφανώς, το νέο κέρδισε. Γιατί, πίσω από το νέο, ήταν η επιθυμία να πάνε στην κυβέρνηση.

Όταν ο Ναπολιτάνο έγινε Πρόεδρος της Δημοκρατίας, υπήρχε κάποιος που είπε ότι αποκτήσαμε τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, αλλά χάσαμε τον λαό μας.

Εγκαταλείψαμε τις ρίζες μας...

Το πρόβλημα δεν ήταν το όνομα, αλλά ότι εγκαταλείψαμε τις ρίζες μας. Η ηλιθιότητα να εγκαταλείψουμε τις ρίζες μας. Μόνο ένας τρελός ή κάποιος που θα ήθελε να αυτοκτονήσει, θα έκοβε τις ρίζες του με αυτόν τον τρόπο. Ήταν η εγκατάλειψη οποιασδήποτε κοινωνικής κριτικής, οποιασδήποτε κριτικής του καπιταλισμού και της παγκοσμιοποίησης που μας πλάκωσε και αυτοί δεν είχαν καταλάβει τίποτα. Το

ζήτημα του ονόματος ήταν ένα πρόσχημα, μια πρόφαση, για να αποφευχθεί η έκφραση μιας κοινωνικής κριτικής στον καπιταλισμό. Αυτό δεν σημαίνει ότι κάνοντας κριτική στον καπιταλισμό, δεν ενεργείς μέσα σε αυτό το σύστημα για να βελτιώσεις τις συνθήκες διαβίωσης των εργαζομένων. Από την πλευρά μας, δεν υπήρξε καμιά σεχταριστική πολιτική. Αλλά δεν μπορείς ποτέ να σταματήσεις να στέκεσαι δίπλα στους εργαζόμενους, εάν θέλεις να παραμείνεις δύναμη της Αριστεράς.

Διαφορετικά, την κριτική την αναλαμβάνει η δεξιά, ο κόσμος πηγαίνει προς τα δεξιά, πηγαίνει στον λαϊκισμό, πηγαίνει στον φασισμό, όπως συνέβη σε ολόκληρο τον δυτικό κόσμο και όχι μόνο στην Ιταλία. Γιατί έχουμε τον Τραμπ; Είδαμε τον όχλο του, αυτόν τον αντιδραστικό όχλο πληβείων. Στην Ιταλία, αλλά και αλλού, η Αριστερά επέλεξε ή δεν είχε καταλάβει ότι αυτός ήταν ο λαός της και όχι ο λαός των άλλων.

Η κριτική μας έχει αποδειχθεί σωστή. Όταν ξεκίνησε η παγκοσμιοποίηση, εκείνοι που εξεγέρθηκαν πρώτοι ήταν οι εργαζόμενοι του Σιάτλ. Στη τάση που εκπροσωπούσα, το καταλάβαμε αμέσως. Μετά, αναγκάστηκε να αποχωρήσει από το κόμμα, χωρίς να ενοχλήσω κανέναν, ενώ και άλλοι ήθελαν να αποχωρήσουν από την ηγεσία του κόμματος.

Ναι, γιατί ήσασταν αντίθετος στη συμμετοχή της Ιταλίας στους βομβαρδισμούς στην πρώην Γιουγκοσλαβία.

Ο Μπερτινότι (Fausto Bertinotti) έκανε το στρατηγικό λάθος της αποχώρησης από την κυβέρνηση. Η κυβέρνηση του Πρόντι και του Βελτρόνι έπεσε και ήταν απαραίτητο να πάμε σε εκλογές ή να σχηματιστεί μια νέα κυβέρνηση στη βουλή. Ο Ντ'Αλέμα συμφώνησε να κυβερνήσει με τον Κοσίγκα, που ήταν ό,τι χειρότερο υπήρχε: τον γνωρίζαμε εδώ και πολλά χρόνια. Η μισή Κομμουνιστική Επανάσταση είχε αποχωρήσει από την κυβέρνηση και το άλλο μισό, με τον Κοσούτα (Armando Cossuta), παρέμεινε στην κυβέρνηση με το όνομα Ιταλοί Κομμουνιστές.

Ο Τολιάτι και ο Αμέντολα στο 10^ο συνέδριο του PCI στη Ρώμη, 4 Δεκεμβρίου 1962. Φωτό: Antonio Sansone.

Ο Κοσίγκα είχε κάνει δικό του κόμμα, το οποίο κατάφερε να διασφαλίσει την πλειοψηφία στον Ντ'Αλέμα. Ο Κοσίγκα ήταν πάντα εναντίον μας. Όταν έγινε η απαγωγή του Μόρο, υποκριτικά δούλεψε πολύ με μερικούς από τους συντρόφους μας για να μας ενημερώνει, τους πήρε στο υπουργείο Εσωτερικών, αλλά εντωμεταξύ είχε δημιουργήσει μια Επιτροπή Κρίσης, τα μέλη της οποίας ανήκαν στην παρακρατική μασονική στοά του P2, είχε για σύμβουλό του έναν Αμερικανό που του είχε στείλει ο Κίσινγκερ, ο οποίος του είπε: «Τι σας ενδιαφέρει αν σκοτώσουν τον Μόρο; Έτσι κι αλλιώς δεν φταίμε εμείς».

Προσωπικά, δεν ήξερα ότι ήδη είχαν συμφωνήσει για τον πόλεμο στην πρώην Γιουγκοσλαβία, εάν σχηματιζόταν η κυβέρνηση Ντ'Αλέμα. Γνωρίζοντας, όμως, τι ήταν ο Κοσίγκα, είπα στην Κεντρική Επιτροπή και στον Ντ'Αλέμα ότι ήταν λάθος να ηγηθεί της κυβέρνησης με τον Κοσίγκα. Δήλωσα στην Κεντρική Επιτροπή ότι δεν θα ψηφίσω υπέρ τού σχηματισμού κυβέρνησης με τον Κοσίγκα, αλλά και ότι για

να μην διασπάσω δημόσια το κόμμα, θα ψήφιζα υπέρ της κυβέρνησης στη βουλή. Η τάση που ανήκα, είχε ψηφίσει κατά του σχηματισμού της κυβέρνησης Ντ'Αλέμα στην Κεντρική Επιτροπή. Είχαμε απόλυτα δικιο.

Γιατί; Διότι στη Γαλλία είχαν αποφασίσει ότι, εάν οι διαπραγματεύσεις για την πρώην Γιουγκοσλαβία έληγαν χωρίς συμφωνία, θα έκαναν στρατιωτική επέμβαση. Ίσως το είχαν πει στον Πρόντι, αλλά δεν είμαι σίγουρος.

...κι έτσι βομβαρδίστηκε το Βελιγράδι!

Ο Ντ'Αλέμα συμφώνησε να σχηματίσει την κυβέρνηση με τις ψήφους του καταστροφικού Κοσίγκα και συμφώνησε να συμμετάσχει στον πόλεμο, λέγοντας ότι ήταν κάτι που θα τελείωνε σε τέσσερις ημέρες, μετά από μερικούς βομβαρδισμούς. Στο τέλος, δημιούργησαν αυτό το κρατίδιο στο Κοσσυφοπέδιο, του οποίου όλοι οι ηγέτες κατηγορούνται τώρα από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για εγκλήματα πολέμου, για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Τελικά, υπήρξε μια κυβέρνηση υπό την ηγεσία ενός πρώην κομμουνιστή. Μα, τι έκανε όμως αυτή η κυβέρνηση; Έκανε πόλεμο! Βομβάρδισε το Βελιγράδι! Όταν ήμουν νέος, θυμόμουν ότι το Βελιγράδι είχε βομβαρδιστεί από τους Ναζί, γιατί ήταν μία από τις πόλεις που είχαν αντισταθεί. Η ιδέα των βομβαρδισμών μου προκάλεσε βαθιά απδία. Ακόμη χειρότερα γιατί στο σύνταγμα, που βοηθήσαμε για να το γράψουμε με το αίμα των θυμάτων του φασιστικού πολέμου, είχαμε βάλει ένα άρθρο που έλεγε κατηγορηματικά: «Η Ιταλία αποστρέφεται τον πόλεμο». Εμείς πήγαμε να βομβαρδίσουμε τους γείτονές μας.

Ζήτησα από την τάση μας, που ήμασταν στη μειοψηφία, να αποχωρήσουμε από την ηγεσία του κόμματος. Φυσικά παρέμεινα στην τάση μου, αλλά αποφάσισα να αποχωρήσω από την ηγεσία του κόμματος, γιατί δεν ένιωθα να συμμετέχω στην ηγεσία ενός κόμματος που διεξάγει έναν πόλεμο.

Θυμάμαι ότι είχαμε οργανώσει μια εθνική διαδήλωση κατά του ρατσισμού και την μετέτρεψαν σε διαδήλωση υπέρ του πολέμου στη Γιουγκοσλαβία, υπέρ του Κοσσυφοπεδίου κ.λπ. Ένα πολύ κακό και

άσχημο πράγμα. Αποσύρθηκα και πήγα να βοηθήσω το περιοδικό *Critica Marxista*, το παλιό θεωρητικό περιοδικό του PCI, γιατί ο Οκέτο και οι άνθρωποί του έκλεισαν τα πάντα με τη διάλυση του PCI. Δημιουργήσαμε, επίσης, τον Σύλλογο για την Ανανέωση της Αριστεράς (ARS).

Όψιμοι κομμουνιστές, όπως ο Κοσούτα και ο τότε υπουργός Δικαιοσύνης Ντιλιμπέρτο (Oliviero Diliberto), εξέφραζαν την αλληλεγγύη τους στον Μιλόσεβιτς (Slobodan Milošević), επισκέπτονταν συχνά το Βελιγράδι, αλλά συμμετείχαν άνετα στην κυβέρνηση που βομβάρδιζε τη Σερβία.

Πρέπει να ξέρετε ότι πολλοί άνθρωποι δεν γνωρίζουν καλά τα πράγματα. Ο Κοσούτα ήταν στη δεξιά πτέρυγα του PCI, ήταν ένας μετριόπαθής που συμμετείχε στην τάση του Ναπολιτάνο. Ήταν αυτός που είχε επιμείνει έως το τέλος στο εσωτερικό της τάσης αυτής υποστηρίζοντας τον Ναπολιτάνο να γίνει γραμματέας του PCI, μετά τον θάνατο του Μπερλιγκουέρ. Στη συνάντηση της ηγεσίας των «miglioristi», της δεξιάς πτέρυγας του PCI, στο γραφείο του Μπουφαλίνι (Paolo Bufalini), υπέρ της υποψηφιότητας του Ναπολιτάνο συμμετείχε και ο Κοσούτα.

Ο Κοσούτα ήταν πάντα εναντίον του Μπερλιγκουέρ με θέσεις από τα δεξιά. Τη στιγμή που όλα τα ηγετικά στελέχη της δεξιάς τάσης υποστήριξαν ότι η πρόταση να αναλάβει τη θέση του γραμματέα ο Ναπολιτάνο δεν πρόκειται να περάσει, και ότι θα ήταν καλύτερα να ψηφίσουν υπέρ του Νάτα, ο Κοσούτα επέμενε μέχρι τέλους υπέρ του Ναπολιτάνο. Ο Κοσούτα ήταν ένας άνθρωπος που ανήκε οργανικά στα δεξιά τάση του κόμματος. Μπορείτε να το διαβάσετε στα απομνημονεύματα του Εμανουέλε Μακαλούζο (Emanuele Macaluso), ο οποίος είναι ένας πολύ ειλικρινής άνθρωπος και ανήκε στη δεξιά τάση.

Μετά, ο Κοσούτα έκανε ένα φιλοσοβιετικό κόμμα. Δεν θέλω να μιλήσω γι' αυτό το φρικτό πράγμα. Εν ολίγοις, όταν αποφάσισαν να κάνουν αυτήν την κυβέρνηση με ηγέτη τους τον Ντ'Αλέμα, δεν ήξερα γι' αυτήν την ίντριγκα υπέρ του πολέμου. Αλλά ήξερα ότι ο Κόσιγκα ήθε-

λε να μας κάνει κακό. Λυπάμαι που όλοι αυτοί οι φίλοι και σύντροφοι επέλεξαν να πάνε στην άλλη πλευρά και να εκπροσωπήσουν τον αστικό κόσμο με τον χειρότερο τρόπο, βομβαρδίζοντας μια άλλη χώρα με τις σημαίες του ΝΑΤΟ. Ο Μπερλινγκουέρ είπε, επίσης, ότι προτιμά να είναι σ' αυτή την πλευρά, ήθελε την αξιοπρέπεια και την αυτονομία μας κι όχι να βομβαρδίζουμε τον κόσμο.

Ο Ντ' Αλέμα διοργάνωσε μία συζήτηση στις 21 Δεκεμβρίου 2020 για τα εκατό χρόνια από την ίδρυση του PCI, καλώντας εμένα, τον Μακαλούζο και την Καστελίνα, που είμαστε οι μεγάλοι επιζώντες της παλιάς κομματικής ηγεσίας. Εκεί ο Ντ' Αλέμα, ούτε λίγο ούτε πολύ, υποστήριξε ανήκουστα πράγματα, λέγοντας ότι ο Μπερλινγκουέρ άνοιξε τον δρόμο στον λαϊκισμό! Του απάντησα ότι όταν μπουν οι κλέφτες στο σπίτι σου, αντί να κατηγορείς τους κλέφτες, κατηγορείς αυτόν που σου είπε να βάλεις κλειδαριά. Ο Μπερλινγκουέρ μάς είπε να βάλουμε κλειδαριά, να σώσουμε το κόμμα και τα άλλα κόμματα, την εκπροσώπηση και την πολιτική συμμετοχή των εργαζομένων, να μην τα καταστρέψουμε και να μην τα μετατρέψουμε σε διαχειριστές των ισχυρών οικονομικών συμφερόντων, γιατί, αν τα καταστρέψουμε, θα καταστραφούμε. Αυτό που είπε, έγινε. Ο Μπερλινγκουέρ δεν είχε καμία σχέση με τον λαϊκισμό. Ίσως ενοχλεί που παραμένει ένας δημοφιλής ηγέτης. Ακόμη και σήμερα, παραμένει ένας από τους πιο σεβαστούς ανθρώπους στην ιστορία της χώρας μας, και όχι μόνο στη μνήμη των συντρόφων του, που τον εκτίμησαν για την ανθρωπινή, πολιτική και ηθική του διάσταση. Στη Ρώμη υπήρχαν εκατομμύρια άνθρωποι για να αποχαιρετήσουν τον Ενρίκο που ήταν πάντοτε δίπλα τους και έκανε τα πάντα για να τους υπερασπιστεί με θάρρος, ειλικρίνεια και τιμιότητα.

Αφίσα εκδήλωσης για το γυναικείο κίνημα, 18-27.7.1980

100 χρόνια από την ίδρυση του **Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος**

Οι συνέπειες της «στροφής» τού Ακίλε Οκέτο και το μάθημα του Λούτσιο Μάγκρι στην Αριστερά

της Λουτσιάνα Καστελίνα*

ΤΑΞΙΔΕΥΩ ΠΟΛΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ και τυχαίνει να με ρωτούν επανειλημμένως: «μα, γιατί διαλύθηκε το PCI;». Είναι ένα ερώτημα που δεν προέρχεται μόνο από τη λεγόμενη ριζοσπαστική Αριστερά, αλλά και από τους Σοσιαδημοκράτες, σε πολλούς από τους οποίους εξακολουθεί να φαίνεται μια τρέλα. Δεν ξέρω αν στα τριάντα χρόνια από τη διάλυση του PCI, ο Ακίλε Οκέτο αναρωπιέται γι' αυτήν την καταστροφική απόφαση της οποίας ήταν ο κύριος υποστηρικτής. Θα ήταν μια αυτοκριτική σκέψη που εξακολουθεί να είναι απαραίτητη, ίσως άκρως απαραίτητη μπροστά στην κάκιστη κατάσταση της σημερινής ιταλικής Αριστεράς.

Όχι γιατί θα ήταν σωστό να διατηρήσουμε αυτό το κόμμα όπως ήταν στα τέλη της δεκαετίας του '80. Θα έπρεπε να το αλλάξουμε βαθιά – και φανταστείτε ότι μία σαν εμένα, που με διέγραψαν το '69 από το PCI εξαιτίας της υπόθεσης του *Μανιφέστο*, θα μπορούσε να σκεφτεί το αν-

τίθετο. Το θέμα είναι άλλο: Η αλλαγή του ονόματος του κόμματος (το οποίο ισοδυναμούσε με τη διάλυσή του, γιατί κάτι τέτοιο σήμαινε απονομιμοποίηση του παρελθόντος του) προκάλεσε ένα πολύ σκληρό πλήγμα σε εκατοντάδες χιλιάδες συντρόφους, σε ένα σώμα σίγουρα τραυματισμένο από τις κακές επιλογές που έγιναν τα τελευταία χρόνια και αναμφίβολα από το πολύ θλιβερό αποτέλεσμα της σοβιετικής εμπειρίας. Σε ένα PCI που ήταν ακόμα ζωντανό και μαχητικό. Πρέπει να σκεφτούμε καλά το γεγονός ότι μεταξύ του πρώτου Συνεδρίου, εκείνου του 1989 στην Μπολόνια που παρουσιάστηκε η πρόταση, και του δεύτερου Συνεδρίου στο Ρίμινι, τον Ιανουάριο του 1991, το οποίο την επικύρωσε, περίπου 400.000 σύντροφοι εγκατέλειψαν κάθε μορφή πολιτικής δραστηριότητας. Όχι μόνο δεν εντάχθηκαν στο νεογέννητο κόμμα, το Δημοκρατικό Κόμμα της Αριστεράς (PDS), αλλά ούτε και στην Κομμουνιστική Επανάδρυση (PCR). Πήγαν πολύ απλά σπίτι τους, απογοητευμένοι, πικραμένοι, σαν κάποιιοι που τους έσπασαν τη σπονδυλική στήλη. Γιατί γνώριζαν ότι η εξαιρετική είδηση της πτώσης του Τείχους του Βερολίνου, τα προβλήματα του σοβιετικού συστήματος, δεν συνεπάγονταν καθόλου την αυτοκτονία του PCI, που είχε πάντα αποστασιοποιηθεί από αυτό το μοντέλο και το είχε καταδικάσει ρητά, αν και με καθυστέρηση.

Γ' αυτό ακόμη και τώρα, αν με ρωτήσετε γιατί εξακολουθώ να αποκαλώ τον εαυτό μου κομμουνίστρια, το πρώτο πράγμα που απαντώ είναι ότι είμαι πάνω από όλα εξαιτίας της ιστορίας των Ιταλών κομμουνιστών, ορθόδοξων και μη, για την οποία είμαι ακόμα περήφανη.

Η διάλυση αποφασίστηκε βιαστικά από την πλειοψηφία της ηγετικής ομάδας του PCI αμέσως μετά την πτώση του Τείχους, που την χρησιμοποίησαν ως πρόσχημα. Εμείς, του Κόμματος της Προλεταριακής Ενότητας για τον Κομμουνισμό (PDUP), που επίσης δώσαμε ζωή στο *Μανιφέστο* και γι' αυτόν τον λόγο διαγραφήκαμε από το κόμμα είκοσι χρόνια πριν, αγωνιστήκαμε στην πρώτη γραμμή εναντίον της διάλυσης. Υπογράψαμε ο Μάγκρι και εγώ [που συμμετείχαμε στη Διεύθυνση (Πολιτικό Γραφείο) του κόμματος], μαζί με τους Ινγκράο, Νάτα, Τορτορέλα, Κιαράντε, Τζούφα και Άντζιους, την «Πρόταση 2» που αντιτάχθηκε στην πρόταση της πλειοψηφίας.

Συνέδριο του *Μανιφέστο* το 1974. Από αριστερά: Ελισέο Μιλάνι, Ροσάνα Ροσάνα, Λουτσιάνα Καστελίνα, Λούτσιο Μάγκρι. © il manifesto

Στο PCI επιστρέψαμε το 1984, μετά από πρόσκληση του Ενρίκο Μπερλινγκουέρ που -όπως πολλοί δεν γνωρίζουν- είχε έρθει στο Μιλάνο στο Εθνικό Συνέδριο του PDUP, το οποίο πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του ίδιου έτους, συνοδευόμενος από τον Τονίνο Τατό για να καθίσουν στην πρώτη σειρά και να ακούσουν την εισήγηση του Λούτσιο Μάγκρι. Υπήρχε ήδη μια προσέγγιση μεταξύ του PCI και του PDUP, καθώς, το 1980, ο γραμματέας του PCI είχε κάνει μια κρίσιμη αυτοκριτική στροφή σε σχέση με τον ιστορικό συμβιβασμό και άλλα σημαντικά ζητήματα. Το έκανε με μια εισήγηση στην συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής του PCI, που πραγματοποιήθηκε στο Σαλέρνο (εξαιτίας του σεισμού στην Ιρπίνια), για να θυμίσει αυτό που έκανε ο Τολιάτι το '43 στην ίδια πόλη· για τον λόγο αυτό ονομάστηκε «η δεύτερη στροφή του Σαλέρνο».

Μόλις ο Μάγκρι τελείωσε την εισήγησή του, ο Μπερλινγκουέρ τον πλησίασε και του είπε: «Γιατί δεν επιστρέφετε, τώρα που τα ζητήματα που μας είχαν χωρίσει ξεπεράστηκαν;» Και εμείς, αφού το συζητήσαμε με όλους τους συντρόφους σε ένα Έκτακτο Συνέδριο, το δεχτήκαμε και επιστρέψαμε στο PCI. Η πλειοψηφία των μελών μας, πρώην νέοι της γενιάς του '68, μπήκαν για πρώτη φορά στο PCI. Ήμασταν ένα μικρό κόμμα, αλλά με μερικές χιλιάδες καλά προετοιμασμένα στελέχη.

Φαντάζομαι ότι ο Μπερλινγκουέρ τα χρειαζόταν, σε μια εποχή που η σύγκρουση στην ίδια την ηγεσία του κόμματος είχε γίνει ιδιαίτερα έντονη, ειδικά σε ό,τι αφορούσε τη σχέση με τον Κράξι. Δυστυχώς, δεν τα χρησιμοποίησε, γιατί ο Μπερλινγκουέρ, όπως γνωρίζουμε, πέθανε λίγο αργότερα.

Η αρχή της διάλυσης

Μεταξύ των θεμάτων στα οποία είχαμε διαφωνήσει το 1969 ήταν η σχέση με το ΚΚΣΕ. Το PCI, είναι αλήθεια, είχε καταγγείλει την είσοδο των σοβιετικών τανκς στην Πράγα, αλλά περιορίστηκε να το αποκαλέσει «λάθος», όταν πιστεύαμε ότι ήταν μια πολύ πιο σοβαρή πράξη: η απόδειξη ότι η ΕΣΣΔ δεν μπορούσε πλέον να μεταρρυθμιστεί και ότι ήταν απαραίτητο να το πούμε. Ο Μπερλινγκουέρ το διατύπωσε με μια πολύ διαυγή φράση 10 χρόνια αργότερα, όταν -τη δεκαετία του '80- έσπασε επισήμως τις σχέσεις με τη Μόσχα: «Η Επανάσταση του Οκτώβρη έχει εξαντλήσει την κινητήρια δύναμή της». Μια σημαντική πρόταση, αν σκεφτούμε πάνω από όλα ότι αρκετοί ηγέτες των επόμενων μετεμψυχώσεων του PCI, όταν αναφέρονται στο γεγονός, αρνούνται την εγκυρότητά του. Και όμως, μετρά ο χρόνος. Αυτό έγινε δέκα χρόνια αργότερα από όταν θέσαμε το πρόβλημα με ένα δραματικό άρθρο του Λούτσιο Μάγκρι σε ένα από τα πρώτα τεύχη του περιοδικού *Μανιφέστο* με τίτλο «Η Πράγα είναι μόνη». Ήμασταν σε μια άλλη ιστορική εποχή και η ρήξη απέκτησε αναπόφευκτα ένα άλλο νόημα. Το 1969, στην πραγματικότητα υπήρξε μια μεγάλη μετατόπιση προς τα Αριστερά σε όλο τον κόσμο: οι εργατικοί και φοιτητικοί αγώνες στη Δύση, η είσοδος του ανεξάρτητου τρίτου κόσμου στην πολιτική σκηνή. Η ισορροπία δυνάμεων άλλαξε και η κριτική στην ΕΣΣΔ σήμαινε ότι η απαίτηση για έναν άλλο σοσιαλισμό ήταν πραγματική. Το 1980, όταν το PCI αποφάσισε τελικά τη ρήξη, ήμασταν, αντίθετα, μπροστά σε πλήρη αντιδραστική παλίρροια με την Θάτσερ και τον Ρέιγκαν. Σε αυτό το πλαίσιο, η απαραίτητη ρήξη τελείωσε θανάσιμα, πολύ πέρα από τις προθέσεις εκείνου που την είχε κάνει, αποκτώντας διαφορετικό νόημα: ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να γίνει. Στην πραγ-

ματικότητα, σταδιακά, αυτή μετατράπηκε στην πάγια θέση που υιοθέτησαν τα άσχημα υποκατάστατα που δημιουργήθηκαν μετά το PCI.

Αφίσα του PCI το 1957. «Μην τρώτε αυτή τη σούπα. Ψηφίστε Κομμουνιστικό Κόμμα».

Το τέλος του PCI

Ανέφερα το τέλος του PCI, όχι μόνο επειδή ανάμεσα στις πολλές εορταστικές και επετειακές εκδηλώσεις, κανείς δεν φαίνεται να θέλει να θυμηθεί αυτήν την ημερομηνία, αλλά και γιατί ο προβληματισμός του Λούτσιο Μάγκρι γι' αυτό το ατυχές γεγονός, με βοηθά να γράψω για τις σκέψεις του, όπως με παρότρυνε να κάνω ο Τζιανφράνκο Νάπι. Ήταν ο Μάγκρι που ανέλαβε το καθήκον από τους υποστηρικτές της «Πρότασης 2» (που μετά το πρώτο συνέδριο ενοποιήθηκε με την «Πρόταση 3» του Κοσούτα) να κάνει την εισαγωγική ομιλία στην τελευταία συνεδρίαση της τάσης μας, πριν από το Συνέδριο του Ρίμινι που αποφάσισε τη διάλυση του PCI. Πραγματοποιήθηκε με μεγάλη συμμετοχή, από τις 28 έως τις 30 Σεπτεμβρίου του 1990 στο Άρκο του Τρέντο. Μια τάση που αντιπροσώπευε το 31% των μελών του PCI που την είχαν ψηφίσει στις προσυνεδριακές συνελεύσεις.

Το 31% του κόμματος δεν ήταν μικρό, γιατί στην πραγματικότητα υπήρχαν πολλοί σύντροφοι που αντιδρούσαν αλλά απογοητευμένοι είχαν πάει σπίτι τους και δεν συμμετείχαν στις προσυνεδριακές διαδικασίες. Τότε, για όσους θυμούνται πώς ήταν το κόμμα, είναι εύκολο να καταλάβουμε γιατί πολλοί αποδέχτηκαν την απόφαση της πλειοψηφίας. Θυμάμαι ακόμα τη συζήτηση για το Συνέδριο σε μια κομματική οργάνωση της Φεράρα όπου μια ηλικιωμένη συντρόφισσα για να δικαιολογήσει την ψήφο της είπε: «Εάν το κόμμα μάς ζητήσει και αυτή τη θυσία, την αλλαγή ονόματος, θα το κάνουμε».

Αναφέρομαι στην εισήγηση του Μάγκρι σε εκείνη τη συνάντηση στο Άρκο γιατί, ακόμη και σε εκείνο το σημείο της σκληρής σύγκρουσης, από την αρχή εμφανίζεται η ανησυχία για να μην διασπαστεί η Αριστερά, δηλώνοντας ότι ο σκοπός της συνάντησης της τάσης δεν ήταν να «συγκεντρώσει δυνάμεις για τη διάσπαση» αλλά για «να προσδιορίσουμε αυτό που ο Γκράμισι ονόμασε την *σιωπηρή αλήθεια* ακόμη και για τις θέσεις που βρίσκονται σε αντίθεση» και γι' αυτό «να συμβάλλουμε με νέες ιδέες στην οικοδόμηση των αιτιών και των κανόνων πάνω στα οποία θα μπορέσουν να βρεθούν διαφορετικές τάσεις μαζί και με χρήσιμο τρόπο». Παρά τη ρήξη, που οδήγησε στη διαγραφή της ομάδας του *Μανιφέστο*, στην πραγματικότητα μία από τις

διαρκείς ανησυχίες του Λούτσιο ήταν πάντα να ανοίξει τον δρόμο για μια μελλοντική επανένωση του ιστορικού κομμουνιστικού σώματος, επαναλαμβάνοντας ότι θεωρούσε το PDUP «προσωρινό» κόμμα, του οποίου ο πιο φιλόδοξος στόχος ήταν να δημιουργηθούν οι συνθήκες για τη διάλυσή του. (Μια φράση που προκαλούσε πάντα τον σαρκασμό των άλλων ομάδων της νέας Αριστεράς). Δεν είναι τυχαίο ότι το σύνθημα του PDUP – ακριβώς για να μην παραδοθεί στους εξτρεμισμούς που ήταν στη μόδα στη νέα αριστερά, διευκολύνθηκε από το μικρό μέγεθος των οργανώσεών μας που δεν μας φόρτωναν με μεγάλες ευθύνες, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στο PCI – ήταν ένα απόσπασμα από την Αγία Τερέζα του Λιζιέ²: «εμείς δεν μετράμε τίποτα, αλλά πρέπει να ενεργούμε σαν να εξαρτώνται όλα από εμάς».

Ο Μπερλινγκουέρ στο μεγάλο εργοστάσιο της FIAT στο Τορίνο το 1980

Αυτή η εισήγηση στο Άρκο του Τρέντο είναι, επίσης, σημαντική για άλλους λόγους. Πρώτα απ' όλα, για τη διαυγή απόδειξη ότι οι δυσκολίες που αντιμετώπισε το κόμμα τα τελευταία χρόνια δεν αποτέλεσαν καθόλου λογική συνέπεια μιας απόφασης για το παρελθόν του, που θα μας ανάγκαζε να αλλάξουμε το όνομα λόγω της αδυναμίας να διατηρήσουμε μια κομμουνιστική δύναμη ζωντανή, αλλά μάλλον το αποτέλεσμα της προοδευτικής ευθυγράμμισης με τις επιταγές του συστή-

ματος, της αποδυνάμωσης του παραδοσιακού ρόλου της αντιπολίτευσης, της προοδευτικής πολιτιστικής υποταγής στη νέο-συντηρητική επίθεση που είχε εξαπολυθεί τις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα.

Η υπεράσπιση του «κομμουνιστικού»

Αποδεικνύοντας τη διαρκή αξία του όρου «κομμουνιστικό», ο Μάγκρι, σε αυτήν τη δραματική σύγκρουση για το μέλλον του PCI, στην πραγματικότητα υιοθέτησε μια γραμμή σκέψης που είχε ξεκινήσει ως συζήτηση στο εσωτερικό του PCI από τις αρχές της δεκαετίας του '60 και που με την ευκαιρία του 11ου Συνεδρίου, το 1966, ονομάστηκε «ινγκραϊσμός». Γιατί ήταν ο ίδιος ο Πιέτρο Ινγκράο εκείνος που είχε την ευκαιρία να διατυπώσει την πρώτη ρητή διαφωνία μέσα στην ηγετική ομάδα του κόμματος, η οποία έφερε στην επιφάνεια τη διαφορετική ανάγνωση της ιταλικής κοινωνίας την εποχή εκείνη και, επομένως, τις διαφορετικές πολιτικές στρατηγικές που προέρχονταν απ' αυτήν. Εάν, για να το θέσω πολύ σχηματικά, η ιταλική κοινωνία ήταν ακόμη καθυστερημένη και αγωνιζόταν, επομένως, να εκσυγχρονιστεί ή εάν, αντίθετα, παραμένοντας σημαδεμένη από τα τμήματά της που ήταν υπανάπτυκτα και συνυφασμένα με αυτήν, δεν παρουσίαζε όλες τις αντιφάσεις του προηγμένου καπιταλισμού. Και ότι, επομένως, η πρόοδος, σε αυτόν τον ορίζοντα, παραμένοντας σε απόσταση από τον θετικό εκπολιτισμό και τη σταδιακή ισότητα, άνοιγε τον δρόμο για μια νέα βαρβαρότητα. Εν συντομία, για πρώτη φορά η νεωτερικότητα και η πρόοδος δεν παρουσιάστηκαν σαν ένα θετικό γεγονός, αλλά ότι θα άνοιγαν τον δρόμο της παρακμής και της κοινωνίας της κάστας.

Σε αυτό το σημείο αναδεικνύεται η ανάγκη καταπολέμησης των διαδικασιών ευθυγράμμισης με το κατεστημένο και η έκφραση ενός ακόμη πιο συνεκτικού και συνεπούς ανταγωνιστικού σχεδίου. Το οποίο, αντί να την αρνείται, προτείνει εκ νέου την εγκυρότητα της πιο ώριμης μαρξιστικής ανάλυσης, που εν μέρει καλύπτεται από την περιορισμένη και οικονομιστική ανάγνωση του εργατικού κινήματος: την εμφάνιση νέων αναγκών, τροφοδοτούμενη από τον ίδιο τον καπιταλιστικό εκσυγχρονισμό, εκείνων που θα παρέχουν, λίγα χρόνια αργότερα, τη βάση και το υλικό της εξέγερσης των μαθητών και των εργαζομένων.

FESTA NAZIONALE DE L'UNITA' 1980

ON. ENRICO

BER LIN GUER

SEGRETARIO GENERALE DEL P.C.I.

BOLOGNA • PARCO NORD • 14 SETTEMBRE • ORE 17

14/9/1980. Γιορτή της *L'Unità* στην Μπολόνια.

Η επιμονή στη διατήρηση της λέξης «κομμουνιστικό» στηρίχθηκε ακριβώς σε αυτήν την ανάλυση, όχι μόνο ως ιδανική αναφορά στο παρελθόν και ακόμη λιγότερο ως αναφορά στη σοβιετική εμπειρία. Αντίθετα, ήθελε να επιβεβαιώσει τη φιλοδοξία ότι «το πραγματικό κίνημα που αλλάζει την κατάσταση των υπαρχόντων πραγμάτων», το οποίο για τον Μαρξ ήταν το θεμέλιο του κομμουνισμού, διατηρούσε τον απαραίτητο ριζοσπαστισμό για να καταπολεμήσει το σύστημα, ακόμη και στις πιο σύγχρονες μορφές του. Υποδεικνύοντας την ανάγκη για τη βαθιά του ανανέωση για να αντιμετωπίσει τα νέα χαρακτηριστικά του συστήματος και να κινητοποιήσει τα νέα υποκείμενα που θα είναι ικανά να το μεταμορφώσουν.

Αυτή η πολεμική είχε ήδη αναδυθεί στις αρχές της δεκαετίας του '60, και, ρητά, σε μια διάσκεψη για τις «Τάσεις του νεο-καπιταλισμού» που οργάνωσε το Ινστιτούτο Γκράμσι το 1962 και αργότερα έγινε διάσημη, γιατί ο Σαρτρ αναδημοσίευσε στο περίφημο περιοδικό του *Σύγχρονοι Καιροί* τις πιο σημαντικές παρεμβάσεις. Ανάμεσά τους δημοσίευσε τις παρεμβάσεις του Τρεντίν και την εισήγηση του Αμέντολα, καθώς και τα πολεμικά συμπεράσματά του κατά της παρέμβασης του Λούτσιο Μάγκρι, ο οποίος, παρ'όλο που δεν ήταν ακόμη 30 ετών, εμφανίστηκε δίπλα στις πιο γνωστές προσωπικότητες της Αριστεράς.

Ο Σαρτρ, μάλιστα, ζήτησε από τον Μάγκρι να διευρύνει το περιεχόμενο της ομιλίας του και μόλις πριν από λίγους μήνες εντοπίσαμε κατά λάθος μια εξόχως επαινετική επιστολή από τον Γάλλο φιλόσοφο προς τον Μάγκρι:

«Έλαβα το άρθρο σου χθες -γράφει ο Γάλλος φιλόσοφος- και το διάβασα χωρίς ανάσα. Θέλω να σου εκφράσω τον ενθουσιασμό και τον θαυμασμό μου. Το άρθρο σου είναι, κατά τη γνώμη μου, το καλύτερο από όλα αυτά που θα δημοσιεύσουμε, το μόνο που πηγαίνει στην ουσία του προβλήματος και έχει φιλοσοφική διάσταση. Βρήκα στο κείμενό σου τις κεντρικές ιδέες μιας εισαγωγής που είχα γράψει γι' αυτό το τεύχος του περιοδικού, αλλά εσύ τις εκφράζεις πολύ καλύτερα από όσο μπόρεσα εγώ». (Αποτελεί τμήμα του χαρακτήρα του Λούτσιο, που παράτησε αυτό το γράμμα στο σπίτι ενός φίλου και το ξέχασε, αντί να το κορνιζάρει λόγω του αποστολέα).

Η κρίση της δημοκρατίας

Επίσης, στην εισήγησή του στο Άρκο, ο Μάγκρι εισήγαγε ένα άλλο πρόβλημα, που είχε ήδη αντιμετωπίσει πλήρως στις εναλλακτικές προτάσεις που κατατέθηκαν (αλλά οι οποίες στη συνέχεια δεν τέθηκαν σε ψηφοφορία εξαιτίας των αμφιβολιών του Ινγκράο) για το 18ο Συνέδριο του PCI (το κείμενο περιλαμβάνεται στο παράρτημα του βιβλίου του Μάγκρι *Ο ρόλης του Ουλμ*). Το πρόβλημα αυτό αφορά την κρίση της δημοκρατίας. Χάρη στην εξαιρετική ικανότητά του να προβλέπει, γιατί αφορούσε τότε μια τάση που μόλις είχε διατυπωθεί, έδειξε τους κινδύνους από τη μετατροπή του PCI σε ένα «ελαφρύ κόμμα», όπως το περιέγραφε η αλλαγή του ονόματος. Δηλαδή, σε ένα μη ιδεολογικό κόμμα, στο οποίο τα μέλη χάνουν ειδικό βάρος σε σύγκριση με το εκλογικό σώμα που συσσωρεύει δυνάμεις σε «issues» - θέματα (ξεκίνησε τότε η φρικτή χρήση της αγγλικής, η οποία έχει πλέον γίνει μια συνεχής πρακτική), δηλαδή, σε ατομικά προβλήματα παρά σε ένα όραμα του κόσμου, συγκεντρώνοντας έτσι τη μετριότητα της κοινής λογικής, που χαρακτηρίζεται πάντα από την ηγεμονία της εξουσίας. Ήταν ακριβώς αυτός ο μετασχηματισμός του κόμματος που οδήγησε στις διαβόητες «προκριματικές εκλογές» ως μέθοδο επιλογής της ηγεσίας, η οποία ανατέθηκε σε μια κοινή γνώμη ολοένα πιο χειραγωγημένη και συντεχνιακά κατακερματισμένη. Μια πρακτική που άνοιξε τον δρόμο για τον μετασχηματισμό μιας μαχητικής και αγωνιστικής οργάνωσης -μιας κοινότητας- σε εκλογική μηχανή, με σκοπό να συγκεντρώνει τη συναίνεση γύρω από έναν ηγέτη, αντί να αγωνιστεί για να κερδίσει το εναλλακτικό σχέδιό της και να μετατρέψει τους πολίτες, από άτομα υποταγμένα στην κυρίαρχη λογική, σε πρωταγωνιστές. Τα αποτελέσματα αυτής της κατεύθυνσης, που στο Άρκο καταγγέλλθηκε ότι κάνει τα πρώτα βήματά της, είναι σήμερα, μετά από τριάντα χρόνια, μπροστά στα μάτια μας. Οι προκριματικές εκλογές για την ανάδειξη του ηγέτη του Δημοκρατικού Κόμματος, πέρα από την προσέλευση στα περίπτερα που σπίνει το κόμμα για την ψηφοφορία, διεξάγονται στο όνομα ενός προγράμματος που κανείς δεν ξέρει εάν υπάρχει και χωρίς να διερωτηθεί κανείς για τις προηγούμενες ήττες του. Αυτό αποτελεί το πιο απογοητευτικό από όλα τα άλλα στοιχεία.

Ο Τζιανφράνκο Νάπι μού ζήτησε να απαντήσω στην ερώτηση: τι ισχύει ακόμα από τη σκέψη του Λούτσιο; Λοιπόν, θα ξεκινήσω από αυτό το τελευταίο πρόβλημα: την κρίση της δημοκρατίας που πλήττει την ιταλική κοινωνία, αλλά όχι μόνο. Από την οποία εξαρτάται η κρίση της Αριστεράς, από τη δημοκρατία και, επομένως, τον ρόλο της πολιτικής, γιατί οι άλλοι έχουν διαφορετικά εργαλεία για να επιβάλλουν τα προγράμματά τους, με πρώτο την ιδιοκτησία, ανάμεσα σε όλα. Και το αντίστροφο. Χωρίς κόμματα, το μοντέλο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας χάνει το νόημά του, αδειάζει και μάλιστα μετατρέπεται στο αντίθετό της: η δυσπιστία στους θεσμούς της συρρικνώθηκε από τη δημοπράτηση της εκτελεστικής εξουσίας, από αυτό που ονομάζεται «κάστα», που διαχωρίζεται διαρκώς και περισσότερο από τους πολίτες, καθώς ανάμεσα σε αυτούς και την εκτελεστική εξουσία δεν υπάρχει κανένα κανάλι επικοινωνίας που να εγγυάται την συμμετοχή στη διαδικασία της λήψης αποφάσεων.

Πώς θα το διορθώσουμε; Είναι ακόμα δυνατό να αναστηθούν τα παλιά κόμματα; Στις αρχές του αιώνα, γράφοντας στο νέο περιοδικό του *Μανιφέστο* (*Rivista del Manifesto*), που κυκλοφορούσε μαζί με την εφημερίδα από το 1999 έως το 2004, ο Λούτσιο αντιμετώπισε το πρόβλημα της δημοκρατίας και του κόμματος, τα οποία εν τω μεταξύ έγιναν δραματικά, με όρους που μου φαίνονται πολύ επίκαιροι. Το κάνει με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο μιλώντας για ένα βιβλίο του Αλμπέρτο Μπούρτζιο (*Alberto Burgio, Gramsci storico*), που του δίνει την ευκαιρία να προβληματιστεί σχετικά με την υπόθεση που ανέπτυξε ο Γκράμσι σε ένα από τα κείμενά του από τη φυλακή, σχετικά με τους κινδύνους της αυτοαναφοράς των κομμάτων και τον αυταρχισμό του κράτους: να υιοθετήσουμε την πρόταση του Λένιν για τα σοβιέτ, με την υπόθεση ότι αποτελούν όχι όργανα της εξέγερσης αλλά και διαρκείς οργανισμούς της άμεσης δημοκρατίας, ώστε να δημιουργηθεί μια χρήσιμη διαλεκτική απέναντι στο κόμμα και το κράτος. Επιπλέον, αναθέτοντάς τους το καθήκον να ξεκινήσουν τη διαδικασία εξαφάνισης του κράτους, δίνοντας αρμοδιότητες για να ανακτήσουν τη λειτουργία της διαχείρισης των εταιρειών που απαλλοτριώθηκαν από την κρατική γραφειοκρατία. (Μια υπόθεση για την οποία ο ηγέτης των Μπολσεβίκων μιλά στο *Κράτος και Επανάσταση*, αλλά όμως σύντομα εγκα-

ταλείπεται στην πράξη, προκαλώντας έτσι την πολύ πρόωρη κριτική της ΕΣΣΔ που εξέφρασε η Ρόζα Λούξεμπουργκ, λίγο πριν δολοφονηθεί το 1919).

Ο Μάγκρι ερευνά αυτό το ζήτημα των συμβουλίων σε σχέση με την ασαφή συζήτηση για τη «μορφή του κόμματος», που ταλάνιζε εκείνα τα χρόνια την Αριστερά, υποστηρίζοντας ότι ο εκδημοκρατισμός τους δεν μπορεί να επιτευχθεί με κανονισμούς ή καταστατικά, και πολύ λιγότερο διαμέσου της διάλυσής τους, στο νεφέλωμα μιας άμορφης κοινωνίας των πολιτών. Αντίθετα, θα είναι χρήσιμο να εμπλουτιστούν από τη διαλεκτική που ασκούν τα όργανα της άμεσης δημοκρατίας, η οποία θα χτιστεί μέσα στην κοινωνία. Ο Λούτσιο τις αντιλαμβάνεται ως συμβουλές, ή, γενικότερα, ως μορφές οργανωμένης δημοκρατίας, ικανές να συνοδεύουν τη μακρά ιστορική διαδικασία που απαιτείται για την υπέρβαση του καπιταλισμού, έδρα μιας άσκησης εξουσίας “από τα κάτω”, μόνιμα σώματα που σταδιακά κατακτούν τμήματα πραγματικής διακυβέρνησης και που εξοπλίζονται για να την ασκήσουν.

Η Λουτσιάνα Καστελίνα με τον Λούτσιο Μάγκρι, Οκτώβριος 1987.

Τα «πολυβολεία»

Σε αυτό το πλαίσιο, το κόμμα, το οποίο για τον Γκράμισι παραμένει αποφασιστικής σημασίας, δεν εμφανίζεται πλέον ως ξεχωριστή πρωτοπορία, γιατί είναι πάντα εκτεθειμένο στη διαλεκτική σχέση με άλλες πολιτικές μορφές. Αλλά δεν παραμένει ούτε σαν μια παθιασμένη και αγωνιστική μάζα ανθρώπων, όπως ήταν το PCI, πάντα στα χέρια μιας κάπως διαχωρισμένης ηγετικής ομάδας. Ένα κόμμα, επομένως, στο οποίο η δημοκρατία θα είναι εγγυημένη από την ελαχιστοποίηση του διαχωρισμού μεταξύ ηγεσίας και καθοδηγούμενων, μια απόσταση η οποία για να γεφυρωθεί χρειάζεται έναν μετασχηματισμό που θα το μετατρέψει βαθιά σε έναν συλλογικό διανοούμενο.

Πρόκειται για μια αφηρημένη συζήτηση που απέχει πολύ από τη σημερινή μας πραγματικότητα; Δεν το πιστεύω. Στη δεκαετία του '70 βιώσαμε μια εξαιρετική άνθιση νέων μορφών οργανωμένης δημοκρατίας. Σκέφτομαι τα Εργοστασιακά Συμβούλια και αυτά, σπανιότερα αλλά πολύ σημαντικά, τα Συνοικιακά Συμβούλια ή τις Συνοικιακές Επιτροπές, συλλογικότητες όπως η Δημοκρατική Ιατρική, η Δημοκρατική Ψυχιατρική, η Δημοκρατική Δικαιοσύνη, μέχρι και η Δημοκρατική Αστυνομία – που άλλαξαν βαθιά την ιταλική κοινωνία. Από τότε, και παρά την τόσο βίαια συντηρητική απειλή, όπως αυτή που δεχθήκαμε τις τελευταίες δεκαετίες, συνέχισαν στην Ιταλία να εμφανίζονται τα πλέον ποικιλόμορφα κινήματα, συχνά μαρτυρίες τής εισόδου στη σκηνή νέων και διαφορετικών εναλλακτικών υποκειμένων σε σχέση με αυτά του παρελθόντος, γιατί αποτελούν τον καρπό των αντιφάσεων που συνειδητοποιούνται και ωριμάζουν μόνο σήμερα, όπως η οικολογία και το ζήτημα του φύλου, για να αναφερθώ στα δύο βασικότερα. Ήταν και εξακολουθούν να είναι πολύτιμα, παρ' όλο που δεν φαίνονται –εκτός από το φεμινιστικό κίνημα– για να παγιωθούν.

Σκέφτομαι το κίνημα ενάντια στην ιδιωτικοποίηση του νερού, το οποίο θριάμβευσε στο δημοψήφισμα και όμως διαλύθηκε, όταν έπρεπε να εδραιωθεί σε σταθερά τοπικά συμβούλια ικανά να διαχειριστούν την πολύ δύσκολη υλοποίηση αυτής της νίκης (επενδύσεις για τη συντήρηση των αγωγών, τα απόβλητα, κ.λπ.). Αλλά σκέφτομαι, επίσης, το πολύτιμο δίκτυο που δημιουργήθηκε από εκείνους που εργάζονται στο θέμα των *κοινών αγαθών* και που αγωνίζονται να βγουν από τη θε-

ωρπική συζήτηση για να τη μετατρέψουν στην πρακτική ενός νέου τύπου διαχείρισης της κοινωνίας· ούτε του ιδιωτικού τομέα ούτε του κράτους, αλλά των «κοινών».

Αυτά δεν είναι όλα τα παραδείγματα μιας πολιτικής πρωτοβουλίας ικανής να ξεφύγουμε από την πολιτική αρθρίτιδα από την οποία πάσχουμε και να ξαναδώσουμε αίμα στα κόμματα, τα οποία είναι πάντα απαραίτητα, αλλά με την προϋπόθεση ότι θα εγκαταλείψουν την κρατικιστική τους παράδοση, χαρακτηριστική τόσο των σοσιαλδημοκρατικών όσο και των κομμουνιστικών κομμάτων, αφού όλα αποσκοπούσαν στην κατάκτηση της κεντρικής εξουσίας (με εξέγερση ή κοινοβουλευτικό τρόπο), χάνοντας τη θεμελιώδη προϋπόθεση, την κατάκτηση της κοινωνίας, απαραίτητη για κάθε πραγματικό μετασχηματισμό.

Δεν βλέπουμε πώς κινούνται σήμερα τα κόμματα; Σχεδόν μόνο στις εκλογικές εκστρατείες που λένε: «εάν πάμε στην κυβέρνηση, θα κάνουμε αυτό ή εκείνο», χωρίς να δεσμεύονται και να αγωνίζονται για να οικοδομήσουν αυτό που μπορεί να οικοδομηθεί στην κοινωνία: τα διάσημα «πολυβολεία», για τα οποία μίλησε ο Γκράμσι. Δεν λέω ότι είναι εύκολο, αλλά μου φαίνεται ότι αυτές είναι ακόμη πιο ενδιαφέρουσες ιδέες σήμερα από ό,τι ήταν χτες για τη δράση μας.

² **Σ.τ.Ε.:** Η Μαρί-Φρανσουάζ Τερέζ Μαρτέν (Marie-Françoise Thérèse Martin), (1873 – 1897), γνωστή και ως Αγία Τερέζα του Λιζιέ επειδή πέθανε στο Λιζιέ της Νορμανδίας, ήταν Γαλλίδα καθολική μοναχή και συγγραφέας. Ο Πάπας Πίος Γ΄ την αποκαλούσε «μεγαλύτερη αγία της σύγχρονης εποχής».

* Η Λουτσιάνα Καστελίνα (Luciana Castellina) εντάχθηκε στο PCI το 1947 και συμμετείχε ενεργά στο εγχείρημα του *Il Manifesto* (αιτία διαγραφής της το 1969). Το παρόν άρθρο δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Infiniti Mondì*, υπό τη διεύθυνση του Τζιανφράνκο Νάππι (Gianfranco Nappi), στις 10 Απριλίου 2019. [Τίτλος πρωτοτύπου: «Le conseguenze della svolta di Occhetto e la lezione di Lucio Magri sulla sinistra»].

Χρονολόγιο

(21/1/1921 - 3/2/1991)

21 Ιανουαρίου 1921: Ίδρυση Κομμουνιστικού Κόμματος της Ιταλίας (PCd'I - Partito Comunista d'Italia) στο Λιβόρνο.

3 Απριλίου 1922: Ο Στάλιν γενικός γραμματέας του ΚΚΣΕ.

τέλος Μαΐου 1922: Ο Γκράμσι πάει στη Μόσχα ως εκπρόσωπος του Κ.Κ. της Ιταλίας στο Εκτελεστικό Συμβούλιο της Κομμουνιστικής Διεθνούς.

28 Οκτωβρίου 1922: Η φασιστική Πορεία στη Ρώμη.

30 Δεκεμβρίου 1922: Ιδρύεται η ΕΣΣΔ.

10 Μαρτίου 1923: Ο Στάλιν διαδέχεται τον Λένιν.

21 Ιανουαρίου 1924: Θάνατος του Λένιν.

12 Φεβρουαρίου 1924: Εκδίδεται το πρώτο φύλλο της *L'Unità*.

10 Ιουνίου 1924: Δολοφονία του σοσιαλιστή βουλευτή Τζιάκομο Ματεότι από τους φασίστες.

29 Ιανουαρίου 1926: Στο 3^ο Συνέδριο στη Λυών, ο Αντόνιο Γκράμσι εκλέγεται γραμματέας με πάνω από 90% των ψήφων.

8 Νοεμβρίου 1926: Ο Γκράμσι συλλαμβάνεται στη Ρώμη μαζί με άλλα ηγετικά στελέχη του κόμματος, παρ'όλο που έχουν βουλευτική ασυλία.

28 Μαΐου – 4 Ιουνίου 1927: Δεκαοκτώ κομμουνιστές ηγέτες, μεταξύ των οποίων ο Γκράμσι, καταδικάζονται σε 303 έτη φυλάκισης.

19 Ιουλίου – 1 Σεπτεμβρίου 1928: 6^ο Συνέδριο Κομμουνιστικής Διεθνούς. Αγώνας εναντίον του Μπουχάριν και ανάπτυξη της θεωρίας του «σοσιαλφασισμού».

30 Ιανουαρίου 1933: Ο Χίτλερ γίνεται καγκελάριος.

- 25 Ιουλίου – 21 Αυγούστου 1935:** Στο 7ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, οι Δημητρώφ και Τολιάτι προτείνουν την πολιτική των Λαϊκών Μετώπων.
- 16 Αυγούστου 1936:** Ο Λ. Λόνγκο και Ιταλοί εθελοντές πολεμούν στο πλευρό της Δημοκρατίας στην Ισπανία.
- 27 Απριλίου 1937:** Στις 4.10 το πρωί πεθαίνει ο Γκράμσι σε κλινική στη Ρώμη μετά από δέκα χρόνια μαρτυρίου στις φασιστικές φυλακές.
- 10 Μαρτίου 1942:** Από τον ραδιοφωνικό σταθμό της Μόσχας, ο Τολιάτι καλεί τους πάντες σε αντάρτικο: *«Μια λέξη υπάρχει στα χείλη των χωρών που έχουν καταλάβει οι ναζί και οι φασίστες, αντάρτικο».*
- 2 Φεβρουαρίου 1943:** Οι Γερμανοί παραδίδονται στο Στάλινγκραντ.
- 5 Μαρτίου 1943:** Γενική απεργία στη FIAT με σύνθημα «Ψωμί και Ειρήνη». Η απεργία, παρά τις συλλήψεις, επεκτείνεται σε πολλά εργοστάσια των περιφερειών του Τορίνου και της Λομβαρδίας.
- Ιούνιος 1943:** Μετά τη διάλυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς, το Κ.Κ. της Ιταλίας (PCd'I) μετονομάζεται σε Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (PCI).
- 27 Μαρτίου 1944:** Ο Τολιάτι φθάνει από τη Μόσχα στο Σαλέρνο («η στροφή του Σαλέρνο») και συμμετέχει μαζί με τα άλλα αντιφασιστικά κόμματα στην κυβέρνηση του Μπαντόλιο και των μοναρχικών.
- 6 Ιουνίου 1944:** Απόβαση στη Νορμανδία.
- 11-12 Μαρτίου 1945:** Οι αντάρτες στη Βόρεια Ιταλία υιοθετούν το σύνθημα του Λόνγκο και δίνουν τελεσίγραφο στις γερμανικές δυνάμεις: «Παραδοθείτε ή θα πεθάνετε».
- 25 Απριλίου 1945:** Απελευθέρωση του Μιλάνου, της Γένοβας, του Τορίνου, της Παβίας, της Πάρμας και δεκάδων άλλων μεγάλων πόλεων από τους αντάρτες.
- 28 Απριλίου 1945:** Με διαταγή της Εθνικής Επιτροπής Απελευθέρωσης Βόρειας Ιταλίας, ο Μουσολίνι και οι φασίστες ηγέτες εκτελούνται.
- 8 Αυγούστου 1945:** Ο Τολιάτι εκλέγεται γραμματέας του PCI στο Μιλάνο.

- 2 Ιουνίου 1946:** Δημοψήφισμα για το πολιτειακό και τη Συνταγματική Συνέλευση.
- 8 Φεβρουαρίου 1947:** Ο κομμουνιστής Τερατσίνι εκλέγεται πρόεδρος της Συνταγματικής Συνέλευσης.
- 1^η Μαΐου 1947:** Η Μαφία και ο ληστής Τζουλιάνο δολοφονούν στην Πορτέλα της Σικελίας τους ακτήμονες κομμουνιστές αγρότες που ζητούσαν κατάληψη και αναδάσμο της γης.
- 1^η Ιανουαρίου 1948:** Μπαίνει σε ισχύ το δημοκρατικό σύνταγμα.
- 14 Ιουλίου 1948:** Απόπειρα δολοφονίας του Τολιάτι. Άμεσα, ακολουθεί κύμα απεργιών σε όλη την Ιταλία που η κυβέρνηση προσπαθεί να αντιμετωπίσει με τη βία.
- 11-18 Μαρτίου 1949:** Συνεδρίαση της βουλής επί 58 ώρες με θέμα την είσοδο στο ΝΑΤΟ. Διαδηλώσεις σε όλη την Ιταλία με έναν νεκρό.
- 13 Ιουλίου 1949:** Ο Πάπας Πίος ΙΒ΄ με εγκύκλιο αφορίζει τους κομμουνιστές, τους φιλοκομμουνιστές και τους προοδευτικούς.
- 20 Ιουνίου 1952:** Ψηφίζεται ο «Νόμος Σέλμπα», που απαγορεύει την ανασύσταση του Εθνικού Φασιστικού Κόμματος κάτω από οποιαδήποτε μορφή και έχει ως στόχο την απαγόρευση των νεοφασιστικών οργανώσεων και κομμάτων.
- 1-2 Σεπτεμβρίου 1953:** Ο Χρυσόστοφ εκλέγεται γραμματέας του ΚΚΣΕ.
- Οκτώβριος 1953:** Η FIAT του Τορίνου εξαπολύει διωγμό εναντίον των συνδικαλιστών στα εργοστάσιά της.
- 26 Ιανουαρίου 1954:** Ο χριστιανοδημοκράτης Φανφάνι ζητά τη σπέρση των νεοφασιστών του MSI για να σχηματίσει κυβέρνηση, αλλά η προσπάθεια καταρρέει στη βουλή.
- 14 Δεκεμβρίου 1954:** Με πρωτοβουλία της ΕΣΣΔ, η Ιταλία μπαίνει στον ΟΗΕ.
- 14-26 Φεβρουαρίου 1956:** 20^ο Συνέδριο ΚΚΣΕ - Αποσταλινοποίηση.
- 17 Απριλίου 1956:** Διαλύεται η Cominform.
- 1-4 Νοεμβρίου 1956:** Σοβιετική εισβολή στην Ουγγαρία.
- 8-14 Δεκεμβρίου 1956:** 18^ο Συνέδριο στη Ρώμη. Στρατηγική του ιταλικού δρόμου προς τον σοσιαλισμό από τον Τολιάτι.

- 25 Μαΐου 1958:** Στις εκλογές το PCI φθάνει τα 6,7 εκατομμύρια ψήφους.
- 30 Ιουνίου – 7 Ιουλίου 1959:** Μεγάλες αντιφασιστικές διαδηλώσεις καταστέλλονται με δεκάδες νεκρούς.
- 28-29 Απριλίου 1963:** Στις εκλογές το PCI ξεπερνά τα 7,5 εκατομμύρια ψήφους.
- 21 Αυγούστου 1964:** Θάνατος Τολιάτι στη Γιάλτα.
- 25 Αυγούστου 1964:** Πάνω από ένα εκατομμύριο άνθρωποι στην κηδεία του Τολιάτι στη Ρώμη.
- 26 Αυγούστου 1964:** Ο Λόνγκο αναλαμβάνει γραμματέας του κόμματος και δημοσιοποιείται η πολιτική διαθήκη που είχε γράψει ο Τολιάτι στη Γιάλτα.
- 4 Μαΐου 1966:** Η FIAT συμφωνεί την κατασκευή εργοστασίου αυτοκινήτων στην ΕΣΣΔ, η πόλη θα πάρει το όνομα Τολιάτιγκραντ.
- Φεβρουάριος 1967:** Οι φοιτητές καταλαμβάνουν τα πανεπιστήμια της Πίζας, Ρώμης, Τορίνου, Μιλάνου, Φλωρεντίας, Μπολόνιας και Νάπολης.
- 1^η Μαρτίου 1968:** Στη Ρώμη οι πρώτες μεγάλες συγκρούσεις φοιτητών και αστυνομίας. Αρχίζει το '68.
- 19-20 Μαΐου 1968:** Το PCI παίρνει 26,9%.
- 21 Αυγούστου 1968:** Εισβολή στην Πράγα. Το PCI αντιδρά, εκφράζει αλληλεγγύη στο Κ.Κ. Τσεχοσλοβακίας, αλλά τον επόμενο χρόνο διαγράφει την ομάδα του *Μανιφέστο*.
- 5 Φεβρουαρίου 1969:** Γενική απεργία της CGIL.
- 8-12 Φεβρουαρίου 1969:** Στο 10^ο Συνέδριο του κόμματος, ο Μπερλινγκουέρ αναλαμβάνει τη θέση του αναπληρωτή γραμματέα.
- 8-9 Αυγούστου 1969:** Βομβιστικές επιθέσεις σε τρένα, οι αρχές μιλούν για ανάμειξη αριστερών οργανώσεων.
- Οκτώβριος – Νοέμβριος 1969:** Καταλήψεις μεγάλων εργοστασίων και τεράστιες εργατικές κινητοποιήσεις.
- 26 Νοεμβρίου 1969:** Η Κεντρική Επιτροπή του PCI διαγράφει την ομάδα του *Μανιφέστο*. Ο Μπερλινγκουέρ ήταν αντίθετος.

- 12 Δεκεμβρίου 1969:** Η έκρηξη της φασιστικής βόμβας στην Αγροτική Τράπεζα στην Πιάτσα Φοντάνα του Μιλάνου δολοφονεί 16 άτομα. Ξεκινά η περίοδος της τρομοκρατίας.
- 14 Μαΐου 1970:** Το κοινοβούλιο ψηφίζει το «Καταστατικό των Εργαζομένων», που προστατεύει τους εργαζόμενους.
- 1^η Δεκεμβρίου 1970:** Η Βουλή ψηφίζει τον νόμο για το διαζύγιο. Αμέσως, οι καθολικοί συγκεντρώνουν υπογραφές για δημοψήφισμα ακύρωσής του.
- 7-8 Δεκεμβρίου 1970:** Αποτυχημένο πραξικόπημα από τον φασίστα Μποργκέζε.
- 25 Μαΐου 1971:** Η βουλή ψηφίζει τον νόμο για την κατοικία, που επιτρέπει απαλλοτριώσεις έως το 60% για την κατασκευή κοινωνικών κατοικιών.
- 13 Μαρτίου 1972:** 13^ο Συνέδριο του PCI, ο Μπερλινγκουέρ εκλέγεται γραμματέας και ο Λόνγκο αναλαμβάνει πρόεδρος. «*Η οικοδόμηση της εργατικής και λαϊκής ενότητας για κυβέρνηση δημοκρατικής στροφής*», είναι το μήνυμα του Μπερλινγκουέρ.
- 7-8 Μαΐου 1972:** Στις βουλευτικές εκλογές το PCI παίρνει 27,2%.
- Οκτώβριος 1973:** Με τρία άρθρα του στη *Rinascita* και με φόντο το πραξικόπημα στη Χιλή, ο Μπερλινγκουέρ εγκαينιάζει την πολιτική του ιστορικού συμβιβασμού.
- 28 Μαΐου 1974:** Βόμβα φασιστών σε συγκέντρωση εναντίον της βίας και της τρομοκρατίας στην Μπρέσια δολοφονεί 8 και τραυματίζει 102 άτομα.
- 31 Ιουλίου 1974:** Η βουλή ψηφίζει το εθνικό σύστημα υγείας και μεταφέρει τις αρμοδιότητές του στις Περιφέρειες.
- 3 Αυγούστου 1974:** Φασιστική βόμβα στο τρένο *Italicus* μεταξύ Μπολόνιας και Φλωρεντίας δολοφονεί 12 και τραυματίζει 58 άτομα.
- 22 Απριλίου 1975:** Η βουλή ψηφίζει το νέο οικογενειακό δίκαιο.
- 17 Ιουνίου 1975:** Στις δημοτικές εκλογές το PCI φθάνει στο 32,4%.
- 2 Νοεμβρίου 1975:** Η σωρός του Πιέρ Πάολο Παζολίνι βρίσκεται εγκαταλελειμμένη κοντά στην Όστια. Ημέρα θρήνου για την ιταλική κουλτούρα.

- 1^η Απριλίου 1976:** Η Χριστιανική Δημοκρατία μπλοκάρει στη βουλή τον νόμο για τις εκτρώσεις.
- 20 Ιουνίου 1976:** Στις βουλευτικές εκλογές το PCI φθάνει στο 34,4%.
- 2 Μαρτίου 1977:** Η συνάντηση του γ.γ. του Κ.Κ. της Ισπανίας Καρίγιο με τον γ.γ. του Κ.Κ. της Γαλλίας Μαρσαί και τον Μπερλινγκουέρ στη Μαδρίτη δρομολογεί την περίοδο του Ευρωκομμουνισμού.
- 16 Μαρτίου 1978:** Οι Ερυθρές Ταξιαρχίες απαγάγουν τον πρόεδρο της Χριστιανικής Δημοκρατίας Άλντο Μόρο και δολοφονούν πέντε αστυνομικούς της φρουράς του. Αυθόρμητες απεργίες και διαδηλώσεις σε όλη την Ιταλία εναντίον της απαγωγής του Μόρο και της δολοφονίας των αστυνομικών.
- 14 Απριλίου 1978:** Η βουλή ψηφίζει τον νόμο για τις εκτρώσεις.
- 9 Μαΐου 1978:** Η σωρός του Μόρο εγκαταλείπεται από τις Ερυθρές Ταξιαρχίες σε αυτοκίνητο που βρίσκεται στο μέσο της απόστασης των γραφείων της Χριστιανικής Δημοκρατίας και του PCI.
- 25 Ιανουαρίου 1979:** Στη Γένοβα οι Ερυθρές Ταξιαρχίες δολοφονούν τον συνδικαλιστή της CGIL και στέλεχος του PCI Γκουίντο Ρόσα. Η πόλη παραλύει από την απεργία.
- 26 Ιανουαρίου 1979:** Το PCI αποσύρει την εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση «δημοκρατικής αλληλεγγύης» τού Αντρεότι, εγκαταλείπει τον ιστορικό συμβιβασμό.
- 30 Μαρτίου 1979:** 15^ο Συνέδριο του PCI, όπου ο Μπερλινγκουέρ υποστηρίζει τον «Τρίτο Δρόμο».
- 3-4 Ιουνίου 1979:** Στις βουλευτικές εκλογές το PCI υποχωρεί στο 31,5% στη γερούσια και στο 30,4% στη βουλή.
- 28 Μαρτίου 1980:** Σύμφωνα με το PCI, το πρώτο τρίμηνο του έτους έχουν πραγματοποιηθεί 427 πράξεις βίας, που προκάλεσαν 27 νεκρούς, 94 τραυματίες και 340 υλικές ζημιές.
- 2 Αυγούστου 1980:** Βόμβα των φασιστών στη Μπολόνια. 85 νεκροί και εκατοντάδες τραυματίες.
- 11 Σεπτεμβρίου 1980:** Η FIAT ανακοίνωσε ότι θα απολύσει 14.000 εργαζόμενους.
- 27 Σεπτεμβρίου 1980:** Πέφτει η κυβέρνηση Κοσίγκα.

- 30 Σεπτεμβρίου 1980:** Η FIAT σταματά προς στιγμή τη διαδικασία απόλυσης 23.000 εργαζομένων και διακόπτει, επίσης, τις διαπραγματεύσεις μαζί τους. Οι εργαζόμενοι περιφρουρούν τα εργοστάσια.
- 18 Οκτωβρίου 1980:** Μετά από 35 ημέρες απεργίας, η FIAT υπογράφει συμφωνία με τα συνδικάτα στη Ρώμη.
- 30 Απριλίου 1982:** Δολοφονείται από τη Μαφία στο Παλέρμιο ο βουλευτής και περιφερειακός γραμματέας του PCI Πιο Λα Τόρε, γιατί είχε καταφέρει να περάσει από τη βουλή το νόμο για τη δήμευση των περιουσιακών στοιχείων των μαφιόζων και των οικογενειών τους και να στηρίξει το μαζικό ειρηνιστικό κίνημα εναντίον των πυραύλων Κρουζ και Πέρσινγκ στο Κόμιζο της Σικελίας.
- 4 Αυγούστου 1983:** Ο σοσιαλιστής Μπετίνο Κράξι γίνεται πρωθυπουργός.
- 14 Φεβρουαρίου 1984:** Με διάταγμα η κυβέρνηση Κράξι καταργεί την Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή (ΑΤΑ)
- 4 Μαρτίου 1984:** Στη Ρώμη σχεδόν ένα εκατομμύριο άτομα διαδηλώνουν με τη CGIL εναντίον της κατάργησης της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής μισθών και συντάξεων.
- 7 Ιουνίου 1984:** Στη Πάδοβα κατά τη διάρκεια προεκλογικής ομιλίας ο Μπερλινγκουέρ παθαίνει εγκεφαλικό.
- 13 Ιουνίου 1984:** Πάνω από δύο εκατομμύρια άτομα αποχαιρετούν τον Μπερλινγκουέρ στη Ρώμη. Ήταν η μεγαλύτερη συγκέντρωση που είχε πραγματοποιηθεί ποτέ στην Ιταλία.
- 17 Ιουνίου 1984:** Στις ευρωεκλογές το PCI παίρνει 33,33% και η Χριστιανική Δημοκρατία 32,9%.
- 26 Ιουνίου 1984:** Ο Αλεσάντρο Νάτα εκλέγεται γραμματέας του PCI.
- 25 Νοεμβρίου 1984:** Το PDUP του Μάγκρι και της Καστελίνα διαλύεται και μπαίνει στο PCI.
- 23 Δεκεμβρίου 1984:** Βόμβα στο τρένο Νάπολης – Μιλάνου. 17 νεκροί και 267 τραυματίες.
- 14 Ιουνίου 1988:** Ο Α. Οκέτο αναλαμβάνει γραμματέας.
- 1^η Οκτωβρίου 1988:** Ο Γκορμπατσόφ εκλέγεται πρόεδρος του Ανώτατου Σοβιέτ.
- 9 Νοεμβρίου 1989:** Πτώση του Τείχους του Βερολίνου.

- 12 Νοεμβρίου 1989:** Τρεις ημέρες μετά την πτώση του Τείχους, ο Οκέτο ανακοίνωσε την αλλαγή του ονόματος, του συμβόλου και του πολιτικού προγράμματος του PCI.
- 10 Μαρτίου 1990:** Η Κεντρική Επιτροπή του PCI ψηφίζει την πρόταση του Οκέτο για τη διάλυση του PCI και τη δημιουργία ενός νέου κόμματος το επόμενο έτος.
- 10 Οκτωβρίου 1990:** Ο Οκέτο παρουσιάζει το Δημοκρατικό Κόμμα της Αριστεράς και το σύμβολό του.
- 3 Φεβρουαρίου 1991:** Στο τέλος του Συνεδρίου του PCI στο Ρίμινι, ο Οκέτο ανακοίνωσε τη δημιουργία του Δημοκρατικού Κόμματος της Αριστεράς (PDS).

Αριθμός μελών του PCI (1921-1990)

1921	42.790
1925	24.843
1932	7.777
1943	6.000
1944	500.000
1945	1.177.896
1947	2.252.446
1950	2.112.593
1960	1.792.974
1970	1.507.047
1980	1.751.323
1990	1.264.790

